

124.981

+3

ДЛИВОЈЕ СТАНКОВИЋ

ПРВИ
ШУМАДИЈСКИ
ПАРТИЗАНСКИ
ОДРЕД

ВОЈНО ДЕЛО

ИЗ РАТНЕ ПРОШЛОСТИ НАШИХ НАРОДА

КЊИГА ПЕДЕСЕТ ПЕТА

РЕДОВНА ИЗДАЊА

КЊИГА ТРИДЕСЕТ ДРУГА

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

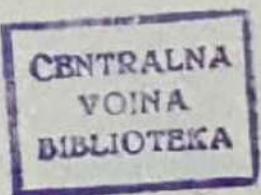
ПЕТАР БРАЈОВИЋ, МИЛИНКО ЂУРОВИЋ, ВЕЉКО КОВАЧЕВИЋ,
ВИКТОР КУЧАН, НИКОЛА ЉУБИЧИЋ, ПЕТАР МАТИЋ, БРАНКО
ПЕРОВИЋ, ФРАНЦ ПОГЛАЈЕН, СВЕТИСЛАВ
САВКОВИЋ — одговорни уредник

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД ЈНА „ВОЈНО ДЕЛО“

CENTRALNA VOJNA BIBLIOTEKA
INV. BR. 124.981

МИЛИВОЈЕ СТАНКОВИЋ

ПРВИ
ШУМАДИЈСКИ
ПАРТИЗАНСКИ
ОДРЕД

БЕОГРАД 1963.

УМЕСТО ПРЕДГОВОРА

У књизи сам настојао да дејства Првог шумадијског партизанског одреда и догађаје у вези с њим, од почетка оружане борбе до повлачења из Србије, изнесем на што разумљивији начин јер се на примерима јунаштва и самопрегора наших бораца могу учити и васпитавати сви, а нарочито млађе генерације. Настојао сам да на бази расположивих података реконструишием један кратак или славан период НОБ народа аранђеловачког и тополског краја. При том треба имати у виду чињеницу да о овим догађајима није досад писано и да је историјска грађа на коју сам се ослонио веома оскудна. То ме је принудило да се оријентишием на оне догађаје које сам лично доживео, а за податке о дејствима батаљона и чета у којима нисам непосредно учествовао, да се обратим преживелим друговима из тих јединица. Усклађивањем дејстава и реконструкцијом поједињих догађаја, посебно планова непријатеља, настојао сам да изложим дејства одреда као целине.

Овим радом се не исцрпљују даља истраживања и обрада дејства Првог шумадијског одреда 1941. године. Ово је управо само почетак, а жеља ми је да ни један детаљ из славних дана НОБ у овом крају Србије не падне у заборав. На овај начин хтео сам и да се одужим друговима који су дали своје животе за победу револуције.

Другови Душан Петровић Шане, Мика Милосављевић и генерал Брана Јоксовић много су ми помогли својим примедбама и сугестијама да ова књига добије у квалитету, па им се овом приликом срдачно захваљујем.

ПИСАЦ

ДОГАЂАЈИ КОЈИ СУ ПРЕТХОДИЛИ УСТАНКУ

ТЕРИТОРИЈА 1. ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА И ЊЕНА ИСТОРИЈА

Први шумадијски партизански одред претежно је дејствовао на територији северозападне Шумадије, а његов 2. батаљон и у пределу источне Колубаре. Понекад су сва три батаљона изводили акције и у пределу Качера. У целини узев то је територија која се са истока граничи линијом: с. Чумић — Наталинци — Ратари, са севера линијом Рабровац — Мачковац — јужне падине Космаја — Миросальци — В. Црљени, са запада: р. Колубаром и Јигом до Гукоша, и са југа: Угриновачком реком и северним падинама планине Рудника — укупне површине од око 2.000 км² и са око 120 хиљада становника.

Ову територију правцем југ — север пресеца река Јасеница, а правцем запад — исток њене леве притоке Кубршица и Каменица. Земљиште је таласасто и средње испресецирано са просечном надморском висином око 300 метара. Око 50% земљишта засађено је воћњацима и виноградима, са шумарцима или забранима као остацима некадашњих великих шума. Целом територијом доминира Рудник са својим највећим врхом Штурцем (1 132 м). За њим по висини долазе Венчац, Букуља и Опленац. Венчац је слабо пошумљен, а и северне падине Рудника прилично су голе. Огромна букова стабла су искрчена и наместо њих засађена је винова лоза. Шаторци и Јарменовчани, нарочито после прошлог рата, продиру према врховима Рудника са ви-

ноградима. Још пре непуне две деценије шуме на Руднику било је далеко више и он је, када би дунули јужни ветрови, стравично хучао. Сада је та хука једва 'тујна.

Од већих насеља на овом подручју су: Аранђеловац, Топола, Наталинци, Шаторња и Страгари, а на самој северној периферији Смедеревска Паланка и Младеновац¹. У Страгарима се налази рудник азбеста. На

¹ На основу археолошких истраживања која су вршена у околини Космаја, утврђено је да су нека места, као Дучина, Сопот и Борак, била насељена још пре наше ере. У доба Римљана Рудник је био врло значајно рударско насеље. У II и III столећу експлоатација рудника била је интензивна. У то време била је насељена Влакча у којој се налазио и један римски храм, затим Блазнава, део Јарменовца и Брезовац. Села око Паланке такође су тада била насељена, нарочито Придворица у којој су били изграђени велики логори за римске легије.

У својој инвазији на југ, Словени су још у V веку насељили предео око Космаја. Они су пронирали и долином Јасенице све до Рудника. У средњем веку ова област је знатно насељена. Паланка је још у XI веку била један од административних пунккова Браничевске епартхије. По Даничићу, Јасенице као област (административно подручје) се помиње још 1222. године у повељи краља Стевана. Постоје сигурни подаци да су у 14. веку постојала насеља: Рудник, Јарменовци, Шаторња, Влакча, Котраже, Горовић, Придворица. Села око Космаја су била велика. На основу неких старих записа (помиње их Ердељановић у својим радовима) Стојан Поповић је 1389. године повео на Косово 400 коњаника, војвода Дуча из Дучине 80, неки властелин из Влашке 70. То су били све оклопници, што се може претпоставити да је овај крај тада економски био јак.

У XV веку, потискивана турском инвазијом, српска држава се померала према северу, а област Јасенице постаје културни и верски центар Срба. У овом веку се помињу као већа насеља: Горович, Жабари, Јунковац, Топола, Наталинци, Јагњило, Овсиште, Г. Шаторња, Страгари, Влакча, Блазнава. Стеван Високи у овом крају гради цркве. Црква Никоље код Шаторње на северним падинама Рудника изграђена је 1425. године. Он је подигао још и неке цркве у селима Горње Јасенице. Касније, Ђурђе Бранковић продужава ову традицију и 1444. године гради цркву у Брезовцу, а одмах затим у Горовичу. У ово време су саграђене још многе цркве и манастири у области Јасенице од којих су најзначајнији: манастири Благовештење и Вольавча. Није тачно познато ко је и када саградио ове манастире, али од 1512. године постоје писмена документа о њиховом посто-

Венчацу се вади мермер који је по квалитету познат широм света. На Руднику је после рата обновљена експлоатација старих рудника обожених метала где преовлађује цинк и олово.

Путна мрежа на овом подручју је средње развијена и прилично слабог квалитета. Од Младеновца преко Тополе и Чумића за Крагујевац води асфалтни

јању. Цркве и манастири су постали просветни центри овога краја, а Јасеница у целини најважнија област средњовековне српске државе која је била на издисају.

У другој половини XV века у област Јасенице продиру Турци. Слободољубиво српско становништво овога краја чија је национална свест заснована на вишевековним традицијама самосталне и јаке државе, била је висока а мржња према завојевачу огромна. Оно није хтело да прими турско ропство. Под вођством јасеничког владетина Бакића који је живео на Венчацу, 1512. извршена је масовна сеоба Јасеничана преко Саве у Срем. За кратко време читава јасеничка област је опустела. Остало је само понека кућа у селу, а више села је потпуно напуштено. Села ближе Руднику: Блазнава, Јарменовци, Трешњевица, Вукосавци, Брезовац, Љубичево остала су и даље боље насељена. У њих се насељио део становништва из доње Јасенице. Скоро два столећа, све до пред крај XVII века, Јасеница је била пуста и представљала је непрегледно море шума и пустоши. Некадашње оранице поново су се претвориле у шуме. Ветрови са Рудника и Венчаца сејали су храстову шуму по пустој шумадијској земљи.

Пред крај XVII века, после пораза под Бечом и на Мохачу, отомански освајачи су одустали од даљег освајања Европе. Схватили су да им је потребно да учврсте до сада освојене позиције. Они сада нарочито настоје да се консолидују у областима јужно од Саве и Дунава и учврсте своју власт у њима. Читава два века Турци су тежили да продру што дубље у Европу. За то време њихова војска се кретала кроз Србију, цариградским друмом, долином Мораве, па је код Београда прелазила Саву и кроз Срем и Славонију, уз Дунав, надирала ка горњем току ове реке. Југозападне области старе српске државе биле су за то време поштеђене од Турака. Али сада Турци продиру јачим снагама у области Рашке, Метохије, Новог Пазара, Сјенице, Ужица и Пријепоља, а такође у долину Зете и Херцеговину. Исто као њихова северна браћа пре два века, слободарско становништво ових области се не покорава турском сили и не трпи њихова понижења, већ им пружа отпор и напушта своја огњишта. Тако сада почиње миграција српског становништва са југа на север. Север их је мамио због тога што су тамо била огромна ненасељена плодна пространства, а са друге стране ово је био природни правац померања српске

пут. Остали путеви су са тврдом подлогом, али узани. Услед малог броја објеката на њима, које је иначе могуће заобићи, ови путеви су у току рата омогућавали употребу свих врста ратне технике копнене војске. На њима је тешко било изводити обимнија рушења која би омела кретање непријатеља за нешто дужи период.

нације упоредо са слабљењем војничке моћи њене државе. У то време је јачана војничка моћ Аустрије и њене колоне су надирале према Сави и Дунаву прогонећи Турке. Срби су у Аустријанцима — хришћанима гледали своје савезнике.

У област горње Јасенице почињу да се досељавају људи из околине Рашке и Новог Пазара. Држећи се старог београдског друма који је ишао од Призрена преко Рашке, Рудника и кроз област горње Јасенице ка Београду и који је за време Ђурђа Бранковића служио као главна комуникацијска веза у трговини са Дубровчанима, чим су прешли северне падине Рудника и његових огранака почели су се насељавати. Мањи део их се задржао на ненасељеној земљи у селима испод Рудника која су и до тада била насељена (Влакча, Котраже, Блазнава, Јарменовци), а остали продиру ка Опленцу, Букуљи, Венчацу и Космају. Они крче храстова стабла и стварају њиве, настојећи истовремено да користе богате пањњаке за товљење својих стада која су потерили собом. Нарочито је брзо почeo да се насељава овај крај првих деценија XVIII века када су у област Јасенице продрле аустријске трупе прогонећи Турке. Према подацима аустријске администрације у времену од 1718. до 1739. године села Врбица, Жабаре, Блазнава и нека друга имала су у то време 30—50 кућа и била су општине. Домаћинства су била велика и бројала су често и по 40 чланова, па и више. Крајем XVIII века већ је било углавном завршено насељавање ове области. Према подацима из 1818. године сва села која данас постоје у области Јасенице постојала су у другој половини XVIII века (нека од њих била су још од Јустинијанове владавине те кроз цео средњи век). Села су била мала и ни у једном број кућа није достизао стотину. Према подацима из исте године, 50% становништва области Јасенице сачињавали су досељеници из околине Сјенице, Рашке и Новог Пазара, 3% су били Црногорци, 4% Херцеговци, 10% досељеници из околине Чачка и Ужица. Остало су били староседеоци и врло мали број досељеника из других крајева.

Горди и увек бунтовни људи из разних крајева потлачене Србије стопили су се у једну целину на овој валовитој земљи. Они су по менталитету и раније били слични. Сви, како они из бивше државе Немањића, тако и они који су у последњем веку живота српске државе представљали окосницу нације, били су дубоко прожети свешћу да припадају слободарској нацији која је скоро десет векова имала своју самосталну државу и која је

Цело подручје има само две железничке пруге уског колосека које повезују Аранђеловац са Младеновцем и Лазаревцем.

*

Последњих година XIX века, у Крагујевцу продиру идеје социјалдемократије које је широ Светозар Марковић. Првих година XX века социјалдемократски утицај се проширује на Паланку, Младеновац и Аранђеловац. У овим местима 1903. године, захваљујући нарочито делатности Димитрија Туцовића, формирају

у ХІІІ веку била најјача балканска сила. Сви они су волели слободу и били спремни да због ње напусте своја огњишта и да проливају крв. Сви су они и раније претежно били сточари. И овде су то сада постали. Под утицајем староседелаца, а и због месних прилика, досељеници су прихватили свињарство као главну привредну грану.

Кад су последњих деценија XVIII века аустријски „фрајкори“, састављени већином од потомака бивших староседелаца Јасенице, продрли у Шумадију, Шумадинци су их свестрано помагали и узимали директног учешћа у многим борбама. Продирање Аустријанаца у ове крајеве још више је појачало тежњу код народа за националним ослобођењем. Трговци свињама, који су чешће долазили у додир са аустријским политичарима и били подстрекивани од њихове стране, пропагирали су борбу за ослобођење. У овом крају су се почели скупљати угледни људи из свих крајева Србије на разне договоре како да збаце турску окупаторску власт. Свима је било јасно да је једини пут оружани устанак, само је питање ко треба да постане иницијатор тога устанка. Многи угледни људи из других крајева као што је био мудри Јаков Ненадовић и речити и храбри Космајац Јанко Катић и многи други кнежеви, који су „по памети“, како летописци кажу, „били силнији од Карађорђа а и по јунаштву нису заостајали“ — нису хтели да се приме за вође устанка. Плашили су се ризика. Они су много рачунали на вечно бунтовне Јасеничане — насељенике који су већ навикли да напуштају своја огњишта и којима је лакше рескирати. Они су зато и прихватили за вођу Карађорђа, неписменог человека, али енергичног и са хајдучком прошлостью.

И Јасеничани су се дигли први. Потражили су скривено оружје и сврстали се у чете. Пре неколико векова људи овога краја, кренули су да бране на Косову царевину. Тамо су изгинули и тако отворили врата Европе отоманским завојевачима. Ови данас, у гуњевима и опанцима, кренули су да их освете. Шумадинци су постали ударна снага устаничке војске. Њих је лично предводио Вожд са боиште на боиште и односио победе.

се организације Социјалдемократске партије. У овим местима су били најбројнији опанчарски радници. Они се најбрже организују и постају главни носиоци напредних идеја у овом делу Шумадије. Године 1910. организован је у Паланци и Аранђеловцу први штрајк опанчарских радника. Штрајком су руководили социјалдемократи, а циљ му је био повећање надница. Социјалдемократи не настоје доволно да са својим идејама продру у шумадијска села, тако да су њихове организације по селима биле ретке и малобројне. После Вуковарског конгреса и оснивања КПЈ, револуционарне идеје продиру нешто брже у села.

Бржем продирању напредних идеја допринео је и први светски рат. Сврстани у редове шумадијских дивизија првог и другог позива и Коњичку дивизију, људи овога краја су учествовали у свим бојевима у периоду 1912—1918. године, од Куманова, Битоља и Скадра, па преко Брегалнице, Цера, Колубаре, Кајмакчалана, све до Караванки. Борили су се лавовски. Њихове кости су расуте по целој нашој земљи. Они су умирали на Крфу, у болницама Француске. Ратници су видели и друге земље и њихове људе, слушали су о руској револуцији и радничко-сељачкој влади. Без обзира што је поникла из њихове средине, династија Карађорђевића после I светског рата није могла да се чврсто ослони на Шумадинце.

Одмах после првог светског рата, талас револуције запљуснуо је и овај крај. Године 1921. у Паланци је био велики број чланова Партије, у Аранђеловцу и Младеновцу су постојале јаке организације. Те године су формиране партијске организације у селима: Г. Трешњевица, Бања, Шуме, Топола, Наталинци и Брезовац. Ове организације биле су мале и бројале су најчешће по 3—5 чланова, али се ипак осећала њихова делатност².

После обзнате и доношења Закона о заштити државе 1923. године, дошло је до великог хапшења комуниста у Шумадији и слабљења организација. Неколико

² Подаци о револуционарним кретањима у овом крају узети су из рукописа Вите Петровића.

година иза тога Партија је прешла у илегалност, али је продужила да ради. Тада је нарочито запажена делатност Милана Илића Чиче, сељака из Г. Трешњевице, најстаријег члана Партије у овом крају.

Радништво фабрике вагона у Паланци, предвођено комунистима, организује се у синдикат и постаје јака револуционарна снага. Године 1927. оно организује штрајк који траје три пуне недеље. То је био одговор на бруталне поступке власника. Године 1926. у овој фабрици је радио и Тито. Његов снажни револуционарни дух пренео се и на остale раднике, тако да је овај штрајк био добро организован и вођен. Буржоазија је настојала да разбије штрајк. У сукобима је погинуо радник Шулаић, прва жртва револуционарног радничког покрета у овоме крају. Штрајк је имао енажан одјек међу радницима осталих места.

Од 1930. до 1935. године у Младеновцу и Аранђеловцу неколико пута штрајкују опанчарски и обућарски радници. Режим покушава да разбије радничко јединство. 1935. године формиран је прорежимски синдикат Југорас, насупрот УРСС-у којим су руководили комунисти. Али комунисти успевају да одрже раднике у УРСС-у и да раскрипинкају махинације режима. Само је мали број радника приступио Југорасу. То су најчешће били декласирани елементи. Они су обично иступали као разбијачи штрајка и били тешко премлађивани од напредних радника.

И културно-уметничко друштво „Абрашевић“ које је постојало у Аранђеловцу, Младеновцу и Паланци, окупило је око себе напредну интелигенцију и вршило револуционарни утицај на градско становништво. Полиција је касније забранила рад овог друштва, али су његови чланови, организовани у новим друштвима, настављали свој рад.

Од 1930. године у овом крају је цветало зеленаштво. Сељаци су падали у дугове. Био је врло мали број оних сељака који нису код зеленаша имали меницу. Илији Михаиловићу дуговали су скоро сви сељаци орашачког среза. Ово му је омогућило да буде биран сваки пут за посланика на радикалној листи.

С обзиром на тешко стање шумадијског сељака, лидери разних левичарских грађанских странака, нарочито Драгољуб Јовановић и Јоца Јовановић Пижон пропагирају међу сељачким масама и лове гласове за своје кандидате. Демагошка пропаганда Драгољуба Јовановића добила је у неким селима известан број присталица. И Љотић покушава да користи ову мутну ситуацију, али не успева. Број његових присталица био је незнатан. На посланичким изборима 1935. године листа удружене опозиције однела је моралну победу и срушila традицију радикала који су низ година убедљиво побеђивали. И поред врло јаке пропаганде владиног апарат, који је у предизборној кампањи широко користио шовинистичке пароле против Мачека, сељаци су масовно гласали за опозицију. Ово је био удар како за владу тако и за династију. Људи из срца Шумадије јавно су изразили своје несимпатије према режиму и династији.³

Услед провала које су се десиле 1935. у партијским организацијама у Шумадији, партијски рад на терену знатно је ослабио. Провале су отежавале и рад окружног партијског руководства у Крагујевцу, које није стизало да пружи потпуну помоћ основним организацијама по селима северозападне Шумадије.

У овом крају су радила три истакнута члана Партије. У селу Г. Трешњевица живео је и политички радио Милан Илић Чича. Он је био истакнута политичка фигура у овом крају, али је честим хапшењима ограничаван његов рад. Чича је био и члан Окружног комитета. Године 1940. полиција је прогнала из Крагујевца члана ОК Мику Милосављевића. Он се по одласку из Крагујевца настанио у Аранђеловцу и ту отпочео да ради. ОК је упутио у Аранђеловац још једног свог члана — Станислава Сремчевића. Ова три члана ОК сада су почели организовано да раде на проширењу и учвршењу партијских ћелија у овом крају. Они успевају да обезбеде јединствено иступање комуниста

³ Захваљујући махинацијама прорежимских елемената опозиција је изгубила са разликом од једног гласа, али је свакоме било јасно да је већина бирача гласало за листу опозиције.

на јавним скуповима и политичким зборовима. На једном великом збору у Страгарима били су окупљени сви комунисти овога краја.⁴ После иступања разних опозиционих и прорежимских говорника, говори и неколико комуниста. Њихови ватрени, борбени говори усталасали су масе сељака. Започела је спонтана повика против владе и краља. Жандарми су покушали да растуре збор, али су сељаци пружили отпор. Бодрени од стране комуниста, Влајко Ранковић и његов брат Божа из Винче, од којих је први био члан Партије, а други кандидат и Живадин из Шума, напали су жандарме и отели им пушке. Маса их је следила. Цео вод жандарма из Аранђеловца био је разбијен и добрим делом разоружан. Догађај у Страгарима показао је да су људи овога краја дубоко огорчени на режим и да су спремни да му се озбиљно супротставе.

У мартовским догађајима 1941. године поново се снажно манифестовао слободарски дух шумадијских сељака. Овде су комунисти одиграли важну улогу. Основна организација комуниста из Аранђеловца припремила је раднике. Они су узвикујући пароле против пакта кренули кроз варош. Њима се придружила и група сељака-комуниста из околних села. Полиција је покушала да интервенише, али без успеха. Убрзо се цела варош придружила демонстрантима. Манифестије пакту које су били организовали аранђеловачки зеленаши, убрзо су се распале и утопиле у масу демонстраната.

Група демонстраната из Аранђеловца на челу са Сремчевићем отишла је једним колима у Тополу и тамо организовала демонстрације.

ДВАНАЕСТА НЕМАЧКА АРМИЈА ОД БУГАРСКЕ ДО БЕОГРАДА

8. априла оклопне снаге 12. немачке армије, којом је командовао фелдмаршал Лист, прешли су бугарско-

⁴ Збор у Страгарима организовали су вођи удружене опозиције, Чеда Плећевић и други, уз свестрану подршку комуниста.

југословенску границу и за два дана разбиле 5. армију⁵ југословенске војске која је била под командом армијског генерала Владимира Џукавца. 10. априла немачке снаге већ су биле у Шумадији. Прва оклопна група⁶ генерал-пуковника Едварда фон Клајста овога дана је заузела Крагујевац и упутила део снага према Лапову.

Према раније утврђеном плану и накнадној директиви команданта 12. армије, Клајстова оклопна група имала је задатак да у току 11. априла продре у северни и западни део Шумадије и запоседне места: Горњи Милановац, Чачак, Тополу, Аранђеловац, Паланку и Младеновац, разоружа остатке разбијене југословенске краљевске војске и успостави немачку власт. После овога, главне снаге ће се устремити ка Београду. Клајст је 60. моторизовану дивизију 11. корпуса упутио према Горњем Милановцу и Чачку. Њен задатак био је да окупира Гружу и крај око Рудника до линије Г. Милановац — Чачак. Једанаеста оклопна и 294. пешадијска са осталим деловима 14. оклопног корпуса кренуле су главном комуникацијом према Тополи. Један одред упућен је још прошлог дана из Крагујевца према с. Марковцу и Плани, у циљу садејства са деловима 11. корпуса приликом њиховог форсирања В. Мораве. Четврта брдска дивизија са деловима 11. армијског корпуса вршила је „чишћење“ освојене територије. Мото-

⁵ 5. армија југословенске војске била је састављена од:
— Власинског одреда (три пеш. пука и три дивизиона за подршку),
— Топличке дивизије,
— Калинског одреда (два пеш. пука и два дивизиона артиљерије),
— Тимочке дивизије,
— Крајинске дивизије,
— Дринске дивизије и једног моторизованог пука тешке артиљерије. Ове две последње јединице налазиле су се у армијској резерви.

⁶ Састав немачке I оклопне групе: 14. оклопни корпус који су сачињавале: 5. оклопна, 11. оклопна, 294. пешадијска и 4. брдска дивизија;

11. пешадијски корпус под командом генерал-потпуковника Јоакима фон Коцфлајша (Kotztfleisch) у чији је састав улазила 60. моторизована дивизија и неколико самосталних пукова и батаљона.

ризовани делови 11. корпуса продужили су напредовање од Ђурије према Лапову. Прва оклопна група кренула је на последњу етапу кампање „операција 25“⁷

Клајст је испред главне колоне упутио комбинован предњи одред у коме су преовлађивали тенкови. У његовом саставу су се налазиле инженеријске јединице, артиљерија и коначари чији је задатак био да организују смештај, истичу немачке заставе и проглашавају окупаторску власт.

У зору 11. априла северно од Крагујевца забрујали су мотори тенкова. Колона, као огромна сива змија, кренула је према Чумићу.

Овога дана отпочела је борба у позадини 6. армије⁸ југословенске војске којом је командовао армијски генерал Димитрије Живковић. Када су претходнице немачких снага пред вече 10. априла избile на В. Мораву на правцу Јагодина — Лапово, штаб генерала Живковића се још налазио у В. Плани. Све његове снаге биле су оријентисане према северу. Резерви није било. Али је рачунао на В. Мораву као природну препеку на којој је мислио да организује отпор. Са друге

⁷ „Операција 25“ — шифра немачког плана за напад на Југославију.

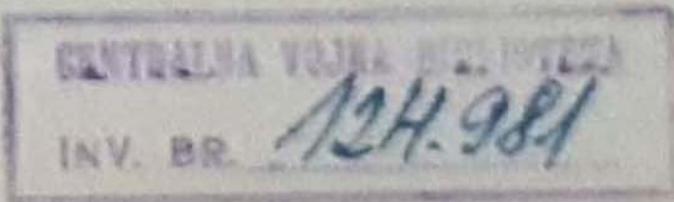
⁸ Састав 6. армије југословенске војске:

- Баничевски одред (два пеш. пукова и два арт. дивизиона);
- Пожаревачки одред (два пеш. пукова и два арт. дивизиона);
- Сmederevski одред (три пеш. пукова и три арт. дивизиона);
- Банатски одред (коњичка гардијска бригада од три коњичка пuka, самостални пешадијски пук, артиљеријски пук и два дивизиона коњичке артиљерије);
- Сремска дивизија;
- Савски одред (три пеш. пукова и три арт. дивизиона);
- Дунавска дивизија;
- 2 коњичке дивизије.

Ове последње две дивизије налазиле су се на просторији Топола, См. Паланка, Рача Краг. у својству армијске резерве.

У Раљи и Младеновцу налазила су се два пuka тешке арт. такође у армијској резерви.

У Младеновцу у својству резерве Врховне команде налазиле су се две чете 2. батаљона борних кола 10. априла на просторију Младеновац, См. Паланка, В. Плана, стигла је возом и Унска дивизија која је била упућена као појачање 5. армији.

стране, Врховна команда је била упутила у овом правцу Унску дивизију која је од Београда упућена возом и маршем према Тополи и В. Плани.

У моменту када су Немци избили на В. Мораву, командант 6. армије једва је успео да пребаци 18. пук Дунавске дивизије у рејон Лапова са задатком да поседне В. Мораву и брани правац Јагодина — Лапово. Педесет пети пук Унске дивизије у то време стигао је железничким транспортом на ж. ст. Велика Плана. Њему је било наређено да иде даље, преко Мораве, ради ојачања 5. армије. Али је сада постало очигледно да се даље не може. Тамо су били Немци. Командант 6. армије одлучио је да стави овај пук под своју команду.

Али могућност организације фронта на В. Морави била је последња илузија ген. Живковића. Осамнаести пук још није стигао да изађе на Мораву, а Немци су већ били на левој обали реке. Један њихов моторизовани одред око 14 часова 10. априла стигао је од Крагујевца у с. Марковац. Крајњим напорима 18. пук је успео да код Марковца заустави даље напредовање Немаца.

Командант 6. армије закључио је да је даљи опстанак у В. Плани постао врло опасан. Дигао је свој штаб и повукао се у Тополу.

У Тополи се већ неколико дана налазило неколико мањих јединица: једна митраљеска чета, чета пионира и батерија противоклопних оруђа 37 мм. Командант 6. армије предвидео је ове јединице за непосредну одбрану Тополе и Опленца. Претпостављало се да ће непријатељ покушати да заузме Опленец — место одакле је потицала династија Карађорђевића — помоћу падобранаца. (У цркви на Опленцу леже кости целе династије.)

Командант 6. армије намеравао је да упорно брани Опленец свим расположивим снагама. У току ноћи између 10. и 11. априла било је наређено команданту Унске дивизије да убрза покрет својих јединица и поседне погодне положаје за одбрану Тополе. Сремској дивизији било је такође наређено да се пребаци на просторију Младеновац, Топола, Аранђеловац. Шездесет шести пук Церске дивизије, који се већ неколико дана

узалудно мотао између Аранђеловца и Младеновца добијајући противуречна наређења, коначно је требало да буде упућен у Тополу. Али је његов командант на раскрсници у с. Бањи погрешио пут и ујутро 11. априла уместо да се нађе у Тополи, нашао се у Доњој Шаторњи, 10 км западније.

У току 10. априла међу јединицама које су се налазиле у Тополи, владала је психоза напетости и крајње неизвесности.

10. априла увече официри су провели крај радиоапарата. Радио-Београд емитовао је извештај Врховне команде.⁹

„Трупе Вардарске армије незадржivo надиру према Скадру, док су трупе Источног фронта прешли бугарску границу и припремају се за марш на Софију“.

Официрима је лакнуло. Поподневна топовска паљба која је долазила са Мораве, била је узрок црних слутњи и разних негодовања. Проносили су се гласови да су Немци на Морави. Други су говорили да су то само падобранци. Официри су били склони да верују овом последњем. Глас спикера је деловао као мелем, умирујуће. Уливао је снагу и нове наде. Али то је трајало врло кратко. У собу, где су се били скучили официри, ушао је дежурни официр митраљеске чете и рапортирао свом командиру да су патроле ухватиле групу дезертера коју је предводио један резервни наредник.

Официр је био блед и узнемирено гледао командира. Глас му је подрхтавао.

— Наредник је изјавио да су Немци у Крагујевцу, господине капетане, саопштавао је дежурни даље. — Каже да је својим очима видео како гори архива Завода и Војног округа. Фронт се распао. Војска је пропала...

Дежурни је затим самовољно напустио став „мирно“ и сео. Плакао је гласно стежући главу рукама.

Командир је посматрао свога официра. У почетку није схватио шта говори. Није му веровао. Подвикнуо је:

⁹ Ово је била дезинформација коју је преносила нека немачка станица. По неким подацима је југословенска Врховна команда издала овакав коминике.

— Устаните поручниче, то је лаж, наредник није никакав наредник већ шпијун!

Поручник је заузео поново став „мирно“.

— Доведите ми наредника — наредио је капетан — али га претходно разоружајте.

После краћег времена дежурни се вратио са наредником. Водили су га два официра са пиштољима у рукама.

— Ко сте ви? — дочекао га је оштро капетан.

— Резервни пешадијски наредник Васа Проданов — одговори наредник отежући.

— Одакле си?

— Из Кикинде, господине капетане.

— Како си дошао у Тополу?

— Пешке, богами смо „здраво“ пешачили. Немци бануше изненада у Крагујевац. Ја сам, знате, био у возарском ескадрону. Са неколико војника сам вукао неки материјал из Грошице за команду Војног округа. Кад смо дошли до касарне 19. пука, видим пред њом тенкови. Немци — кажем војницима. Та иди молим те — каже ми мој један Кикинђанин — шта ће Немци у Крагујевцу. Погледам боље, видим да се наша војска постројава у кругу касарне и слаже оружје на гомилу. Официри се отпасују и предају пиштолje Немцима. Окренем се, а оно у Заводу пламти. Неко рече да је архива запаљена. У кругу Војног округа је такође горело. Видим ја да је пропаст, па довикнем војницима: Бежимо! И тако, оставимо кола, извучемо се из града и кренемо према Београду. Рачунао сам да ћемо негде наићи на своје, као што се и десило.

Капетан је био у недоумици. Наредникова прича учини му сеовољно убедљивом. Он није желео да верује у то, није хтео да призна да је пред таквом стварношћу. Стегао је песнице. Очи су му севале. „Не, то не може бити“ — помислио је у себи. Зграбио је наредника за груди.

— Лажеш — дрекнуо је — ти си дезертер и кукавица, па можда и петоколонаш!

Наредник се скупи и увуче врат у рамена.

— Па немојте, молим вас госин капетане, нисам дезертер, бога ми мог, једино сам се могао предати Швабама, а ја сам сматрао да то не би било лепо.

— Знаш ли немачки?

— Нешто мало. Ја сам, знате, брица, па тако по-мало знам да кажем данке и бите шен, и још по нешто.

— Море, ти се правиш будalom. — Поручниче — обрати се капетан дежурном — продужите са испитивањем овог дезертера и да ми се за два сата поднесе извештај. Ако се установи да лаже, стрељаћу га.

Поручник отпоздрави и оде. Одвели су наредника који је од страха једва вукао ноге.

*

У току ноћи кроз Тополу је прошао један одред пешадије. Војници су били уморни. Једва су вукли ноге по расквашеном путу. Официри су јахали на изгладнелим коњима. За време предаха у „Цркеној кафани“ уз чашу вруће ракије, официри су изјавили да припадају претходници Унске дивизије и да им је Крушевац маршевски циљ.

Командири митраљеске и пионирске чете и противоклопне батерије, тек су били завршили доручак у ресторацији хотела, када се поново појавио дежурни официр митраљеске чете.

— Са Опленца јављају, господине капетане, да се од Светиње чује хука тенкова и митраљеска палба — саопштавао је поручник.

Командири су се немо погледали, а затим су им се погледи зауставили на размагљеном прозору. Напољу је падао снег. Са лица им се читала отупелост и одсутност.

Није постојао никакав јединствен план за одбрану. Никога није било да им изда наређење. Сад им је тек постало јасно да нису знали због чега су дошли у Тополу и шта је требало да предузму. Говорило се о некаквој борби против падобранаца, али сувише уопштено и теоретски. Падобранци нису могли да се спусте на пошумљени Опленец, а ни на кровове кућа у Тополи. У непосредној близини Тополе и Опленца није било

погодних терена за спуштање падобранаца. Отуда се ништа конкретно није ни предузело за борбу против њих.

Командир митраљеске чете био је најстарији капетан по рангу. Логично је било да он предузме команду над свим јединицама у Тополи. Али сада никоме није било стало до власти и командовања. Нико није желео да прима на себе сувишну одговорност. Договорили су се да сви заједно пођу на Опленец.

На Оplenцу се налазила цела митраљеска чета. Командири водова упознали су командира чете са које стране су чули хуку тенкова. То више није било потребно објашњавати. Командири чета су уперили свој дogleд према Божурњи. Испод њих се налазила долина реке Јасенице покривена маглом. Отуда однекуд, из те магле, допирали су разговетни звуци машина. Они су се сливали у један општи хук који је одјекивао долином. Официре су подилазили жмарци. Staјали су бледи и укочени. Војници су били развијени у стрељачки строј. Многи су већ направили мале заклоне. Сада су клечали иза њих. Гледали су немо и упитно своје официре. Снег је и даље падао.

Дежурни митраљеске чете први је проговорио.

— Саслушао сам онога наредника, господине капетане и...

— То ме не интересује, слушајте ово — прекиде га командир.

Командир је и даље зурио кроз двоглед као да је хтео да продре кроз маглу и сагледа ту невидљиву авет која је претила својом хуком.

— Значи, фронт се распао — рече. — Ми смо прештени самима себи. Морамо, господо официри, да одлучимо шта да радимо.

Официри су ћутали.

— Ви сте командант, одлучујте — рече неко од официра.

— Хвала на поверењу и почасти, — одговори командир митраљеске чете осмехнувши се јетко.

— Немци ће убрзо стићи — продужи он. Вероватно је да се крећу само друмом. Отуда би одбрану требало организовати у захвату друма и овде на Опленцу.

— Чиме ћемо се борити против тенкова? — прекиде га командир батерије, капетан Милошевић. Топови 37 mm су сувише слаби, а уопште не располажу панцирном муницијом. Све што имамо, то су противтенковске бомбе и неколико мина.

Патрола, која је била упућена у Божурњу, убрзо се вратила. Официр који је предводио патролу рапортирао је да у Божурњи има наше војске која се повлачи западно и источно од Опленца. Немци још нису прошли у Божурњу. Источно од села нека јединица им је пружала отпор. Један други официр стигао је из вароши и саопштио да је комора Сремске дивизије још прошле ноћи стигла у поток, где се и сада налази, а да је „Црквени хотел“ пун виших официра међу којима има и неколико генерала. Овај исти официр известио је да су од Младеновца у Тополу стигли и неки наши тенкови. Командирима је лакнуло.

Кренули су према „Црквеном хотелу“. Од Трнаве и Овсишта чула се јака митраљеска и минобаџачка ватра. Паљба се чула и са правца Паланке. Однекуд из Загорице једна артиљеријска батерија отпочела је дејство брзом паљбом. Гранате су летеле према истоку и експлодирале негде у даљини.

У ресторацији „Црквеног хотела“ седела је група генерала. Ђутали су крај разбуктале пећи, као да су смишљали некакав спасоносни ратни план. На приспеле официре нико није обратио пажњу. Командир митраљеске чете се упути једном дивизијском генералу:

— Господине генерале, долазим испред групе самосталних јединица које се већ неколико дана налазе у Тополи без икаквих конкретних наређења. Молим Вас шта треба да радимо?

Генерал није ни подигао главу. И остали су ђутали погнутих глава. За ових неколико дана откако је почeo рат, од Ниша па до Тополе, обраћало им се са истим питањем безброј официра чије су јединице „изгубиле везу“. Ништа им утешно нису могли одговорити.

Један други генерал рече:

— Готово је све, драги пријатељу. Нису вам више потребна никаква наређења.

Речи генерала биле су нови ударац за командире чета. Повукли су се у угао сале.

У кафану је упао један генерал, огрнут кишном кабаницом са које се цедила вода. За њим је ушао генералштабни мајор и још неколико виших официра. Генералов поглед био је оштар, а покрети нервозни. Шетао је између столова и гледао лево и десно. Зауставио се код групе генерала.

— Ја сам командант Унске дивизије — рекао је снажним баритоном — Топола се мора бранити, господо моја!

Генерали су подигли главе.

— То је бесмислица — рече један.

Новопридошли генерал лупи нервозно чизмом о под.

— То није бесмислица већ национални дуг, господине. Ово је светилиште монархије. Треба да је част сваког родољуба да погине овде бранећи гробове великане.

Генерали су ћутали.

Из разних угла кафане дигло се неколико официра и приступило генералу. Сви су желели да му се ставе на расположење. Генерал је прихватио да их стави под своју команду. Он је рекао окупљеним официрима да његова дивизија сада брани линију Овсиште — Доња Трнава, а да се армијска артиљерија налази у Загорици. Следећа линија одбране биће Опленец — Калиполье на којој ће задржати мање снаге док ће главне снаге прикупити на просторији села Тополе и Липовца и извршити противудар на правцу Топола — Божурња. Генерал је објашњавао да није у стању да одмах пружи упорну одбрану на Опленцу и Калипольу, јер му јединице нису приспеле, а противнапад је сматрао ефикаснијим. Официри су на карти пратили генералово излагање. Генерал је издавао одговарајућа наређења.¹⁰

¹⁰ Командант Унске дивизије, генерал Гаја Маринковић, стигао је у Тополу 11. априла пре подне и јавио се команданту 6. армије који се задржао у Тополи све док се није чула паљба јужно и источно од Тополе. Тада је штаб армије отишао према Аранђеловцу, а команданту Унске дивизије наредио да обједини команду над свим јединицама које се налазе у Тополи и њеној

Мајор Вагнер са својим одредом кретао се као претходница Фон Клајстове групе.

До Кремењаче и Калуђерице одред се кретао без застоја. Вагнер је посматрао како снег и киша квасе асфалтни друм и притискају тек расцветало дрвеће чије се гране угибају под тежином мокрог снега. На челу колоне се чула повремена пуњава, али то је све било уобичајено и код њега није изазивало неспокојство. На Кремењачи се чула јача митраљеска ватра. Јавили су му да јача непријатељска група даје отпор и да је један мотоциклиста — извиђач погинуо. То га је већ узнемирило. Наредио је да сви тенкови пређу напред и да се успори кретање. Тенкови су брзо рашчистили ситуацију. Немоћни пред тенковима, војници Унске дивизије су се повукли. Више Ракичевице Вагнер је поново наишао на јак отпор. Са околних брда западно и источно од комуникације Немци су потпали под јаку митраљеску ватру. Из Овсишта је тукао Вагнерову колону један вод минобаџача. Тенкови су продирали комуникацијом. Али за њима се нико није кретао. Мотоциклисти су претрпели велике губитке и остали у заклону крај пута. Вагнер је употребио своју претходничку артиљерију, али и то није помогло. Покрет је обустављен. Тенкови су стали. Извештај је дошао и до Фон Клајста. Он се љутио. Генералу се журило. Желео је да што пре прођре ка Београду — још у току овога дана, а подне се већ близило. Командант 11. корпуса јављао му је да је непријатељ код Лапова и Плане пружио врло јак отпор и да његове претходнице и сада воде јаке борбе источно од Наталинаца. Ово је Клајста још више разбеснело. Није волео када му се планови не испуњавају, а сада је већ почeo да губи наду да ће први стићи у југослов

близини и организује одбрану Опленца. Према изјави потпуkovnika у пензији Василија Матића, који је био начелник штаба Унске дивизије, командант Унске дивизије, када је приспео у Тополу, није имао ни једну своју јединицу у непосредној близини, осим претходнице која је била јужно од Тополе. Два пука су се налазила на маршу од Тополе. Под команду команданта Унске дивизије стављење су снаге из Тополе и 68. пук Церске дивизије, чије се тачно место није знало.

венску престоницу што му се раније чинило могућим. Урођена војничка педантност није му давала да пре-
нагли. Наредио је систематско наступање са развојем
претходнице.

На брдима Овсишта и Божурње, а нарочито на Бо-
кањи, Немци су били задржани неколико часова. Арти-
љерија са положаја на јужној ивици Загорице почела
је да пружа снажну подршку пешадији токући немачку
колону у захвату комуникације.¹¹ Ватра ове артиљерије
била је толико ефикасна да је Клајст био принуђен да
развије део своје подручне артиљерије и предузме кон-
трабатирање. Тек негде око 16 часова, када су пристигле
јединице које су наступале од Наталинаца и користећи
маглу избиле незапажено на Опленец, отпор источно
и јужно од Тополе нагло је престао. Клајст је сада
наредио својој 11. панцер-дивизији да енергично крене
напред, да обиђе Тополу и иде делом комуникације који
излази код болнице у Тополи, а у саму варош да упути
мање снаге из састава претходнице. Цела оклопна група
требало је да што пре настави продирање према Мла-
деновцу и Београду како би се надокнадило изгубљено
време. Клајст је претпостављао да су ово били после-
дњи трзари југословенске краљевске ратне машине.
Ликвидацију отпора у овом делу Шумадије препустио
је 294. пешадијској дивизији.

Нешто оштећени поредак Вагнеровог одреда кренуо
је енергично напред ка Тополи. Прешао је брзо мост на
Јасеници и почeo да се пење северним падинама
Опленца.

*

Мајор Радовић је развио за борбу свој одред.¹² На
раскрсници путова источно од Тополе где се комуни-
кација рачва, распоредио је два тенка и један оклопни

¹¹ У Загорици је био развијен један дивизијон тешког мото-
ризованог артиљеријског пука који се налазио у Младеновцу
као резерва 6. армије.

¹² Под командом мајора Радовића налазиле су се две чете
2. батаљона борних кола који се према почетном ратном плану
налазио у стратегијској резерви у рејону Младеновца. 10.
априла ова јединица је стављена под команду комandanта 6.
армије. Ујутро 11. априла мајору Радовићу наређено је да са

аутомобил, а један тенк и два аутомобила задржао је код болнице у резерви. Извиђачко одељење са пушкомитраљезом, којим је руководио млади поднаредник Словенац, распоређено је испред тенкова на месту где се рачвају путови. Испред њих је била ограда од багрема коју су они добро искористили за маскирање. Од Божурње се приближавала тутњава тенкова. Убрзо су се на асфалтном друму појавили немачки мотоцикли са приколицама. Јурили су један за другим великом брзином. Када се чело колоне мотоциклиста приближило на око 20 метара, одјекнуо је дуг митраљески рафал. Возач мотоцикла паде, за њим и војник који је седео позади. Немачки подофицир из приколице успео је да из митраљеза опали неколико метака, али је убрзо био погођен. Други мотоцикл био је покошен митраљеским рафalom, а његова посада је остала мртва на асфалтном путу. Остали мотоцикли су се зауставили и отворили снажну ватру из митраљеза. Али Словенац са својим одељењем успео је да и даље одолева наносећи Немцима губитке. Вагнер је био бесан када је чуо шта се на челу дешава. Наредио је да тенкови крену напред. Млади Словенац је и даље тукао по тенку. Али челична неман је ишла напред тукући из свога топа и митраљеза. Једна граната је пала у близини пушкомитраљеза и млади поднаредник је остао мртвав. Погинула су и четири његова друга. Остали су се повукли.

Немачки тенк није ишао далеко. Мајор Радовић га је чекао хладнокрвно у заседи нишанећи га из куполе свога тенка. Када се немачки тенк приближило на око 50 метара, прва граната мајора Радовића га је погодила. Тенк се запалио. Тенкисти су почели да искачу, али су били покошени мецима из митраљеза. Други тенк је застao и почeo да дејствујe, али гa јe други Радовићев тенк сa два метка oштетio и Немци су престали да дејствују.

У наступу срџбе мајор Вагнер је, не обезбеђујући се ниоткуда, наредио шоферу својих кола да вози према првом уништеном тенку, а трећем тенку је заповедио

једном четом крене у Тополу и да се јави команданту 6. армије. Радовић је стигао у Тополу на челу своје колоне, у моменту када су Немци избили на Опленац.

да крене напред. Радовић је сада окренуо куполу према немачким штабним колима. Поново је опалио. Штабна кола су нагло скренула у канал. Из њих је испао мајор Вагнер, погођен гранатом топа 37 mm посред груди. Погибија мајора Вагнера узнемирила је и самог Клајста. То је за њега био велики губитак. Сада је командант 11. панцер-дивизије морао лично да предузме руковођење даљим дејствима. Наредио је целој претходници да отпочне са систематским напредовањем продирући према болници.

Мајор Радовић се повлачио са својим тенковима засипајући Немце митраљеском и топовском ватром. Један тенк и један оклопни аутомобил били су му уништени. Пред самом болницом он се жестоко супротставио остатком своје технике. Немци су наступали праћени тенковима. Сваки Радовићев тенк гађало је по неколико немачких. Једна граната је погодила и онај у коме се налазио Радовић. Тенк се запалио. Радовић је искочио и бацио бомбу у групу Немаца која се приближавала. Многе митраљеске цеви усмериле су своју ватру на њега. Пао је крај тенка, покошен са више митраљеских рафала. То је био и крај отпора у Тополи. Немачка колона је продужила према Крћевцу и ка Београду.

Скоро истовремено када је отпочела борба између Радовићевих и Вагнерових тенкова, започела је и на Опленцу. Командант немачке борбене групе која је уз слаб отпор митраљеске чете заузела врх Опленца, послао је радио-извештај дивизији и чекао даља наређења. Али када је почела борба на комуникацији, било му је наређено да настави напредовање према вароши. Према распореду који је извршио командант Унске дивизије, противоклопна батерија посела је североисточни део Опленца са задатком да туче просторију око комуникације између моста на Јасеници и Тополе, митраљеска чета се померила на јужну ивицу Опленца, а један вод је задржан код старе цркве у резерви. Овде се налазила и пионирска чета која је иначе била слабо наоружана. Тако су Немци и успели да са истока прорвани на Опленец између митраљеске чете и противоклопне батерије. Противоклопна батерија испољила је

ерло снажну активност. Када се чело немачке колоне сукобило са Радовићевим одредом, батерија је подвргла немачку колону бочној ватри и успорила њен покрет. Немци су били принуђени да напусте возила и да крену пешке у напад на положаје батерије.

У црквеном дворишту настала је општа пометња када су Немци кренули са Опленца према вароши. Поједине групе војника су почеле да хватају заклоне и да пуцају у правцу одакле је долазила немачка ватра. Други су, застрашени пуцњавом, почели да беже. Немци су открили ову пометњу и убрзо концентрисали врло јаку митраљеску и минобаџачку ватру по црквеном дворишту. Пионирска чета трпела је велике губитке. Када је командир противоклопне батерије открио да му немачка колона са Опленца залази за леђа, напустио је оруђа и кренуо са својим људством у противнапад у правцу Опленца. Са ножевима на пушкама кренуло је око 50 војника према Опленцу. Пробијајући се кроз маглу и немачке куршуме, ова група војника успела је да одбаци немачке предње делове. У борби прса у прса наши Шумадинци су се показали срчанији од Бавараца. Многи Немци су били прободени бајонетима, а остали су почели да се повлаче. Али су се Немци брзо средили. Користећи куће као заклон, они су дочекали Милошевићеву групу јаком митраљеском ватром. Бодрећи своје војнике, корачајући испред њих са пиштољем у руци, Милошевић је извршио јуриш и на ову линију. У близкој борби са надмоћнијим непријатељем пали су многи на челу са својим командиром.

Пред вече отпор је престао. Војници и официри јединица које су се бориле у Тополи разбежали су се на све стране. Прве су почеле да беже коморције. Њих је уплашила ватра немачке артиљерије чије су прве гранате потрефиле кухиње, које су димиле те су се лако уочавале. Када су се прибрали од изненађења, многи су већ били у Винчи и Липовцу, а неки и у Брезовцу и Шаторићи. Два кувара онако са куварским капама и кецељама за непуни сат стигли су у Винчу. Избезумљени од страха они су трчали кроз село. Сељаци су излазили пред њих, гледали их зачуђено и обасипали питањима, али они, од страха и умора, нису

ништа могли да одговоре. Сељацима је то постало сумњиво. Неко од њих је узвикнуо: „Држте их, то су шпижуни“. Ово је било доволјно да група сељака са моткама навали. Да није стигла сеоска стража која их је свезала и отерала председнику општине, они би завршили у блату премлађени бatinама разјарених сељака. Слично се десило у Липовцу.

*

Немци су загосподарили Тополом. Главнина Фон Клајстове групације продужила је ка Младеновцу. Само један ојачан пук 294. пеш. дивизије прикупљао се у Тополи са намером да настави сутрадан напредовање према Аранђеловцу и да ухвати везу са 4. брдском дивизијом слањем једног одреда преко Шаторње у правцу Рудника. Када је Фон Клајст стигао у Тополу, био се већ спустио мрак. У краљевој вили на Опленцу поднет му је опширан извештај о догађајима овога дана. Генерал је изразио дивљење подвизима мајора Радовића, капетана Милошевића и храброг поднаредника Словенца. Наредио је да се свечано сахране уз све почести које се дају немачким официрима и подофицирима.¹³ После обилне вечере и испијања шампањца који су пронашли у краљевом подруму, генерал је продужио са својом пратњом према Младеновцу у састав главнице. Журило му се ка Београду.

Ове ноћи између 11. и 12. априла, командант Јунске дивизије успео је да на просторији села Тополе, Липовца и Крњевца прикупи део снага своје дивизије. Он се спремао да изврши противудар на Тополу и поврати Опленец. Његови предњи делови су били развијени на левој обали потока Каменица. Генерал је посматрао кривудави пут између Тополе и Белосавца осветљен многобројним фаровима немачких возила. Немци су продужавали марш испред распореда његове дивизије. Генерал је чекао да главнина немачке војске напусти Тополу, па тек тада да крене у напад. Али група гене-

¹³ Мајор Радовић и рез. капетан Милошевић, професор из Београда, били су сахрањени на месту борбе. Гробови су им обележени. После рата, уз помоћ Савеза бораца њихова тела су пренесена у родна места.

рала из Црквеног хотела била се пријузила у његовом штабу и одвраћала га од тзвог подужава. Говорили су му да су то узалудне жртве, да ће страдати становништво. Неки су пронали вест да је примирје већ потписано. Генерал је коначно одустао од противудара и наредио даље повлачење дивизије из запад.

*

Сутрадан су се Немци размногли по Тополи. Једна група војника зауставила се у дворишту цркве и Ка рађорђевог конака. Подофицири са неколико војника пришли су споменику намењеном неком из династије Ка рађорђевића који је импровизовано био постављен на постолје. Подофицир је викнуо: „Хо рук”, војници су притисли раменима и бронзана биста пала је у блато. Немци су се грохотно смејали. Друга група се зауставила пред српском кућом. Они су оборили металну таблу са натписом и грбом. Двоглави бели орао краљевине Пљесну је жалосно у бару пред вратима. На згради се убрзо залепршала немачка застава. Киша ју је немилице квасила и она се све мање лепршала док се коначно није отпустила низ копље. Велики црни кукасти крст млитаво се клатио.

Радње су биле затворене. Становници су, шчуњују рени у подрумима, са страхом чекали крај ове неизвесности. Они су били више изненађени него војска. Претпрошле вечери у месту су се веселили. Заједно са официрима славили су „наступање“ наших трупа из Софији. Јучерашња пуцњава унела је страх и пометњу. Многи су излазили на улицу да се код војске распитају шта се то дешава. Војници су трчали на источну ивицу места. Млади официри само су одмахивали рукама и пробијали се кроз гомилу радозналих цивила. „Не знам, видеће се“ — били су њихови одговори на многобројна питања уплашених људи. Убрзо су почеле да падају гранате. Избезумљени људи су појурили у подруме тврђих зграда да склоне децу и своје главе док су неки напустили варош и бежали у село. Улице су опустеле.

Али било је људи у Тополи који су овај дан са радошћу очекивали. Они су такође били изненађени,

јер ипак нису рачунали на тако брз долазак Немаца. То изненађење било је пријатно за њих и они су се ужурбano припремали да прославе долазак окупатора, под чијим окриљем су намеравали да заведу „нови поредак“ у Србији, на начин који је разрадио њихов вођа Димитрије Љотић. Била је то врло мала групација ситних политичких интриганата који су маштали о слави и власти и који су годинама сањали о „њиховом дану“. Инжењера Васиљевића, Љотићеву перјаницу, узбудили су митраљески рафали.¹⁴

— Наши, наши, наши долазе — говорио је жени љубећи је, док га је она зачућено гледала.

Он је одмах почeo да се облачи. Није се обазираo на немачке гранате које су падале окоlo, као да је био сигуран да ћe и оне знати да разликују „своје“ и да их заobiђу. Обукаo је црно одело, чувано само за свечане прилике. Када је борба престала, ставио је на главу црни шешир, навукаo рукавице, узео штап и упутио се ка срском начелству. Био је прво цивилно лице које се појавило на улицi. Немачки тенкови су тутњали поред њега. Он им је махао шеширом. Немци се нису обазирали. Испред њега су се нагло зауставила једна извиђачка кола. Немачки подофицир искочи из кола и упери машинку на његове груди.

— Ich bin deine freund (јa сам твој пријатељ) мучao је Васиљевић, ангажујући све резерве знања из немачког језика.

Немац му нареди да седне у кола и да ћe га водити команданту. Снисходљivo се клањајући, сео је у кола која су одмах јурнула на Опленац према вили где је одседао некада краљ Александар.

Други који се радовао доласку Немаца био је кафеција Прандовић, звани Лука. Још док је борба трајала, он је наредио свом кувару да скува велики лонац ракије. „Нека се војска загреје кад стигне“ — рекао је весело трљајући руке.

— Какву то војску чекаш, газда Луко? — бунио се кувар.

¹⁴ Ђорђевић је Београђанин. У Тополу се настанио пред рат.

— Па немачку, будало. Видиш да су већ ту, треба их одмах лепо дочекати, па ће све бити у реду — одговорио је он пословно.

Кувар је вртео главом, али је извршио налог газде.

И тако, после оног жестоког дочека на прилазима вароши, Лукина иницијатива била је пријатно изненадење за немачке официре и подофицире, који су се скучили око лонца са ракијом и, пошто су прво натерали кувара и кафеџију да попију по чашу, навалили су да пију.

— Gut schnaps, (добра ракија) — викали су отегнуто, наздрављајући један другом и искретали чаше.

*

У сумрак 12. априла завршена је окупација три среза централног и северозападног дела Шумадије: опленачког, орашачког и јасеничког. Те вечери Фон Клајст је био више Раље и примао извештаје од својих дивизија. Прошле ноћи су му јединице Краљеве гарде и Дунавске дивизије, помоћу железничких вагона и другим запречавањем и рушењем спречиле пролазак кроз Младеновац. У граду се борба водила цео дан и тек је у току дана успео да заузме град и напредује до Раље. Али тамо је наишао на нови отпор, па је у савлађивању Квионе и Парцанског виса изгубио цео дан. Сада је 11. панцер-дивизија била под Авалом. До садашњи њени губици износили су 23 мртва и 50 рањених. Штаб 294. пеш. дивизије већ се био сместио на Опленцу. У току прошлог дана дивизија је имала 10 мртвих. 60. мото-дивизија извештавала је да је заузела Г. Милановац и Чачак. У извештају је стајало да је услед „отпора“ групе српских војника, дошло до борбе у којој је погинуло 7 немачких војника док је више од 10 рањено. Такође је уништен и један тенк. Према причају очевидаца, један наредник бацио је из заседе на немачку колону две бомбе и нанео јој поменуте губитке. Том приликом је и сам погинуо. Клајст је пратио по карти излагање свога начелника штаба заустављајући се на заставицама којима су биле означене тачке до којих су стигле његове колоне. Он је правио биланс

својих успеха у југословенској кампањи: 8. априла прешао је бугарско-југословенску границу код Цариброда; исте вечери је стигао у Нишку Бању, одакле је командовао при заузимању Ниша; Ниш је заузео 9. априла; 10. априла прешао је Мораву и заузео Крагујевац. Истовремено је његова 5. панцер-дивизија самостално кренула на југ, заузела Лесковац и продужила у Македонију; 11. априла главне снаге су заузеле Тополу, а сада — крајем петог дана, он се налазио на непуних 30 км удаљен од југословенске престонице. За ово време он је напредовао близу 300 км или 60 км дневно. То је био највећи темпо напредовања који је достигао од како је кренуо да осваја Европу. За ових 5 дана Клајст је изгубио свега 300 људи од којих је 70 било мртвих. За исто време он је заробио око 100 хиљада југословенских војника. Клајст је био потпуно задовољан својим успехом. Посматрао је валовиту Шумадију и размишљао како би лепо било да проведе један дужи одмор на Опленцу, „који је иначе заслужио“, дотле док Фирер не отвори нову кампању у којој ће он опет заузети важно место у првим редовима челичне армије Вермахта. Његово размишљање је прекинуо ађутант, који му је предао телеграм из штаба армије. У телеграму је стојало: „Данас у 17 часова група извиђача из 41. самосталног корпуса на челу са СС оберштурмфирером Клигенбергом преšла је на запленjenom гуменим чамцу Дунав и на немачком посланству у Београду истакла немачку заставу. У 19 часова градоначелник Аћимовић и представник министарства спољних послова Југославије посетили су оберштурмфирера и предали му кључеве града“.

Клајст згужва телеграм и јетко се осмехну.

Он је очекивао да ће на челу својих трупа први ући у Београд и за то добити маршалску палицу или бар „гвоздени крст“. Очигледно је ова вест бацила сенку на његов дотадашњи успех. Бацио је телеграм на сто и узвикнуо оштро:

— Покрет!

Забрујали су мотори у овој влажној априлској ноћи. Фон Клајст није хтео ни ову ноћ да спава, да се одмара и ако су његове шездесете године то захтевале.

Убрзо је кренула ка Београду цела 11. панцер-дивизија на чијем челу се кретао генерал Клајст. У зору 12. априла дивизија је продрла у Београд. Али Клајст није био први. 8. панцер-дивизија из 46. панцер-корпуса стигла је пре њега на неколико часова и већ истакла своју заставу у згради југословенског Генералштаба.

Искрвављена и разрушена престоница немо и за пањено је дочекала окупатора. Само је један цивил са прозора вишекатнице у улици Кнез-Михаиловој устрилио снајперком једног мајора из 41. немачког корпуса. То је била једина значајнија немачка жртва при освајању Београда. Није више било оних пукова „избрисаних из спискова Врховне команде“ који су 1915. године уништавали гренадире 17. немачке армије бранећи и залевајући крвљу сваку стопу овога града.

18. априла у 12 часова званично је потписан акт о безусловној капитулацији југословенске војске у присуству команданта 2. немачке армије Вајкса и талијанског војног аташеа у Београду. Потписивање су извршили Циндар Марковић, министар спољних послова, и генерал Милојко Јанковић. Сваки отпор преостао је још раније. За 12 дана под ударцима немачких тенкова срушила се трула краљевина, нагрижена унутрашњим супротностима. Дуге композиције заробљеника — преко 254 хиљаде војника и официра кренуло је у немачке логоре. Немци су у овом рату изгубили 558 људи од чега свега 151 мртав.¹⁵

Све јединице Прве панцер-групе прошли су кроз Шумадију у правцу Београда. Друмови су поново опустели. У градовима остао је по један батаљон пешадије из 294. пеш. дивизије. Ове снаге су се привремено гарнизонирале чекајући долазак сталних посадних јединица. Окупаторска власт почела је да функционише. На раскрсницама и пред јавним зградама добошари су

¹⁵ Дејство Немаца у овој глави рађено је на основу књиге: The German Campaigns in the Balkans (Spring 1941), Historical study Washigdonu. Department of the Army 1953. Књигу је писала група немачких генералштабних официра и генерала учесника у балканској кампањи, који у Пентагону раде на изучавању искустава из прошлог рата. Распоред и дејство југословенских снага рађен је на основу књиге „Ослободилачки рат народа Југославије“ изд. ВИИ, ЈНА, 1959.

обавештавали о мерама окупаторске власти. Наредбом су упозоравали Србе да је југословенска војска капитулирала, да су немачке трупе окупирале Србију, па окупаторске власти упозоравају на „ред и рад“ и захтевају предају оружја и осталог војног материјала. На крају се напомињало да ће за свако непокоравање бити надлежан војни суд.

Народ није хтео да прихвати такво стање. Иако изненађени брзим доласком Немаца, људи су осећали да је све то произашло брзо и неприродно, да рат није још завршен, да предстоји обрачун. Тиме се једино може објаснити што су људи куповали оружје и муницију, бомбе, шаторска крила и униформе. Нису се обазирали на огласе окупатора за предају оружја и то „најдаље до првога маја“ а да ће после код кога се оружје нађе бити кажњен смрћу. Мало је пушака предано у Тополи и Аранђеловцу. Предаване су обично ловачке пошто су њихови власници били регистровани код среских власти. Али зато је много оружја у Винчи, Бањи, Даросави, Копљарима и другим селима било скривено. На овом подручју скривено је тада око 30 пушкомитраљеза и преко 500 пушака.¹⁶

Народ је ћутао или није признавао капитулацију, припремао се за коначни обрачун са окупатором, а и са онима који су га довели.

ОКУПАЦИЈА

У Тополу је 24. априла стигао штаб 294. пешадијске дивизије на челу са генералом Егелзером.¹⁷ Егелзер је свој штаб сместио на Опленцу. Он се уселио у бившу

¹⁶ Податак из архиве ЦК СК Србије, али је само приближно тачан, пошто је у питању мемоарски материјал и не базира се на документима из рата. Горње цифре су узете на основу реконструкције стања скривеног наоружања коју је извршио Мика Милосављевић, члан ОК у почетку устанка. Оружје је скривано углавном самоиницијативно, али је постојала и директива Партије да се оружје не предаје.

¹⁷ За успостављање окупационе власти на територији Србије из састава Прве оклопне групе издвојен је 11. армијски корпус и стављен под команду 2. армије; 294. п. д. привремено је стављена под команду 11. корпуса.

краљеву резиденцију у којој Фон Клајст није стигао да проведе ни једну ноћ. На Опленцу и Тополи улогорили су се приштапски делови дивизије и један пук. Остали пукови били су размештени у Аранђеловцу, Младеновцу и Паланци. Немци су желели да у овом крају, где је плануо први српски устанак, имају, за сваки случај, јаке снаге. Истовремено је ову дивизију требало одморити. Њу су чекали нови задаци на новим ратиштима.

Немци су учвршћивали своју власт брзо и енергично, али су настојали да буду „тактични и не вређају национални понос људи“ како је саветовао новоприспели цивилни комесар за Србију Турнер, кога су сматрали добрым познаваоцем прилика у Србији. Крајс-командантима је послато специјално упутство према коме је требало евидентирати све Јевреје и обележити их жутим тракама. Такође је требало открити све комунисте и њихове симпатизере и будно пратити њихову делатност. Према овом упутству забрањивало се прибегавање масовним хапшењима. Препоручено је да се хапшења политичке природе врше искључиво органима старе домаће полиције, коју треба активирати. Све непосредне контакте са народом требало је вршити преко цивилних власти, које су и раније постојале и које је требало активирати. Окупаторске трупе могле су бити употребљене само ако се ради о изразитој антинемачкој делатности, саботажама, атентатима и побунама. Тако су Немци убрзо покренули расклиматани и делимично зарђали апарат срушене државе. Прво што су предузеле окупаторске власти било је: прикупљање оружја и спровођење обавезног откупа хране за немачку војску.

Команданти места у Тополи и Аранђеловцу имали су под својом командом по једну комбиновану чету војске специјално намењене за полицијску службу, односно за обезбеђење функционисања окупаторске власти. Десетине огласа и опомена било је прилепљено на телефонским стубовима, по ходницима општинских и срских зграда, по кафанама и другим местима. Све оне су почињале претећим тоном „Срби!... „Срби!... „Срби“. Србима је давано до знања да су окупирани

и да то схвате. Опомињали су их да предају целокупно наоружање, да поштују окупаторску војску јер ће у супротном следити оштре казне, а за убиство немачког војника стрељаће се 100 Срба. Позивали су их да на време удовољавају захтевима власти.

Немци су забранили све скупове сем пијаца, па су оне постале главно збориште људи из околних села. Људи су са подозрењем гледали на Немце и избегавали да им се приближе.

Трговци и зеленаши прилагодили су се окупацији. Трговци су отворили широм своје радње, а зеленаши почели да комбинују како помоћу Немаца да надокнаде оне милионе који су пропали у банкама услед изненадне окупације. Они су склапали уговоре са немачком војском за испоруку хране, а неки су већ напредовали прављењем првих контакта са немачким лиферантима, који су упућивали своје агенте у ове крајеве за набавке разних артикала, првенствено прехранбених, који су немачкој војсци били неопходни.

Живот је почeo да тече. Људи су се опорављали од удара који је дошао капитулацијом. Прошао је страх и од неизвесности. Привикли су се и на нове окупаторске мере, полицијски час и друго.

Село је мање осећало окупацију. Немачке патроле су ретко пролазиле кроз села не задржавајући се. Сељаци нису много обраћали пажњу на полицијски час. Народ се привремено помиро са судбином.

Ратни догађаји су се тако развијали да је све ишло у прилог Немцима. У мају су Ромелове дивизије незадржivo пронираle кроз Киренајку опсадајући Тобрук. Радио-Лондон је говорио о жестоким борбама у Африци и надмоћности Немаца. Ниједне охрабрујуће вести. Политички хоризонти били су мрачни.

Почели су се пијачним данима појављивати у кафанама људи који су настојали да „објасне политичку ситуацију“. Они су још више увеличавали силу Немаца и наговештавали потребу оснивања „српске државе под окриљем моћног Трећег Рајха“. Ово су били Јоћићеви емисари, од којих се нарочито истицао адвокат Аца Лазаревић. Он се често виђао у друштву Немаца, а петком (пијачни дан) би се појављивао у некој од аран-

ђеловачких кафана, окупљао сељаке и излагао им своје погледе. Људи му раније нису веровали и он је редовно пропадао на посланичким изборима, али сада су га неки почели сматрати „мудрим и видовитим јер је предвиђао пропаст Југославије што се обистинило, па можда он зна и шта ће се у будућности дододити“.

У Тополи је сличну мисију обављао пензионисани мајор краљевске војске Живан Милованчевић. Његове војничке амбиције, које нису биле у складу са другим способностима, нису биле задовољене. Хтео је да постане угледна личност. У војничкој каријери није имао среће. Надао се да стави ознаке генералштапца — или је све то пропало. Он се с тим није мирио. Пред рат је почeo да се бави политиком. Тражио је славу на политичком пољу. Војнички закони су забрањивали политику, па је због тога био пензионисан. Одмах по капитулацији повезао се са Костом Пећанцем и почeo с њим да сарађује. Милованчевић је био један од руководећих кадрова његове будуће војске. Са препоруком „војводе“, он се настанио са породицом у свом родном месту Крћевцу и чекао даља наређења. Четвртком је долазио у Тополу да би „потајно“ разговарао са људима. Говорио им је да се негде тамо на Јастрепцу скупља „огромна четничка војска коју води Пећанац, и та ће војска стићи овамо и предузети власт од Немаца па се за то треба припремити“.

Појављивали су се и други људи, најчешће по селима. Они нису зазирали да пијачним данима дођу и у варош. Били су врло обазриви при избору саговорника и неповерљиви према непознатима. Немачки „нови пoredak“ називали су крвавим фашизмом, гробницом слободе и демократије и најцрњом диктатуром коју је човечанство запамтило. Њихови разговори су се обично завршавали речима: „Народ није капитулирао, народ се мора борити за своју слободу, да спере срамоту са светлих слободарских традиција“. Људе су саветовали да не предају оружје и не испуњавају захтеве Немаца, да избегавају кулуке и остало.

Нарочито су се истицали чланови Окружног партијског поверенства, као и неки секретари ћелија који су постали познати у овом крају. Било је и других који

су долазили из Крагујевца и Београда. За њихова имена сазнало се тек касније. Народ је желео да слуша ове људе који су му причали да са Немцима треба ратовати, да не треба признавати капитулацију. У њима је видео вакрсење свога херојског и слободарског духа који је брзом и нечасном капитулацијом био негде дубоко закопан.

У мају и почетком јуна Шумадија је поново живахнула. Њени људи, који никад нису били равнодушни према политичким збивањима, коначно су се опоравили од моралне кризе коју је донела капитулација. Почели су ведрије да гледају на будућност иако јошничега није било што би наговештавало пропаст Немаца. Али враћено поверење у сопствене снаге и потребу борбе против Немаца које су им уливали комунисти овога краја, отварало им је перспективу. Они су назирали једну лепшу будућност. Осећали су да се за њу треба борити. Народ је све чешће почeo да пркоси окупатору. Немци су из дана у дан повећавали количину обавезног откупа хране и порезну стопу у натури. У појединим зелима цифре обавезног откупа пшенице биле су велике и превазилазиле целокупну годишњу производњу. Немци су претили тешким казнама ако се план не испуни. Али, људи су ћутали и догонили по коју десетину кила, тек да се каже да су нешто дали.

И остали прописи окупатора нису се поштовали. Прописано је било да се припадници оружане немачке силе поздрављају при пролазу скидањем капе. Ретко ко се овога придржавао. Омладина, а нарочито средњошколска, често је пркосила. Било је и тежих инцидена. Једнога четвртка у Тополи, на пример, два средњошколца су се шетали са својим колегиницама. Появила се група немачких подофицира који су били на пролазу из Грчке за источни фронт. Они су одгурнули ова два младића и ухватили девојке да се с њима фотографишу. Један од младића је пришао првом подофициру и рекао му да је „неваспитан и простак“, на немачком језику. Подофицир се машио револвера, али је у том моменту био погођен песницом у вилицу, те се сручио на земљу. Немци су били збуњени. Док су подигли свог друга и сетили се да част подофицира Вер-

махта заштите револверима, младића и девојака више није било. Успели су да побегну кроз оближње двориште. Настала је пуцињава. Алармирани је месна посадна јединица. Трагали су за нападачима, али све је било касно.

Атмосфера над окупираним Шумадијом почела је да се мења. Нестало је првобитне смирености и потишености. Осећали су се знаци пркоса. Поново се чула песма. Немци су осећали да се у народу нешто креће, само још нису могли да сагледају смернице тих крећања. Али осећај сигурности и задовољства их је напуштао. Страх од туђе земље почeo се шуњати око њивских логора. Причало се да су око Ваљева изгинули неки Немци. Егелзер је појачао будност. На ово га је упозоравао и штаб корпуса. Његови извештаји су постали нешто опширнији, више се нису ограничавали само на излагање бројног стања и стања болесних. У мају су успостављене све жандармеријске станице на територији Шумадије. Немци су повремено правили „пробе“. Пијачним данима су окупљали групе сељака и вршили претрес. Тражили су оружје. Резултата није било. Али неко је у Трудељу пуцао на жандарме. Ко? — остало је неразјашњено. Немир се увлачио у душу окупатора. Догађаји који ће уздрмати из темеља његов мир били су на помолу.

НОВЕ СНАГЕ

Једина организована политичка снага која није признала окупацију била је Комунистичка партија. 11. априла, одмах пошто су прве немачке јединице ушле у Загреб, ЦК КПЈ је заседао. Стара држава је пропала а с њом и њена војска. Сва одговорност за судбину народа пала је на Комунистичку партију. Са овога састанка кренули су у све крајеве земље чланови Централног комитета са задатком да припремају народ за оружану борбу. Одржавани су састанци покрајинских и окружних комитета. Разматрана су питања рада Партије у условима окупације и припрема кадрова за оружану борбу.

ПРВЕ МЕРЕ ПАРТИЈСКОГ РУКОВОДСТВА ЗА ОКРУГ АРАНЂЕЛОВАЦ

Неуморним и непрекидним радом окружног партијског руководства, оживеле су партијске ћелије, у овом делу Шумадије. Оне су проширене и организацијски учвршћене. Изабрани су у некима нови секретари основних организација. С обзиром да нису постојали сречки комитети, ова три члана ОК морали су директно да руководе основним организацијама. У овом месецу (почетком) званично је и оформљено Партијско окружно поверенство за Аранђеловац. То је био напоран посао и захтевао је непрекидно ангажовање. Чича Илић је био нарочито активан у свом селу. 1940. године од постојећих и новопримљених чланова он успева да формира две основне организације са укупно 15 чланова.

Исто тако 1940. године формиране су основне организације у селима Трнави, Винчи, Бани и Вукосавцима. Нарочито су били запажени комунисти сељаци: Живадин Аксентијевић из Шума, Живко Јовановић из Брезовца, Веља Герасимовић из Даросаве, Панта Станковић из Винче и други. Почетком 1941. године су формиране нове основне организације у селима: Брезовац, Јеловик, Даросава, Жабари, Топола, Гараши, а такође и у Аранђеловцу, које практично раније нису постојале, без обзира што је било чланова Партије. У низу села постојала су партијска упоришта од по 1—2 члана. Непосредно пред рат, а и првих дана окупације ових неколико чланова Окружног поверенства и активиста на терену појачавају партијски рад кроз акцију прикупљања „Црвене помоћи“ и организације Народног фронта. Они успевају да растуре знатну литературу по селима кроз коју је популарисан Совјетски Савез.

У априлу је у овај део Шумадије из Београда дошло неколико студената, чланова Партије и Скоја, од којих су се нарочито истичали Милош Вујановић, студ. филозофије из Брезовца, Милица Радовановић, студент медицине из Винче, Миладин Јовичић, студент права из Жабара и други. Они су собом донели доста литературе. Окружно поверенство укључило је студенте у политичко-пропагандну делатност по селима. Чланови Поверенства, уз сарадњу са овим студентима, успевају да активирају омладину и формирају скојевске организације и то у Аранђеловцу две (једна ћачка од 10 чланова и друга радничка од 6 чланова) и по једну у Копљарима (од 5 чланова), Трешњевици (од 2 члана) и Даросави (од 3 члана).

Крајем априла се већ осећа појачана политичка делатност комуниста. Први мај је свечано прослављен у неколико места. У Јарменовцима је организован велики скуп народа на коме су говорили Милан Илић и Милутин Тодоровић.

Одлука ПК о формирању Партијског окружног повериенства за Аранђеловац значила је само давање јачег импулса већ започетој акцији у овом делу Шумадије. Према овој одлуци у Повериенство су ушли, поред ра-

није поменута три друга, још: Душан Петровић Шане и Милутин Тодоровић, професор из Крагујевца. Новоформирano окружно руководство одржало је први састанак 5. маја у Аранђеловцу, са следећим дневним редом:

- Стање Партије и општа политичка ситуација на територији новоформираног округа;
- Први и најважнији задаци руководства;
- Разно;
- Одређивање секретара.

За секретара је био одређен од ПК Србије Станислав Сремчевић, радник, искусан партијски руководилац, који је већ добро познавао прилике у овом крају. Сремчевић је поднео извештај о стању у партијским организацијама на терену. Према његовом извештају, на територији тада новоформираног округа налазила се 21 партијска ћелија са укупно 112 чланова и 15 кандидата Партије. Скојевских организација, као што је ређено, било је 5 и неколико скојевских група — око 30 чланова укупно.¹⁸

На овом састанку је одлучено да се одреди руководство Скоја за ову територију. Поверенство је задужило за рад по Скоју Ангелину Милосављевић, студенткињу медицине, и Радомира Илића, радника. Ра-

¹⁸ На основу реконструкције коју је извршио Мика Милосављевић, стање партијских основних организација по срезовима било је следеће:

- орашачки срез — 11 основних организација и 4 упоришта са укупно 61 чланом и 3 кандидата;
- опленачки срез — 5 основних организација и 4 упоришта са 20 чланова и 3 кандидата;
- колубарски срез — 8 основних организација и 3 упоришта са 27 чланова и 9 кандидата;

Стање Партије у космајском срезу није било познато аранђеловачком руководству и овде није изнето.

У качерском срезу била је само једна основна организација и то у Белановици са секретаром Стевом Марковићем Сингером.

У скојевским организацијама било је 27 чланова. У неколико села постојала су скојевска упоришта од 1 до 2 члана. Качерски срез је тада био под ОК Ваљево, тако да на овом састанку о њему није било говора.

није је било констатовано од стране ПК за Србију да рад са омладином у овом крају није имао шири карактер. Већина скојевских организација била је слаба, а многа села, нарочито урезу качерском, уопште нису обухваћена политичким радом. Такође је констатовано да су вође удружене опозиције Чеда Плећевић и Војин Гајић, иначе популарни у овом крају, били близки Партији и са њом сарађивали. Профашистичке странке нису на овом подручју имале никаквог упоришта и на њих се није рачунало као на некакву препеку.

На састанку је проанализирано и стање окупатора у овом делу Шумадије. Руководство тада још није имало подробније податке о јачини и распореду непријатељских снага. Знало се да се у Тополи налазе јаке немачке снаге, да је у бившој краљевој вили на Опленцу смештен немачки генерал, а да су јаке немачке снаге у Аранђеловцу, Лазаревцу и Паланци. У Наталинцима, Руднику, Белановици, Страгарима и Шаторњи — местима где су се раније налазиле жандармеријске станице, није било окупаторске војске. Окупатор је повремено долазио у ова места са јачим моторизованим одредима који су вршили патролирање и задржавали се кратко време. Окупаторске патроле су врло ретко зализиле у села. У среским местима био је поново активиран административно-полицијски апарат бивше Југославије, а по општинама одбори и административно особље које је дошло после последњих избора. Окупатор је од народа до тада убрао само један порез у сточној храни и месу и то у незнатним количинама. Као да није желео да се замери народу.

На крају састанка донесени су следећи закључци:

— кренути на терен и обићи све основне организације у циљу пружања помоћи секретарима око проширења и појачања идејно-политичког рада;

— развити активан рад омладине уз шире ангажовање студената и средњошколаца за окупљање сеоске омладине. Као форма рада предвиђено је формирање читалачких група по селима;

— преко партијских и скојевских организација развијати акцију боjkотовања окупаторске наредбе о оба-

везној предаји оружја и војничке опреме, а истовремено настојати да се прикупе подаци о врсти и количини скривеног наоружања;

— настојати да се прикупе што потпунији подаци о распореду и јачини окупаторских снага и његовој делатности.

После овог састанка чланови Поверенства су кренули на терен. Они су обишли сваку основну организацију као и села у којима није било основних организација. У току обиласка низ организација је проширено, а у неколико села формиране су нове организације. Нарочито велики успех је постигнут у раду са омладином.

Партијско окружно поверенство, поред рада у основним организацијама, приступило је организацији курсева за пружање санитетске помоћи рањеницима. Овакав један курс је организован за села Г. Трешњевицу и Вукосавце. Посећивале су га углавном омладинке.

На састанцима основних организација који су одржавани у мају првенствено је размотрена политичка ситуација у свету и у земљи. Говорило се о неминовности уласка Совјетског Савеза у рат против Немачке и потреби борбе против фашизма. Објашњавано је да борба коју треба водити против окупатора није само борба за слободу већ и за ново друштвено уређење, за бољи живот и лепшу будућност. Окружно поверенство је одлучило да се о потреби борбе против фашизма говори међу омладином и људима који су сматрани напреднијим. Скојевским активистима и члановима Партије постављен је задатак да народу указују на потребу борбе против окупатора и подижу му националну свест.

Делатност Милића Радовановића у Винчи брзо је постала запажена. Милић је био изванредних интелектуалних квалитета и са огромном радном енергијом. Као ћак, а касније студент, осетио је неправду капиталистичког режима и неминовност сукоба потлачених и тлачитеља. Милић је око себе окупљао средњошколце и средњошколке, читao им поједина поглавља из књига,

дискутовао са њима; објашњавао им узроке појаве фашизма и његову неминовну пропаст, говорио им о слободности капиталистичког друштва и класе југословенских капиталиста која је пала под ударцима фашизма, о новом друштву у коме ће тријумфовати слободан човек — о социјализму. Омладинци су пажљиво слушали његове речи. Средњошколци око Тополе почели су да носе црвене мараме. То су убрзо прихватили и остали сеоски омладинци. Тако је црвена боја постала најомиљенија боја омладине.

Вест о ширењу црвене боје допрла је и до немачке команде. Командант у Тополи наредио је среском начелнику да преко председника општина строго забрани ношење делова одеће црвене — „большевичке“ боје. Пијачним данима су немачке патроле крстариле по Тополи ловећи „црвене“. После ових мера младићи су избегавали да одлазе у градове са црвеним цемперима, а жене се више нису повезивале црвеним марамама када би одлазиле на пијацу. Али је зато црвена боја у селима, тамо где су Немци и жандарми ретко залазили, постала још популарнија. Општинске ћате су писале извештаје среским начелницима о овоме, а ови су извештавали Немце. Немци су у својим извештајима наговештавали да у Шумадији нема довољно послушности и оног првобитног мира.

После обиласка чланова Окружног партијског руководства месна руководства су почела више да ангажују и користе универзитетску и средњошколску омладину у ширењу револуционарних идеја, нарочито међу сеоском омладином, јер су ћаци и студенти имали велики углед код сеоске омладине, па је то требало искористити. Раднике је такође требало користити иако их је било мало. У Тополи је било неколико опанчарских, обућарских и кројачких радника, као и трговачких помоћника. Они чак ни синдикално нису били чврсто организовани. Класна свест била им је на незавидној висини.¹⁹

¹⁹ У Тополи је постојала партијска организација коју је сачињавало неколико интелектуалаца. 1941. године ни један радник из Тополе није ступио у одред.

ОМЛАДИНСКИ СКУП КОД СТРАГАРА

Половином јуна у Страгарима су се скучили студенти и ученици старијих разреда средњих школа са овог подручја. Организација овог скупа дошла је на иницијативу Милића Радовановића и Милоша Вујановића. У току претходних неколико дана они су успели да обиђу свакога од оних који је требало да дође на овај скуп. Радовановић и Вујановић су намеравали да помоћу оваквих скупова зближе средњошколску и студентску омладину која је одвојено живела по разбачаним селима овога дела Шумадије.

Милић су сви ценили и поштовали па су и позив примили радо. И тако су се многи нашли на окупу. Милић их је сачекивао и, у мањим групама, упућивао у шуму.

На зеленом пропланку окруженом буковом шумом, седело је преко двадесет младића и две девојке.

Одјекивали су звуци гитаре, праћени лепршавом песмом младића и девојака. Али песма је била тиха и сетна. Песма је престала и Милић је почeo:

„Видите како је природа лепа, она побуђује радост, зове нас да јој се дивимо, да се радујемо, да се веселимо. Али ми то све не смемо. Ми више нисмо слободни. Они који су управљали бившом државом гурнули су нас у руке фашизму. Они су издали интересе народа а првенствено наше интересе — интересе омладине. Фашизам је окрут, његови трагови су крвави. Он је гробница слободе. Фашисти су поробили прво свој народ па онда остале. Он је највећи непријатељ омладине...“ *

Милић је говорио лагано, ненаметљиво, као да је био сам, као да је то било гласно размишљање. Гледао је некуда у даљину. Погледи осталих били су уперени у њега. Он је заћутао за тренутак, а онда наставио:

„Против фашизма се треба борити, на живот и смрт. Ми, омладина, морамо бити међу првима, јер смо најугроженији. Свака година живота под фашизмом је година тешког тамновања. Ми желимо лепу будућност и слободу. Зато се морамо борити, јер они који су били дужни да нам обезбеде то, издали су и оставили нас.

Али ми ћемо се сами изборити и то не само за нас већ и за бољи живот будућих генерација. Тај задатак је нама поверила историја. Треба га прихватити и бити поносан што ћемо извршили тако узвишену дело”.

Милићеве речи сада су биле оштре и одлучне, а текле су као бујица. Очи су му сијале борбеним жаром. Младићи су га гледали нетремише. Телом им се ширила нека топлота, која им је давала нову снагу и уливала осећај поноса и самопоуздана.

„Ми смо нација на коју су вековима настали освајачи. Земљу су газили, поробљавали. Али народ није остајао покорен. Он се бунио. Оружјем је сачувао своја национална обележја и извојевао слободу. Дићи ће се цео наш народ. Одјекнуће наше шуме борбеним покличима, задрхтаће срца окупатора. Пролиће се његова прљава крв. Поново ће гранути слобода”.

Сви су били устали на ноге.

— Живела слобода! неко је узвикнуо спонтано.

— Живела! прихватише сви громко.

Жика Томић запева борбену песму:

„Падај сило и неправдо...“ остали прихватише. Песма је снажно одјекивала шумом, позивала на борбу, на разбијање мрака и кидање окова.

После ове манифестације борбености која је проистекла спонтано, Милић је објаснио циљ састанка. Обраћајући се свима са „другови и другарице“, рекао је да овај скуп треба да обележи нову фазу у њиховом животу и раду.

Истакао је резултате ранијег рада са сеоском омладином на пољу општег просвећивања и подвуком потребу да се сада, користећи се литературом као што је Мати од Горкога, треба оријентисати на конкретна објашњења социјалних проблема живота, упознати се са радничким покретима у свету и циљевима борбе Комунистичке партије. Милић је истицдао потребу да се омладини говори о значајним моментима из националне историје, нарочито о првом и другом устанку, о терору освајача и побунама народа — о Матији Гупцу. Кроз ове примере и примере бруталних поступака окупатора, требало је подизати патриотску свест омладинаца и развијати код њих мржњу према окупатору.

После се развила жива дискусија. Неки су предлагали да се већ сада треба манути „светосавске просвећивачке улоге, пошто ће се ратовати оружјем а не књигом“, те да треба одмах формирати борбене групе и отпочети обуку у руковању оружјем. Овај предлог је од већине поздрављен.

Али Милић и Вујановић су се супротставили таквом гледишту. Никаквих директива није било да се о устанку отворено говори. Умиравали су поборнике оружаних акција. Милић је објаснио друговима значај и потребу учења. Он се позвао на Лењина и истакао његове мисли „о високој свести пролетаријата као моћном оружју револуције“.

Говорило се о значају и војничке обуке, али се најгласило да прво треба имати људе, борце, свесне циљеве борбе, да је то основно а остало ће ићи лакше. Било је, природно, присутних и са опречним мишљењима. Они су уносили неповерење и сумњиво вртели главама. У својим дискусијама често су користили термине „младалачка пренагљеност“, „непромишљени кораци“, и друго. Истицали су снагу окупатора, а тиме негирали да се противу њега може водити успешна борба. Њихова парола била је: „Чекати боља времена и ништа не предузимати што би изазвало сумњу окупатора“. Било је говора о потреби „чувања људи за боља времена“.

Скуп се претворио у дебатни клуб. Било је неких који за било какву револуционарну делатност нису хтели ни да чују. Радиша Томић, питомац војне академије, из Пласковца рекао је да се он „заклео краљу на верност и да ништа не може предузети без наређења владе и краља“. Он је био школски друг из гимназије многих студената, па и Милића. Милић је жељео да искористи његово војничко знање. И раније му је била позната његова „тврдоглавост“ али је ипак рачунао да ће се некако „преломити“. Али изгледа није било. После жустрог објашњавања Томић је напустио скуп прошаћен повицима „уа“.

Било је и других погледа. Један студент академије ликовне уметности, говорио је о хуманизму. Он је јадиковао над „злом судбином људског рода“, проклињао

фашизам, али је из тога свега следио закључак: „крви је доста, треба се помирити са постојећим стањем и чекати боља времена. Ваљда ће неко у свету успети да размреи клупко историје“. Он није био упоран у дискусији. Говорио је само „као полемичар“, јер му се „душа буни против насиља“.

На крају је говорио и Вујановић. Рекао је да овај скуп не треба схватити као скуп у Орашцу 1804. године. Циљ састанка је био да се омладинци међусобно упознају и измене мисли о улози школске омладине у условима окупације. „Ако буде потребно, спремни смо и да прихватимо оружје“ — рекао је на крају. Омладинци су поздравили Вујановићеве речи.

На растанку се заорила „Интернационала“. Први пут у историји овога краја забрујала је на падинама Рудника пролетерска химна, а њене речи су се винуле Шумадијом као борбени зов.²⁰

СУКОБ СТАРОГ И НОВОГ

Недељама су се могле видети групе младића, међу којима је било и старијих људи, како пролазе кроз села, упућују се у поља и шумарке и тамо остају дуже. По повратку би сељацима објашњавали политичку ситуацију.

На тим скривеним скуповима читале су се књиге и чланци напредних писаца и револуционара, а затим дискутовало. После ових састанака, кроз свакодневни рад људима су објашњаване многе појаве које раније ни омладинцима нису биле јасне. Читалачке групе су убрзо постале масовна стецишта омладинаца и млађих људи. Једна од најмасовнијих налазила се у Винчи. У њој је било окупљено око педесет омладинаца и млађих људи. Састанци су се одржавали недељом у забрану званом Голубица, на југоисточној ивици села. Овај кружок је располагао обилном литературом. Ту су били разни

²⁰ Састанак омладине код Страгара није био организован од стране ОП за Аранђеловац. Организовали су га омладинци који су се бавили агитационо-пропагандним радом са циљем да активирају што већи број средњошколске омладине.

часописи од којих је посебно цењен илустровани часопис: „Совјетски Савез у слици и речи“. Групом је руководио Милић — лично. Људи су волели да га слушају, јер је умео да говори једноставно, али убедљиво и интересантно. Увек је био вољан да одговара на питања. Видици активираних су постајали шири. Осећали су жеђ за знањем. За време рада у пољу, расправљало се нашироко о оном што су чули прошле недеље, чекајући следећу да би чули нешто ново.

Милић је за кратко време постао угледан у селу па су сељаци долазили код њега за савете по многим питањима. Општинску власт више нико није сматрао истинском влашћу. А како је Милић пропагирао непослушност према окупаторским властима, Винча је убрзо постала као нека самостална држава, према окупатору није испуњавала никакве обавезе, ни порез, ни откуп, нити су сељаци одлазили на кулук.

Председник општине Радојица Матић нашао се на великој муци. Среске власти су од њега тражиле да извршава обавезе, а он то није био у стању да учини. Село га није слушало. Знао је да је Милић свему томе крив. Једном приликом се решио да са њим о томе разговара. Упутио му је позив да се јави у општинску канцеларију. Милић је дошао. Председник је покушао да буде строг и да се покаже као власт. Између њих се водио разговор.

— Је ли бре, шта ти то мутиш по селу? — питао је строгим гласом председник.

— А шта то мутим? — одвратио му је Милић гледајући га својим чврстим продорним погледом.

— Знаш ти добро о чему се ради. Скупљаш омладину по селу и наговараш на побуну, наговараш људе да не слушају власти. Знаш да ти за то може одлетети глава.

Милић се смешкао:

— Чувай ти своју, а за моју не брини. Тај твој посао ни мало није чист. Служиш окупатора, а народ не воли ни окупатора ни оне који му служе. Ти си, изгледа, заборавио како су се солунци прошлога рата обрачунавали са онима што су за време окупације били кметови и полицајци.

Радојици је све ово било познато. И раније је о томе размишљао. Није желео да се прими ове дужности, али је тако било наређено из среза, јер је и пре капитулације био председник општине. Уплашио се Милићевих речи. Од раније строгости није остало ништа. Почеко је да се правда:

— Па немој ни ти тако, као да ја ово волим. Мора се, сила је сила.

У разговор се умешао општински ћата Милан:

— Знаш, Милићу, ти јеси учен човек, али си млад и још неискусан. Прича се да си се ухватио са комунистима. Тим путем нећеш далеко стићи. Комунисти нису добри људи. Ето ја служим државу преко 20 година. Све владе су прогониле комунисте. Немци то исто данас раде. Ни један их закон не признаје.

— Ни комунисти не признају те законе које доносе ненародне владе — одговори Милић. — Ти, ћато, о комунистима не знаш ништа више од оних глупости које су написане у разним полицијским потерницама. Могу да ти кажем само то да постоји земља чију владу сачињавају комунисти. Та влада не признаје угњетавање сиромашних од стране богатих. Она не признаје капиталисте. Доћи ће време када ће у југословенској влади и скупштини седети комунисти. А овде, у овој општини, такође. Вероватно ћеш тада променити мишљење, или те неће бити.

— Не вреди с тобом разговарати — уздахну ћата.
— Ми хоћемо да те поучимо и да ти помогнемо, а ти запео на своју страну. Ради како хоћеш, али знај да постоје закони и да се они морају поштовати. Твоја делатност је противзаконита и ми те морамо пријавити вишим властима.

Милић је пошао према вратима, погледао са свом строгошћу у ћату и добацио му:

— Законе у чије име ти иступаш писао је окупатор. Ја не признајем власт окупатора нити оних који му служе. Они су за мене издајници и окупаторске слуге и са њима ћемо се обрачунати по нашим законима. Народ ће да им суди. Запамти то.

Отишао је из општинске канцеларије.

Овај догађај се препричавао по селу на разне начине. Милић је постао још популарнији. Људи су му се још више обраћали за савете.

Ово је био последњи разговор председника Радојице и ћате са Милићем. Председник је већ сутрадан отишао срском начелнику и поднео оставку. Жалио се „на ране из прошлог рата“.

Читалачке групе активно су радиле и у Шаторњи, Аранђеловцу, Божурњи, Липовцу, Жабарима, Бањи, Копљарима, Даросави и Трешњевици и имале добре резултате. То је најбоље показао број бораца који су првих дана ступили у партизански одред.

У свим тим селима обавезе према окупатору слабо су извршаване.

Шумадија се будила, а Рудник почeo веселије да шуми. У атмосфери се осећао нови дах, дах свежине и наде. Поново се чула песма девојака. Људи су почели да верују у своје снаге.

Партијско руководство осећало је ову свежину у народу. То су били плодови њиховог напорног рада. Многе непроспаване ноћи нису прошле узалуд. Основне организације су се прошириле. У неким селима, где раније нису постојале, основане су нове. У народу је расла мржња и пркос према окупатору. На сваком кораку се код људи могла осетити жеља за отвореним сукобом са Немцима.

ОКУПATOR ВИШЕ НИЈЕ СПОКОЈАН

Окупатор је осећао да се код народа Шумадије нешто мења. Људи више нису са страхопоштовањем гледали немачке војнике. Они их нису заobilазили далеко и скидали капе у знак поздрава. Сада су корачали уздигнуте главе. Командант дивизије на Опленцу био је забринут. Среске власти су извештавале да се планови откупа хране једва испуњавају 15—20%. Извештаји командира жандармеријских станица били су узнемиравајући. Говорило се о појачаној „комунистичкој пропаганди“ и „деструктивној делатности антидржавних елемената“. Генерал Егелзер је наредио срском начелнику да појача патролну службу, да тражи

појачање жандармеријских станица и да му прикупи „исцрпне“ податке о комунистима.

Нису били узнемирени само крајскоманданти, већ и врховни немачки заповедник за Србију, генерал противавионске артиљерије Шредер, и његов помоћник за цивилну управу. Са свих страна су стизали узнемирајући извештаји. Сви су они говорили да је противнемачка пропаганда из дана у дан све јача. Нелојална иступања против немачких војника и власти постала су све чешћа. Немци су већ почели да увиђају да у Шумадији неће власт лако и безбрижно одржавати. Али су тешко схватали да трупама Трећег Рајха неко може да изрази непокорност.

У „Главном заповедништву за Србију“ вођена је жучна дискусија о мерама које треба предузети.

Цивилни комесар за Србију Турнер био је за „тактизирање“. Он је предлагао да се избегну директни брутални поступци према становништву, нарочито у виду масовних репресалија и одмазде и да обрачун са нелојалним елементима врши преко домаће полиције, и то по постојећим антикомунистичким законима старе Југославије.

Командант немачких оружаних снага за Југоисток, фелдмаршал Лист, није делио то мишљење. Он је сматрао да треба употребити силу. У образложењу изјавио је: „Овај народ је примитиван, привикао да се са њим строго и сурово поступа. Само тада, ако осети страх од силе, може да постане беспрекорно послушан. Свако коректно понашање склон је да тумачи као слабост власти и тада је склон бунту“. ²¹ Ово мишљење је при-

²¹ Доследан цитат из једног Листовог извештаја јуна 1941. Директивом бр. 9 немачке Врховне команде (ОКВ) од 9. јуна 1941. године фелдмаршал Лист постављен је за команданта трупа „Југоисток“. Под његовом командом налазиле су се и окупационе трупе у Србији. Истом директивом је за заповедника окупационих снага у Србији постављен генерал фон Шредер (Зборник књ. I, стр. 335, док. 35). Половином јуна делатност против окупатора добијала је све оштрије форме. Према једном немачком извештају од 15. јуна (извештај команданта желе станице из Младеновца док. бр. 5, Ф-1, к 44-А, ВИИ ЈНА) мејштани из Сопота спремали су се да разоружају немачку патролу. Један потказивач је о томе обавестио Немце и намера је осуђећена.

хваћено. По њему је разрађен окупациони статус Србије, по коме је дозвољено мучење и убијање на стотине хиљада патријата.

Листова концепција убрзо је почела да се спроводи. У почетку у блажој форми. Улице и надлештва убрзо су преплављени плакатама. На њима је писало:

„Срби!

За сваког убијеног немачког војника биће стрељано 100 мушкараца“.

Спроводећи у живот ове концепције немачка окупациона управа за Србију приступа ојачању гарнизона. Крајем јуна на територију Србије стигла је 714. немачка дивизија.

Командант 14. пешадијске дивизије, генерал Штал, с обзиром на свој генералски чин, био је још млад. Његово право држање и енергични покрети одавали су снагу и виталност. Пре доласка у Шумадију, Штал се налазио на разним дужностима у окупиранијој Грчкој и Польској. У подручјима над којима је владао, живот је текао нормално и у духу виших власти. За њега се говорило да се „вешто прилагођава конкретним приликама“. Захваљујући таквој својој репутацији, он је и кренуо са својом дивизијом, састављеном од Аустријанаца и нешто Словака већ зрелих годишта, да „управља над српским Пијемонтом“. Штал је свој долазак у Шумадију схватио као указану почаст, признање за његов ранији рад, те је приступио озбиљним припремама за нову дужност. Прво што је урадио прикупио је литературу о Шумадији. Желео је да упозна њену географију, природна богатства, њене људе — њихову историју и менталитет. Када је једног сунчаног јунског дана на челу колоне 741. пука своје дивизије стигао у Тополу, знао је о Шумадији, о њеним устанцима и Карађорђу — „великом сељачком вођи“ — много. Из литературе му је све то изгледало интересантно и романтично. „Уживаћете у природним лепотама и егзотици једног од најлепших крајева југоисточне Европе, господине генерале“ — речено му је у Берлину када је ишао да се, пред одлазак на Балкан, види са женом.

Штал је сменио Егелзера. Егелзер, опробани фронташ, требало је да са својом дивизијом крене у нове

походе, за проширење граница Трећег Рајха, док је Штал требало да закрпи прве пукотине које су се тек могле назрети на зидовима „нове Европе“. Немци су примопредају дужности вршили са урођеном педантношћу. Од опште политичке ситуације, преко економске, до прилика у градовима Шумадије, а посебно у Тополи, Штал је са свим детаљима био упознат. Масовно неизвршавање обавеза становништва у погледу предаје жита и меса за немачку војску, као и појачана антинемачка пропаганда чији су организатори комунисти, помутили су Шталово расположење које је имао у почетку када је стигао на Опленец. На лицу му се појавила сенка забринутости. Егелзер му је предао много нерешених питања. Стотине вагона планиране пшенице и кукуруза нису биле прикупљене, велики списак сумњивих људи и „комунистичких елемената“ био му је достављен, али ни један од тих није био ухваћен. У једном поверљивом извештају, који је био послат са терена месном обавештајном центру, говорило се да у околним селима има известан број официра бивше југословенске војске, који се нису пријављивали месним властима. Ту је стајало да се у околини налази и један официр војске „Црвеној Шпаније“. Овај део извештаја био је подвучен црвеном оловком. Нека још имена комуниста као што су Милан Илић и Милић Радовановић такође су била подвучена црвеном оловком.

„Изгледа да је то све што су ови до сада учинили за ствар Рајха“ — рекао је генерал свом ађутанту када је завршио примопредају дужности.²²

Смена се извршила уза све уобичајене церемоније. Те вечери су у хотелу на Опленцу официри обеју дивизија имали заједнички банкет. Музике обеју јединице наизменично су свирале бојне маршеве. На тераси хотела официри су певали. Са њихових усана одјекивала је мелодија „Лили Марлен“ коју је музика одмах прихватила прекидајући започету партитуру. Звуци песме и музике одјекивали су у ноћи. Столови су се купали

²² Дијалози и размишљања Немца изложени у овој књизи рађени су на основу дневника немачке 714. дивизије као и са слушања неких немачких официра из штаба ове дивизије и команде места у Тополи (Архив СУП).

у опленачком вину, а чаше трештале по поду и зидовима.

Генерали су седели одвојено и посматрали раздрагану гомилу својих потчињених. Ни један ни други нису били нарочито расположени. Вино као да није могло да испољи и на њих свој „благотворни“ утицај. Егелзер је хвалио Шумадију и Опленец. Говорио је Шталу како је част за команданта немачких дивизија на територији Србије да управља овим подручјем одакле потиче династија Карађорђевића. Он му је завидео што ће се овде лепо одморити, јер, „бар до сада није било знакова који намећу потребу већег ангажовања“. Штал се конвенционално смешкао. Осећао је да његов колега не говори искрено, и да се чак потајно радује што напушта овај крај. Пожелео му је срећан пут, нове успехе и славу на бојном пољу. Егелзера, коме је већ било преко 50 година, није много привлачило бојно поље и војничка слава. Он је био свестан да је наступио сумрак његове војничке каријере. Више је волео да слуша музику Баха у свом родном граду на Мајни, него Вагнерове бојне маршеве и грување граната. О походу на Русију међу немачким официрима се навелико причало. То више није била тајна ни за капларе. Али томе се нико није радовао. И поред брзих успеха у Европи, и поред фанатичног веровања у „непогрешивост Фирерове одлуке“ визија слома „Велике армије“ Наполеона на руском простору, бацала је сенку на борбени елан немачких официра. Та бескрајна и енigmатична, многољудна руска земља, није била привлачна за „освајаче света“. Већина њих интимно су желели да је заобиђу и прескоче. Овом походу се није радовао ни генерал Егелзер. Али све то било је ван његове воље.

Те ноћи Егелзерова дивизија је напустила Тополу. Генерал Штал са Опленца је посматрао дугачку колону аутомобила чији су фарови светлуцали, да би се повремено стапали у дугу непрекидну светлосну траку. Колона се коначно изгубила преко Светиње ка Крагујевцу. Шумадија је поново утонула у таму. Негде из даљине допирала је жута светлост петролејске лампе, која је повремено нестајала и поново се јављала као да је била на издисају. До генералових ушију допирало је

завијање пса. Генерала је подилазила језа. Ни сам не знајући зашто, сетио се тада превода једне српске народне песме: „Уста раја к'о из земље трава“... „Подиже се кука и мотика“... „Сваки своје побише субаше“. Испрекидане строфе ове песме јављале су се у сећању и нестајале. Генерал крену према свом стану. Када је прошао поред стражарнице, наредио је командиру да удвоји страже.

Штал је у Тополи задржао свој 741. пешадијски пук и штабне јединице. 220. противтенковски дивизион гарнизонирао је у Аранђеловцу. Остале снаге дивизије разместио је по касарнама Паланке (660. артиљеријски дивизион) и Крагујевца (721. пешадијски пук). Према његовом прорачуну, у току од шест часова после издајног наређења, цела дивизија се могла прикупити у ширем рејону Тополе која се налазила у центру његовог подручја.²³ За команданта места у Тополи поставио је капетана Конопацког, словачке народности. Конопацки је био полtron и улизица, али спретан у организацији власти на окупираним територијама и изналажењу „праве мере“. Штал је сматрао да ће му овај „Словен“ у конкретној ситуацији добро доћи. Конопацки је убрзо установио да је срески начелник „непоуздана личност“. Одмах је предузео мере да му нађе замену.

ПОЈАЧАНА АКТИВНОСТ ЖАНДАРМА НИЈЕ ЗБУЊИВАЛА КОМУНИСТЕ

Командир жандармеријског вода у Тополи, жандармеријски капетан Обрад Кордић, шетао се Тополом. Својом униформом и сабљом скретао је пажњу пролазника. Кордић је био типичан представник жандармеријских официра, уских погледа на живот, склон да поштује силу и да јој служи без поговора. Своју про-

²³ 714. дивизија имала је у свом саставу само два пешадијска пука, један дивизион хаубица 105 mm и мешовити противоклопни дивизион (једна батерија 12 оруђа 45 mm и једна чета противоклопних пушака). 749. пук из 717. дивизије био је привремено стављен под Шталову команду, он је касније стигао у Крагујевац, а 721. пук је пребачен у Плану.

фесију је волео и сматрао је да је без ње живот немогућ. Међу првима се одазвао позиву генерала Радовановића који се примио да организује жандармерију, намењену за чување установа Аћимовићеве измеђарске администрације. За Кордића су виши официри и генерали били такви ауторитети, да их је следио без размишљања. Отуда је службу окупатору прихватио као нешто сасвим нормално. Слободно време је проводио по кафанама. Конопацки га је упозоравао на „увишеност официрског позива“.

Рад Конопацког се одмах осетио. Патроле жандарма и немачких војника чешће су се појављивале у селима Јасенице. Његова десна рука био је наредник Зоренц, избеглица из Словеније. Он је понудио Конопацком своје услуге и овај их је прихватио. Постао је тумач Конопацког поучавајући га истовремено српском језику. Зоренц је имао задатак да створи што шире познанство са људима из околних села и врбује достављаче за немачку обавештајну службу. Пијачним данима често би залазио у кафане, седао са непознатим људима, чашћавао их и склапао познанство.

Штал је био обазрив. Није хтео да пренагли. Желео је да добро проучи прилике, да пронађе узроке потешкоћама, а затим да разапне мрежу и вештим поузом ликвидира све оне који су се усуђивали да пркосе Трећем Рајху.

*

Учестало патролирање жандарма и Немаца није збунило комунисте. Они су појачавали свој рад. У села у којима су припреме за устанак спорије напредовале, чланови Поверенства навраћали су чешће. Требало је ојачати новоформиране партијске организације на терену и појачати пропаганду. Тражене су различите форме рада како не би окупатор открио појачани рад комуниста. У Винчи је у кући Миленка Станковића Панта Станковић, обућарски радник и секретар основне организације, на пример, отворио обућарску радњу. Његова радња је сваког дана била пуна. У исту кућу се уселио и кројач — омладинац Љуба Живановић.

Њих двојица су формирали неку врсту задруге. Радили су у истој просторији. Разговарали су са муштеријама о политичкој ситуацији и мерама окупаторских власти. Панту су много заволели па су га звали „Панта друг“. Панта је говорио да се против Немаца треба борити са оружјем и да ће њиховој сили брзо доћи крај, кад затрате са Русима. После оваквих разговора људи су одлазили кући ведрији и самоуверенији. Он је успео да код људи разбије страх од окупатора. Радње су постале пропагандна трибина винчанских комуниста.

У суседној кући живела је Роса Станковић са својим мужем Димовићем, активним пешадијским капетаном. Роса је била професор немачког језика, али није хтела да ступи у службу. Капетан је побегао негде од Ђуница испред Немаца, није хтео да се преда. Он је дошао у Винчу. Није се пријављивао Немцима. Жена му није дала, јер би то значило одлазак у ропство. Он није видео никакву перспективу и ни о чему није желео да мисли. Решио је да остане крај породице докле се може. Дани су пролазили. Било му је све досадније. Почеко је он да одлази у Пантину радионицу. Слушао је његове приче. Панта је нападао на оно што је за официра представљало светињу: државу, министре, генерале и династију. Официр се бунио. Постао је раздражљив па се и жалио жени на овог „дрског и необразованог сељака“. Панта је и даље продужавао да говори, одмерено или убедљиво. Није имао никаквог искуства у раду са официрима. Али су му другови дали задатак да овога некако „сломи“ и придобије. Рекли су му и да „подеси став“. Али Панта није имао много ставова. Његов једини став био је да говори оно што мисли и у шта је убеђен. Показало се да је тај став за ове прилике и одговарао. Официр је постајао све мирнији. Почеко је и сам да увиђа да је у држави којој се он заклео на верност, било нечега трулог, сам је критикује. Прво генерале, а затим министре, па владу и намесника. Људи су сад још чешће долазили у Пантину радионицу да слушају и официра који је тако дugo ћутао, а који је сада почeo да говори о слабостима бивше војске и да излаже своје планове које је требало применити да би се избегла срамна капитулација.

Крај куће се налазила и продавница земљорадничке задруге. Магационер Добросав Ђекић имао је и радио-апарат. Иако је било забрањено слушање радио-вести, нарочито страних станица, људи су се скупљали сваке вечери испред продавнице, пили ракију и чекали када ће да чују Радио-Лондон. Но, Радио-Лондон није давао утешне вести. Јављао је да Ромелови тенкови не-задрживо продиру кроз Киренајку према Тобруку, да немачке подморнице потапају британске бродове. Али људи нису клонули духом. Они су очекивали нешто ново, неки крупан догађај. После вести одлазили би код Панте да им он објасни догађаје. Тамо би се увек нашао и Милић. Њих двојица су на свако питање давали одговоре и код људи уливали поверење у савезнике. Успехе Немаца у Африци објашњавали су као моментано стање које ће се убрзо изменити.

Стање у Винчи није био усамљен случај. Слично је било и у Даросави, Бањи, Трешињевици па и неким другим селима. Комунисти, иако их је било врло мало, успели су да усталасају масе, да разбију ону потиштеност која је дошла са окупацијом, да разбију сумњу и неизвесност и отворе перспективе. Народ је почeo да верује у лепшу будућност и био је спреман да се за њу бори. У народу се причало да ће Русија брзо ући у рат. Ту вест су сви прижељкивали. Причало се да ће Русија брзо сломити Немце, а онда ће бити крај окупацији. Неки нису веровали у снагу Русије. Сматрали су да је она трула. Панта и Милић, као и други комунисти, убеђивали су их у супротно. Али су они и даље сумњиво вртели главом. Више су веровали у Енглеску и Америку.

ЧАС ОБРАЧУНА СЕ БЛИЖИ

22. јун освануо је као и сваки други. Људи су одлазили у поље. Зреле стабљике пшенице повијале су се под теретом пунозрних класова. На Опленцу је генерал Штал са својим обавештајцем мајором Функеом правио предрачуна колико ће вагона пшенице упутити у Немачку.

У првим јутарњим часовима људи су у селима и градовима радили као и обично. Негде око десет сати Радио-„Донау“ понављао је громогласно: *Achtung, achtung, achtung* (пажња), а затим се чуо глас спикера: — Јутрос рано немачке чете, подржане моном „луфтвафен“ (авијацијом) прешли су совјетску границу.

Вест је била кратка, али је брзо одјекнула Шумадијом. Збуњеност и изненађење минули су брзо. Вест да су Немци први напали примљена је са зебњом. Искуство је учило да кад Немци први нападају они и освајају. Страх од новог разочарања помућивао је радост. Али, и поред тога, људи су почели да се веселе. Спонтано су напустили радна места. Лондон је јавио исту вест. Његов коментатор је охрабрујуће изјавио „да је Хитлер данас направио један крупан корак ближе свом поразу“. Људе је ово још више развеселило. Немци и полиција били су у недоумици шта треба да предузму. Нису знали чему се то народ весели. Радост је ухватила и оне који су у овоме гледали повећане послове и веће профите. Аранђеловачки „црни прслуци“ (аранђеловачки зеленаши носили су црне прслуке) окупили су се у кафани код „Српског краља“, и коментарисали. Илија Михаиловић је излагао своја предвиђања. Пре месец дана Ромелове трупе су заузеле Тобрук. У незадрживом налету оклопни пукови афричког корпуса, предвођени даровитим пустинским вуком — Ромелом, прогазили су британску одбрану. 45.000 британских војника на челу са генералом Клопером заробљено је. Заплењено је преко 1.000 борбених возила.²⁴ Људи у Шумадији, који су пратили политику, примили су пораз Британаца код Тобрука као свој пораз, као знак јачања заједничког непријатеља. Зато их је вест о рату са Русијом и обрадовала, јер су у томе гледали уједињење прогресивних снага у свету у борби против фашизма.

„Црни прслуци“ су ситуацију другачије тумачили. Говорили су да рат неће дugo потрајати, да су Британци „бачени на колена“, а да ће се „Црвени колос на климавим ногама“ срушити под ударцима немачких тен-

²⁴ Ова вест је објављена преко радија у виду коминикае немачке OKW (из књиге „Rommel Papers“, Лондон, 1953. године).

кова за неколико недеља. Љотићевци су се радовали овом догађају јер су очекивали да ће сада Немци пре-
дузети енергичне мере да би уништили комунисте „према којима су и тактизирали“. Они су говорили да се треба спремати за примање државне власти од Немаца.

Неколико дана немачке радио-станице нису преносиле вести са фронта. Немци су ћутали. Људи су ово ћутање објашњавали неуспехом. Радовали су се томе. Али та радост била је кратка. Поново су одјекнуле фанфаре. Дивизијска музика на Опленцу громогласно је свирала маршеве. Војници су певали. То је био знак да Немцима поново иде добро. Радио-коментатори су у де-
лиријуму одушевљења викали: „Немачки оклопни одреди јуре према Дњепру“. „Большевичка одбрана је разбијена. Фон Бокове оклопне групације напредовале су од Минска према Смоленску за један дан 100 км. Большевичка армија је у агонији. Њен потпуни слом биће брз и неизбежан“.²⁵ Немачке новине су доносиле фотографије заробљених црвеноармејца. Са подигнутим рукама изнад главе они су пролазили између немачких војника који су се надмоћно смешкали држећи машинке преко груди. Ове вести су обесхрабриле све оне који су се 22. јуна радовали. Нико није очекивао а најмање комунисти, да ће Немци и у Русији тако брзо напредовати. Расположење је нестало. Људи су ућутали. Неки су поново почели да верују да су Немци непобедиви и да ће завладати светом.

Комунисти су се брзо снашли. Они су одступање Црвене армије објашњавали као „тактички потез“. „Русија је велика, утопиће се Немци у њој. Наполеон је био у Москви па је опет пропао. Немци су стварно јаки. Зато се цео свет мора да бори против њих. И ми морамо да кренемо у борбу да помогнемо браћу Русе“ — завршавали би они. Људи су ћутали. Били су у недоумици. Једино су неки, оптерећени ранијим предрасудама, у овоме видели „трулост Русије“ и потврду својих предвиђања. Радио-Лондон је јављао да се Руси повлаче, али да пружају жилав отпор и да Немци трпе велике губитке.

²⁵ Билтен немачке агенције ДНБ за јун 1941. године.

Партијско Окружно поверенство је још пре 22. јуна, преко основних организација организовало раствурање летака којима су позивали народ да се не одазива захтевима окупаторских власти. Немци су оштро реаговали на садржину ових летака. Говорило се да ће приступити масовном хапшењу угледних људи, па је партијско руководство упозорило људе и указало на случај хапшења комуниста које је извршено 21. јуна у Крагујевцу.

Одмах после напада Немаца на Совјетски Савез, курир ПК за Србију доставио је партијском Поверенству Проглас ЦК КПЈ и циркулар ПК КПЈ за Србију о потреби отпочињања оружаног устанка. Чланови Поверенства су пошли у основне организације ради тумачења Прогласа.

Одржавани су састанци са комунистима и Партији блиским људима којима су присуствовали чланови Окружног руководства Партије. На састанцима је прођиван проглас Централног комитета КПЈ и циркулар ПК. У прогласу је између осталог стајало:

„Радници, сељаци и грађани!

Рано у јутро 22. јуна разуларени немачки фашисти напали су прву државу радника и сељака, Совјетски Савез. Ови професионални злочинци дошуњали су се и изненадно напали градове Совјетског Савеза исто онако као што су се дошуњали да изненадно заспу Београд својим убојним гранатама.

Пролетери Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Збијте чврсто своје редове око своје авангарде Комунистичке партије Југославије. Непоколебљиво и дисциплиновано вршите своју пролетерску дужност. Спремајте се хитно за последњи и отсудни бој...“²⁶

²⁶ Извод из Прогласа ЦК КПЈ, Архив СКС. У циркулару ПК дата су конкретна упутства за организацију оружене борбе. У њему је стајало: да се са борбом отпочне одмах; да се максимално развије самоиницијатива, да се заведе гвоздена дисциплина; да се сваком човеку поставе конкретни задаци; да се против кукавица и колебљиваца поведе одлучна борба; да се у борбу увлаче широке масе (Зборник докумената, том I, кљ. 2 стр. 32 и 33).

Партија је позивала раднике и сељаке да се припремају за оружану борбу против окупатора. Чланови Окружног поверенства су на овим састанцима објашњавали значај прогласа. Они су говорили да је дошло време да се крене у оружану борбу против фашизма, како би, борећи се за сопствену слободу, помогли првој земљи радника и сељака када јој је најтеже и тако одујили интернационални дуг према светском пролетаријату. Основним организацијама давани су конкретни задаци у погледу припрема за устанак. Речено је да сада треба директно прећи на прикупљање људи за оружану борбу и формирање будућег одреда. Требало је утврдити број оних на које се са сигурношћу може рачунати у сваком моменту. Истовремено је постављено да се поново провери стање оружја на територији сваке основне организације и да се у вези с тим припреме извештаји. Истакнута је потреба појачања будности против шпијуна и провокатора. Требало је радити брзо али смишљено. Ни најмања ситница се није смела заборавити.

Последњих дана јуна Шумадија је била на изглед мирна. Људи су радили, трговали, пили. Немци су марширали и певали. Војна музика Шталове дивизије је свирала сваке вечери. Све је изгледало обично. Али тако није било. Немачки шпијуни су непрекидно извештавали своје шефове „да се нешто спрема“, ништа конкретно нису могли да открију. Међутим, комунисти су вршили последње припреме за устанак.

ЗАСТАВА СЛОБОДЕ СЕ ДИЖЕ

Ујутро 27. јуна на железничку станицу у село Копљари стигао је Милан Благојевић, поручник Шпанске републиканске армије.

Он је дошао у свој родни крај да настави у Шпанији започету борбу против фашизма. Стигао је из Београда са састанка Покрајинског комитета Комунистичке партије за Србију. Партија га је послала на нов задатак. Наоружан директивама Партије и чврстом жељом да их спроведе у живот, Благојевић је сишао с воза

и одлучно закорачио шумадијском земљом. На станици га је дочекао Мика Милосављевић, члан Окружног поверенства Партије. Поверенству је раније био најављен долазак Благојевића и другови су му организовали сигуран прихват.

„Почињемо рат са Немцима“ — рекао је Благојевић Мики — „треба убрзати припреме“. Истога дана Благојевић је одржао кратак састанак са Сремчевићем и Миком и пренео им директиву Покрајинског комитета о формирању партизанских одреда. Њега је ПК одредио за команданта одреда.

Благојевић је радио брзо. Предложио је члановима Поверенства да одмах крену на терен и прикупе податке на колико се људи може рачунати који би кренули у одред, и са којом се количином наоружања располаже. Благојевић је желео да има потпуно јасну ситуацију пре долaska члanova Главног војног руководства партизанских одреда за Србију, који су имали да присуствују формирању одреда.

Чланови Поверенства већ су били предузели неке конкретне мере у том правцу. Још на састанцима на којима се прорађивао циркулар ПК КПЈ за Србију, одређени су људи — најистакнутији активисти, који су имали задатак да у својим крајевима појединачно разговарају са сваким човеком са којим се рачунало да ће на позив Партије поћи у борбу. Њима је тада истовремено постављен задатак да прикупе тачне податке о наоружању. Сада је само требало проверити резултате а по могућности одржати и неки састанак са свима онима који желе да ступе у борбу. Истог поподнена сви чланови Поверенства кренули су на терен. Ноћу између 28. и 29. јуна они су саслушали извештаје људи задужених за прикупљање података, а неке су лично проверили на терену.

Било је интересантних појава. Када се раније са људима разговарало да треба кренути у оружану борбу против окупатора, многи су се изјашњавали да ће они кренути међу првима. Али сада, после читања Прогласа, постало је јасно да дизање устанка није далека перспектива, већ питање дана. Требало је испунити обећање. Оставити кућу, породицу и кренути у рат, у

неизвесност. Настала је унутрашња борба код људи између патриотског осећања и жеље да се боре за слободу с једне стране и бојазни за породицу и имовину ако се оружјем супротставе окупатору, с друге стране. Људи су постали ћутљиви. Ућутали су и они који су се раније разметали јунаштвом. Било је и чланова Партије који су се колебали. То се нарочито запажало у Трнави где је међу члановима било и имућнијих људи.

Омладинци су били најодлучнији. Јављали су се без много размишљања. Старији су се теже одлучивали, па су се изговарали да нису још средили жито и да нема ко да им ради. Неки су давали пристанак, али недовољно одлучно рачунајући да ипак до тога, можда, неће доћи, „већ да је то само проба оданости“. Али и поред свега тога Поверенство је закључило да са сигурношћу може рачунати на око 100—130 људи. Највећи одзив био је у селима где је политички рад био најбоље организован. Из Винче се јавило око 15, из Трешњевице 12, Аранђеловца 11, а затим су следила села: Даросава, Шаторња, Страгари, Копљари, Божурња, Овсиште. Три четвртине од пријављених били су омладинци.

Речено је да борци у одред понесу и већи број пушака, муниције па и пушкомитраљеза. Али када су чланови Окружног поверенства проверили њихове извештаје, установљено је да се са сигурношћу може рачунати на око 30 пушака и 2 пушкомитраљеза, премда се према извештајима о стању оружја на терену очекивало преко 100 пушака. Показало се да има људи којима се не иде у одред, али који нису били ради да дају оружје.

ФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА

28. јуна у шумарку између села Бање и Копљара одржан је састанак руководства за припрему устанка. Састанку су присуствовали сви другови из Поверенства Партије и Милан Благојевић. На састанку су прођене инструкције Главног војног руководства за Србију о начину формирања партизанских одреда. Затим је разматрано стање на терену и констатовано да по-

стоје сви реални услови за формирање партизанског одреда на подручју аранђеловачког округа.

На крају састанка донесена је одлука о формирању Првог шумадијског партизанског одреда. Званичан назив одреда предложио је Благојевић. Одређен је штаб одреда у саставу од четири члана. Поред команданта Милана Благојевића, који је био одређен од вишег руководства, за заменика команданта одређен је Милан Илић Чича, за политичког комесара Милутин Тодоровић, а за заменика политичког комесара Душан Петровић Шане. На овом састанку предложено је да се тражи од ПК упућивање једне групе радника из Крагујевца у овај одред како би се ускладио социјални састав људства, а такође и нешто Београђана. На основу података о људима од којих је требало да се формира одред, видело се да су већином били сељаци, затим су следили ћаци и студенти, углавном сељачког порекла, и на крају занатски радници (обућари, столари и опанчари). Нова војска се морала формирати на новим — револуционарним основама, јер је предводи авангарда пролетаријата — Комунистичка партија.

За прикупљање људи за одред одређено је место — шумовити предео више Горње Трешњевице, између Корушца и Орловца.

Командант одреда и његов заменик исте вечери су отишли у Корушац да одреде место за логор. Командант је у времену од 1935. до 1937. године завршио политичку војну академију — „Лењин“ у Москви. Поред практичног ратног искуства он је имао и теоретско-стручног знања. Приликом избора места за логор узео је у обзир све захтеве којима треба оно да одговори — да обезбеди смештај људи и успешно прихватавање борбе. Такво једно место нађено је у североисточном делу шумског масива Орловац.

У логор Првог шумадијског одреда 29. јуна стигао је и први борац, Живадин Миловановић, сељак из Трешњевице. Његов задатак био је да уреди логор пре него што стигну остали. Живадин је био предухитрив и врло спретан. Као резервни поднаредник бивше војске располагао је извесним војничким знањем. Према командантовим упутствима и личној иницијативи, успео је за

два дана да припреми логор за пријем првих бораца. Решена су најелементарнија питања као што су: вода за пиће, стражарска места, место за клозете и остало.

Чланови партијског руководства кренули су на терен да прихвате прве борце. Благојевић је такође 30. јуна отишао у Наталинце да позива људство. 29. и 30. јуна одржани су последњи састанци са људством које се јавило за одред. Са ових састанака требало је кренути у логор. Људи из руководства су рачунали с тим да у одлучујућем моменту може доћи до колебања, да ће људима са села бити тешко да се „преломе“ и реше да напусте куће и породице. Они се нису преварили. Колебања је било. У Винчи, на пример, где се јавило највише добровољаца, на састанак 30. јуна није дошло шест. Панта и Милић су дан раније свима били саопштили да ће се на овом састанку одредити време поласка, те да треба доћи са спремом. Неки су на уговорено место донели само оружје, а онда су отишли кућама „јер су нешто заборавили“. Више се нису враћали. Тако је из Винче те вечери кренуло за Корушац свега седам бораца. Од њих су били жењени само Панта Станковић, једини члан Партије и капетан Димовић, који се после дужих разговора са Милићем и Пантом решио да крене у одред. Винчани су те вечери понели пет пушака, један пушкомитраљез, сандук бомби и два револвера. Сутрадан, 1. јула, из Винче су кренула још тројица — три ђака. Незапажени су напустили родитељске домове и кренули у сиров и дуги рат. Тога јутра, када су напустили Винчу, испратила их је Милићева мајка Станица.

Првога јула у логору у Корушцу осванило је око седамдесет бораца из овога краја и десетак Крагујевчана, радника из Војнотехничког завода, чланова Партије и скојеваца. Из већине села овога краја било је по неколико бораца. Највише их је било из Винче, Трешњевице и Аранђеловца. Већина од њих били су млади људи, омладинци између 17 и 20 година. Чланови Окружног поверенства били су задовољни. Ово је био резултат њиховог труда. Констатовано је да су се неке партијске организације слабо одазвале, као Трнавска, на пример, чији ни један човек првога дана, па ни касније, није ступио у одред. Био је и известан број комуниста

који се нису одазвали на позив руководства. Сремчевић и Мика Милосављевић поново су кренули на терен, задовољни што је одред био формиран — један од првих у Србији.

*

Када је штаб одреда 2. јула извршио смотру свога људства и наоружања, утврдио је следеће стање:

- укупно људи 93, од тога:
- сељака 35
- радника 18
- ћака 23
- учитеља 2
- студената 28
- професора 2
- правника 2
- официра Шпанске републиканске војске 1
- официра активних бивше војске 2.²⁷

Бившу југословенску војску служила су 22 човека.

Што се политичке припадности тиче стање је било следеће:

- чланова Комунистичке партије било је око 40²⁸
- кандидата за Партију 5
- скојеваца 7.

Сви остали су чврсто везани за Партију.

Одред је располагао следећим наоружањем:

- пушака 27, претежно систем „маузер“ и нешто мало „малихерки“;
- пушкомитраљеза 3 — систем „збројовка“,
- револвера — 8, углавном 9 мм, бивше војске,
- бомби ручних и противтенковских око 30,
- муниције је било око 2.000 метака.

Поред поменутог наоружања, било је и неколико секира, ножева — војничких и касапских и једна сабља.

²⁷ Један од њих, Жика Новаковић из Блазнаве био је наредник — питомац војне академије.

²⁸ Око 50 чланова Партије, претежно сељака, није се одазвало позиву да ступе у одред. Омладинаца који су себе сматрали комунистима било је далеко више, али нису били учлађени.

Са овим људством²⁹ и наоружањем требало је отпочети рат против 714. немачке дивизије генерала Штала, која је бројала близу 10.000 војника.

Командант одреда желео је да се упозна са сваким борцем, да се увери колико је сваки решен да иде у борбу до краја. Он је у томе имао искуства. Њему није било први пут да прима у јединицу добровољце. На основу првих разговора вршио је распоред људи и давао им задатке.

Сада, када је Благојевић обилазио одред, јављале су му се асоцијације из минулих дана. Неки борци су на први поглед изазвали сумњу у погледу борбених квалитета. Заистао је прво испред Миленка Станковића -- боема из Винче. Миленко је имао око 43 године. Био је познат као пијаница. После две проспаване ноћи под ведрим небом, његово иначе бледо лице, још и необријано, постало је сивожуту, а мутне очи влажне и кравве. Руке су му се тресле. Милан га је посматрао а затим питao:

— Што си ти, пријатељу, дошао овамо?

Миленко је одговорио:

— Па ето, дошао. Панта ми рече да треба да се иде и ја пошао.

Две ноћи провести под буквом уз оскудну храну, било је доволно да се најслабији поколеба, да поклекне. Банкарски чиновник је увидео да је „залутао“ и био је склон да одмах поправи „грешку“ по цену личног угледа, на који није много полагао.

— А ти, Панто, купиш све да би вас само било више на броју — обрати се командант Панти, вођи Винчанске групе.

Панта се мрштио. Није му било право што један „његов“, кога је он успео да „обради“ и „преваспита“, испољава такву малодушност још на првом кораку.

— Ваљда си дошао да се бориш за слободу — добаци Панта љутито Миленку;

— Ма нисам вала ја никакав борац — одговори скрушену Миленку.

²⁹ На крају књиге налази се списак бораца 1. Шумадијског одреда који су међу првима ступили у одред и остали у њему дуже.

— Имаш ли оружје? — прекиде га Благојевић.
— Немам.

— Онда узми ствари па кући. Овде нам ниси потребан. Ако ћеш да помажеш покрет, можеш нам и тамо бити користан. Све што тражимо од тебе је да ником не кажеш где си био и шта си видео. Ако поступиш другачије, бићеш кажњен, и показа на свој револвер.

— А, не брините, ја сам озбиљан човек — рече Миленко и изађе из строја клањајући се дубоко свима.

Тако се завршио разговор са првим слабићем.

Командант је смотру продужио даље и зауставио се пред групцијом аранђеловачких ђака. Они су били обучени у кратке панталоне, око вратова су имали црвене мараме. Ништа у њима није било ратничког. Командант им је то и рекао:

— Да ли сте ви пошли на излет или у рат?

Они су се осмехивали збуњено.

Командант није више говорио ни са једним борцем, али се пред неколицином нешто дуже задржао. Посматрао је дуже и Милију, опанчарског радника из Аранђеловца. Нешто му се код њега није свиђало. Био је млад и снажан. Гледао је дрско.

Када се командант вратио у штаб, изјавио је друговима: „Биће их који ће брзо киднути, али огромна већина су добри момци с њима се може ратовати“.

Благојевић је наредио да се оружје држи на једном месту у средини логора. Ово место је већ било предвиђено, и тамо уређене сошке за пушке. Крај оружја било је место за дежурног логора. За те сврхе је импровизован мали дрвени сто. На њему је стајао, распоред дневног рада: устајање, време ручка и вечере, смена стражака и патрола. Првих дана на стражу и у патролу одређивани су само чланови Партије и скојевци.

Прошла су два дана без нарочитих догађаја. Четвртог јутра се из логора изгубила група ђака „скаута“, из Аранђеловца. Остало су само двојица скојеваца, Лида Маринковић и Раша Ђаковић. „Скаути“ су се у зору неприметно извукли и одмагли својим кућама. Авантури је био крај. Груба реалност је разбила све илузије о романтичном војевању попут Старине Новака, хајдук Станка или Робин Худа.

Вест о одласку „скујта“ није изненадила нити оне-расположила штаб одреда, а нарочито команданта. Напротив, он се радовао што се одред тако брзо ослобађа непоузданих.

Овога дана десио се још један интересантан догађај. Из Винче је дошао сељак Светозар Чолић чији је унук Таса ученик седмог разреда гимназије био у одреду. Таса је побегао у одред без знања родитеља и деде. Деда је од породице Милана Илића назрео где се налази логор. Светозар, који је иначе спадао у ред најбољих газда у овом крају, лутао је извесно време по шуми и тако нагазио на стражара. Захтевао је да иде код команданта. Благојевић је наредио да га доведу. Одмах је почeo да виче како нико нема право „да одводи његову децу“. Командант је позвао Тасу и кратко му рекао:

— Деда је дошао да ти води кући, шта ти мислиш о томе?

Таса је ћутао. И њему је било доста „ратовања“. Дедино присуство га је подсетило на топло огњиште и обилну храну.

— Све је јасно — рекао је командант. — Не требају нам такви борци. Иди кући.

И Таса је покуњен напустио логор. Дежурни, који га је спроводио, по повратку је причао да је Таса плакао. Али нека унутрашња сила — да живи без опасности и у комфорту — била је јача од његове свести и поноса.

Штаб одреда намерно није хтео прва два-три дана да предузме било какав организовани рад у логору. Требало је да се људи привикну новом начину живота. Била је то нека врста борбеног карантина — провера решености људи да иду до краја.

После ових догађаја командант одреда у договору са штабом, дошао је до закључка да је време да се заврши са „карантинским“³⁰ начином живота и да треба приступити војничком учвршћењу одреда. Одред је по-

³⁰ Карантин, специјални логор у коме су се задржавали регрут приликом доласка у јединицу, како би се правовремено открила нека евентуална епидемична болест, извршило чишћење људства и облачење у униформе.

стројен. Извршен је прозив. Осам имена је прецртано. Бројно стање одреда је за толико смањено. Командант је стао испред средине одреда. Лице му је било строго и одлучно, поглед оштар. Буковом шумом је одјекнула одсечна команда: „Мирно!“ „На десно равнајс!“ Људи, од којих већина нису били војници, инстинктивно су исправили тела и опружили руке окренувши главе. Равнала су се шаролика одела. Сељачки гуњеви од грубог сукна и уске чакшире, као да су прављени искључиво за ратовање, грађанске широке панталоне и кратки сакои од јефтиног штофа, очигледно непогодни за униформу партизанског борца. Равнале су се шајкаче са шубарама, радничким и ћачким качетима. Равнали су се опанци са ципелама, планинским гојзерицама и чизмама. Поново је пала команда „Мирно“ и „Не месту вољно“.

Командант се обратио борцима.

— Другови, прошло је три дана од како смо се скучили у овом логору. Ово време је протекло у међусобном упознавању и привикавању новим условима живота. Ми све до сада нисмо представљали чврсту војничку организацију. Штаб одреда сматра да је наступило време да се та фаза превазиђе. Ви сте добровољно ступили у овај одред. Пошли сте свесно да се борите под заставом коју је развила Комунистичка партија Југославије против окупатора и за лепшу будућност наших народа. Али, желим да вам дам до знања да војска, нарочито када је у рату, има своје законе по којима живи и дејствује. Ти закони су често оштри, сурови и бескомпромисни. Снага револуционарне — добровољачке војске је у томе што њени припадници се самосвесно — добровољно подвргавају тим законима који се у војничкој терминологији називају дисциплином. Значи њих на то нико не присиљава. Али, када већ даду пристанак да се покоравају тој дисциплини, онда су обавезни да поштују прописе које одређује претпостављена команда, да извршавају наређења старешина. Тада се више не може говорити о добровољности. Око извршења наређења се не може полемисати. Више се не може самовољно напуштати јединица. То се зове дезертерство, а због дезертерства се стреља. Желим

отворено да кажем да нас чекају тешке борбе, велики физички напори, маршевања, неспавања па некад и глад. На све то треба бити спреман. Наше ће највише партијско и војно руководство које руководи оружаном борбом у земљи, као и руководство нашега одреда водити бригу о људима. Наше је гесло: што више нанети губитака непријатељу, а не изгубити ни једног човека. Али, и поред свега тога не треба рачунати да ће све ићи глатко. До сада ми нисмо никоме правили сметње да напусти одред. То ни сада нећемо учинити. Ако има још некога међу вама који сматра да не би могао да одговори задацима који га очекују нека сада напусти строј и нека иде кући. Больје ће бити и за њега и за одред.

Борци су ћутали. Њихова тврда лица одавала су одлучност и спремност да иду до краја.

— Значи нема таквих, поново се чуо глас команданта.

Борци су ћутали.

— Од данас ћемо почети да живимо правим војничким животом рекао је на крају командант.

Командант је наредио дежурном да после ручка поново построји одред.

После овога састанка одржан је кратак састанак штаба одреда и Партијског поверенства. Тог јутра је преко везе у Тополи стигао у логор Недељко Жакула, правник, избеглица из Лике. Он је донео писмо Покрајинског комитета у коме је стајало да се комесар одреда Милутин Тодоровић упућује у космајски срез да тамо организује одред, а на његово место за комесара одреда, постављен је Недељко Жакула.³¹ Овом приликом је констатовано да је формирање одреда потпуно успело, што је био основни задатак Окружног поверенства. Постављало се питање како треба поступити са оним члановима Партије који нису хтели да ступе у одред. Било је разних мишљења. Једни су били да се сви такви одмах искључе, а други су предлагали да неке од њих треба ликвидирати, док су трећи сматрали да још треба

³¹ Жакула је раније био секретар Окружног комитета Партије у Лици.

причекати и продужити са убеђивањем. Предузимању драстичних мера супротставили су се Благојевић и Шане сматрајући да таква једна акција не би ништа допринела, а никако је не би требало предузети без одлуке Покрајинског комитета.³² На крају је одлучено да, и поред тога што је основни задатак комуниста да ступају у одред и да се боре са пушком у руци, не треба потцењивати рад Партије на терену у циљу припреме народа за помоћ војсци, па би било претерано све комунисте послати у одред. Тако је одлучено да се Сремчевић и Мика Милосављевић из Поверенства не укључују у одред за стално, већ да продуже рад на терену и буду у непрекидној вези са штабом одреда. Такође је одлучено да још неки активисти као што су Милић Радовановић и Милош Вујановић остану на терену и организују везу са Сремчевићем и Миком.

На предлог команданта размотрене су неке организацијске форме у одреду. Одлучено је да се одред подели на чете. Командант је предложио да се формирају четири чете. Заједнички је размотрено питање распореда људства по четама и избора четног руководства. Приликом формирања чета водило се рачуна о што бољем усклађивању социјалног састава, равномерној расподели чланова Партије, а такође и о потреби груписања људства према познавању терена, тј. да Опленчани остану скупно у две чете а Орашчани и Колубарци у друге две, како би на својим теренима могли боље да дејствују војнички и политички.

Одлучено је да се у одреду организује информативна служба, преко које би се набављала литература за одред и припремале радио-вести које би се састављале на основу слушања пријатељских радио-станица Москве и Лондона. Овај задатак је постављен Милићу Радовановићу. Наређено му је да набави радио-апарат и организује умножавање вести. На истом задатку у почетку су се ангажовали Милош Вујановић и Бранко Аврамовић.

³² На снову циркуларног писма ПК од 20. јула, против партијца који не извршавају задатке требало је предузети оштре мере (види Зборник докумената, књига 2, стр. 29). Како поступити у конкретном случају није било лако одредити.

Формирање чета извршено је на следећи начин. У Прву и Трећу чету одређени су Аранђеловчани и Колубарци, у Другу и Четврту људство са територије опленачког среза и из околине Шаторње и Страгара. Крагујевчани су распоређени у ове две чете. Чете су бројале од 15 до 20 људи. За командира Прве чете одређен је Раца Терзић, радник, а за комесара Веља Герасимовић, сељак. За командира Друге чете Панта Станковић, а за комесара Никола Николић, намештеник из Крагујевца. За командира Треће чете Жика Новаковић, наредник — питомац, а за комесара Берберски, студент права. За командира Четврте чете Благоје Филиповић, радник из Крагујевца, а за комесара Жика Томић, студент филозофије. Капетан Драган Димовић одређен је за начелника штаба одреда.³³ За интенданта одреда одређен је Бранко Илић, сељак из Трешњевице.

Тако је одред трећи дан добио своје организационе форме. Командант одреда је сада извршио расподелу оружја и задужио њиме командире чета. Свака чета је добила по седам пушака, један пушкомитраљез и неколико бомби. Комесар одреда је расподелио комесарима чета литературу која је била прикупљена и намењена за партијско-политички и културно-забавни рад. Штаб одреда је настојао да сваку чету оспособи за самостално дејство. Командри чета су имали тешкоћа око расподеле оружја јер га за све није било. Пушкомитраљези су додељени комунистима и то борцима који су раније служили војску и који су знали да рукују њима. Тако је митральезац Четврте чете био Милета Николић, обућарски радник из Аранђеловца. Он је у ствари добио пушкомитраљез који је лично донео и којим је руководио у краткотрајном рату бивше војске.

Исхрана је почела да постаје проблем. Штаб одреда је стајао на гледишту да у почетку прехрамбене артикле треба куповати и не тражити добровољни прилог. Сматрали су да би прикупљање добровољног прилога оставило слаб политички утисак код становништва

³³ Овако формацијско место упутством Главног штаба није било предвиђено. Благојевић га је отворио на сопствену иницијативу како би рационалније користио знање једног активног официра.

оближњих села, а тиме би се открило и место одреда. Али финансијска средства одреда нису била јавидна. И тако се из дана у дан кувао пасуљ који су доносили од својих кућа сиромашни Бранко, Чича Илић и други борци из Трешњевице а као хлеб је служила проја која се пекла код њихових кућа. И проје и пасуља било је мало. Дневно су спремана само два оброка. У логору је био врло мали број порција и кашика. Људи приликом поласка у одред, а нарочито омладинци који су војсци нису имали никакву представу, на ово су сасвим заборавили. Тако се по неколико њих служило једном порцијом и кашиком. Овакво стање претило је да прузокује обольења, поготово што се вода користила са једног неуређеног извора.

Други проблем представљало је спавање. Командант одреда није дозвољавао да се користи слама, јер би се брзо појавиле ваши. Ђебади, шаторских крхла и шињела било је врло мало. Људи су претежно спавали на танком слоју сувога лишћа. Сада се нешто морало предузети да се ово стање поправи. Било је најбоље да се напусти логор и отпочне са акцијама, али то се још није смело радити. Командант је сматрао да у логору треба провести петнаест до двадесет дана, да се за то време људство обучи у руковању оружјем и осталим основним војничким вештинама.

Истога дана, 3. јула, штаб одреда је направио распоред рада у логору, који је откуцао и стављен на отлансну таблу код дежурног логора. За дежурне су одређивани командри и комесари.

Распоредом рада одређено је: време устајања у 6 часова, доручак у 7, ручак у 13, вечера у 20 и спавање у 22 часа. Првих дана у преподневним часовима извођена је обука у руковању пушком. За касније предвиђена је обука у руковању пушкомитраљезом и бомбом, а затим практична обука у нишањењу, извођењу стражарске и патролне службе и организацији заседа на путевима. То је у ствари био програм обуке бораца.

У поподневним часовима по четама су радили читаоначки кружиоци. Такође су планирана разна политичка предавања као и предавања војне природе са примерима из руске револуције и рата у Шпанији.

Благојевић је лично узимао учешћа у обуци. Његова излагања била су логична и убедљива. Он је борцима уливао снагу и самопоуздање. Немце, као војнике, није потцењивао. Зато је и говорио да их треба нападати смело, дрско и изненадно. Када би објашњавао практично како треба организовати заседу и из ње нападати, он се толико уносио у радњу да је борцима стварно дочаравао слику борбе. Његов ауторитет код бораца је растао. Они су веровали да ће свака акција којом руководи Благојевић бити успешно изведена. Нарочито је истицао потребу хладнокрвног и смишљеног дејства. „Не сме се пуцати без нишањења“ — стално је подвлачио — „сопствена ватра је најсигурнији заклон“. Говорио је о потреби добrog познавања оружја. „Треба познавати душу пушке, за ратника је највеће задовољство ако му мечи падају тамо где их он шаље“. Нарочито је истицао потребу упорног рада и вежбања.

Код бораца се развило огромно интересовање за обуку у руковању оружјем. Цело слободно време су проводили на малом импровизованом полигону увежбавајући нишањење.

И НЕПРИЈАТЕЉ СЕ ПРИПРЕМАО

По селима и варошицама Шумадије говорило се да се око Рудника виђају наоружани људи. Причало се али са шапатом и „у четири ока“ да су поједини људи из села нестали и да „нико не зна куда су отишли“. Овакве приче су се шириле и стигле до ушију генерала Штала на Опленцу који је тек завршавао свој пројекат плана за „учвршење власти“ у овом делу Шумадије и „ликвидацију деструктивне делатности“. Вест да су се на територији његове дивизије појавили „одметници“, збунила га је. То му је покварило све планове. Та појава била је врло озбиљна и превазилазила је све његове претпоставке. Она је била узнемирајућа не само за њега већ и за врховног заповедника за Србију, за команданта трупа на југоистоку. О томе је требало одмах послати извештај у Београд, али је истовремено требало предложити мере које ће он да предузме. То

је било оно најтеже. Он није знао шта да предложи. Никаквих података о припремама оружаних акција није било. Претходник му такве податке није оставио, центар Гестапа из Крагујевца, који није ни био под његовом непосредном командом, није га ништа извештавао. Његов шеф обавештајне службе, мајор Функе, жалио се да је наследио у овом крају врло слабу обавештајну мрежу. Агенти су му били изоловани од комунистичког покрета и као такви неефикасни. Он се жалио и на оскудицу у финансијским средствима. Функе је по својој линији Абвера (војна обавештајна служба) тражио средства и овлашћење за проширење обавештајне мреже. У томе му је била потребна и сагласност команданта и његова помоћ. Функе је предложио конкретне мере у том погледу. Његов план се базирао на потреби формирања мреже информатора од угледнијих и богатијих људи, који би се прилагодили на идејној основи, тј. на потреби борбе против комунизма, развијајући код њих страх од комуниста. Везу са овим информаторима требало је одржавати преко начелника срезова у Аранђеловцу и Тополи и преко команданта места. Поред овога планирао је проширење мреже агената који би се плаћали редовно и обилато. За ове сврхе је у почетку морао бити коришћен новац из среске касе, док претпостављена команда не пошаље новчана средства. Функе је тражио пут да свог човека убаци у редове Комунистичке партије. У том погледу још ништа није могао да предложи. Требало је наћи човека из редова радника, а то није било тако лако. Он је у вези са овим тражио помоћ од свога шефа из Београда, која му је обећана. Убрзо је био обавештен да је Гестапо из Крагујевца упутио у Пласковац свога агента Огњановића, који је стављен на расположење Функеу.

Огњановић је био обућарски радник и живео је раније у Крагујевцу и Београду. У Пласковцу, где му је живела тетка, био је слабо познат. Више од двадесет дана покушавао је да се некако приближи комунистима. Он се често појављивао међу људима за које је сматрао да су наклоњени комунистима. Тада би говорио против Немаца и фашизма, истицао своју „пролетерску припадност“ и остало. У томе је био пренаметљив, да су кому-

нисти у Винчи већ посумњали у њега и саветовали својим људима да га се клоне. Тако се овај агент одмах нашао изолован пре него што је ишта сазнао. Негде почетком јула Огњановић је, по савету Функеа, дошао у Винчу кући Милића Радовановића и понудио му „своје услуге“. Он је пошао на директну провокацију. Функе је хтео све или ништа. Огњановић је донео писмо у коме је стајало како неки „друг Тика“ „топло препоручује друга Огњановића који се показао као активан и поверљив човек, близак Партији“.³⁴ Огњановић је засую Милића буџицом речи о својој класној привржености и борбености. Милић је ћутао. На крају му је рекао:

— На жалост, пријатељу, ја вам не могу помоћи. Ја студирам медицину и не водим политику.

Огњановић је узео своју хартију и отишао.

— Тешко је то када не верују поштеном човеку — рекао је на растанку.

Други агент на кога је Функе много рачунао био је Милија Станковић који је био у одреду приликом његовог формирања. Он је регрутован на основу директних Функеових захтева и услова које је он постављао (да агент буде радник и то млад и снажан, да су његови борбени квалитети цењени међу радницима и да је у родбинској вези са неким од комуниста из овога краја). Такав радник се могао наћи у Аранђеловцу. Функе је лично отишао тамо. По савету Гестапоа он се обратио за помоћ Илији Михаиловићу који је требало да учествује у врбовању агената. Михаиловић је лично познавао све обућарске и опанчарске мајсторе у Аранђеловцу а преко њих се распитивао за раднике. Милија је био запажен. Раније се истицао у штрајковима и тучама са жандармима. Био је често и затваран, најчешће због туче коју је сам проузроковао. Са комунистима се дружио јер им је често био од помоћи, али због својих изразитих анархијских особина није био ни члан

³⁴ Подаци о мерама Немаца и Функеа посебно рађени су на основу исказа наредника Зоренца на саслушању пред органима ОЗН-е октобра 1944. године.

синдиката а да се о партијском чланству и не говори. Био је амбициозан и самолубив. Захваљујући тим својим особинама, Функеов избор пао је на њега.

Милија се тајно састао у вили Илије Михаиловића са мајором Функеом. Потписао је пристанак да ради за Абвер. Одређена му је веза и начин јављања. Нарочито му је наглашено да се повеже са члановима Партије и да утврди да ли се припрема оружана акција. Ако тако нешто сазна, да ступи у ту организацију и да се јави па ће задатке добити накнадно. За почетак је добио 20 хиљада динара.

Само неколико дана после Милијиног сусрета са Функеом комунисти из Аранђеловца кренули су у одред. Милија је још раније дао обећање. Сада је кренуо са њима успевши да јави своју вези само толико да одлази, а где, то ни сам није знао.

Поред Милије, на кога је много рачунао, Функе је преко капетана Конопацког и органа Гестапа настојао да прошири мрежу информатора. У Аранђеловцу је већ и до тада деловао познати петоколонаш Жика Бошњак, али он Функеу није могао ништа да користи. Конопацки је помоћу свог сарадника Зоренца и мајора Милованчевића успео да увуче у своју мрежу још неке људе. За ове сврхе је користио и председника Јокића, кафецију Прондовића званог Лука и још неке. Помоћу њих је требало врбовати информаторе, па их повезивати са Милованчевићем или Зоренцом. Немци нису хтели да долазе у директан додир са овим људима. Службу информатора требало је поставити на „политичкој“ основи, као борбу против комунизма, зато је за те сврхе требало ангажовати Љотићеве присталице.

У јуну и почетком јула Конопацки је успео да створи мрежу петоколонаша — информатора. У већем броју села орашачког и опленачког среза имао је бар по једног свог човека. У Винчи је имао Миладина Миловојевића, у Пласковцу Милована Врачарића, у Брезовцу Светозара Вујановића, а у Шаторњи Живана Васића Ћату. У Липовцу је имао једног попа, као и неке друге. Ова су села за Немце представљала нарочито интересантна подручја. Они су имали у својој мрежи још неке људе, али ови нису били нарочито ва-

жни, јер нису имали углед у својим селима. Преко информатора Немци су желели да добију увид шта се у селима ради, а и да врше антикомунистичку пропаганду. У ове сврхе су ангажовани и специјални љотићевски агитатори. Јотић у овом крају није имао никаквих присталица. Немци су много рачунали са Ацом Лазаревићем, адвокатом. Њему су додељена обилата финансијска средства и он је имао задатак да на територији среза орашачког појача љотићевску пропаганду. Његова канцеларија у Аранђеловцу постала је пропагандни љотићевски штаб за овај крај.

Штаб генерала Штала је поред политичких предузео и разне економске мере. Извршен је попис свих вршалица на овом подручју и успостављена контрола вршидбе. Са педантношћу, својственој његовој нацији, Штал је желео да утврди колико ће тачно пшенице произвести у овом крају и то по домаћинству. На основу тога требало је израдити распис за обавезну предају пшенице. Сваком домаћинству је требало остатити по 180 кг пшенице по глави одраслог члана породице. Практичне мере за завођење „новог поретка“ биле су на помолу. Штал није хтео да дозволи да поробљене „варварске“ нације живе боље од „изабране“ германске расе која је господарила светом. Требало је шумадијску пшеницу слати у Немачку као први продукт са поробљеног Балкана.

Као што се види, генерал Штал је озбиљније схватио своју дужност од претходника. Он је улагао све своје снаге да што више допринесе ствари Трећег Рајха.

Досадашњи рад и предузете мере учиниле су се генералу Шталу довољним да би могао упутити претпостављеној команди извештај у коме је стајало „да се у овом делу Шумадије запажа после почетка рата са Русијом, појачана антинемачка делатност, али су предузете мере, за брузу и потпунију ликвидацију тих појава“.³⁵

³⁵ Из извештаја штаба 714. дивизије упућеног команди 65. корпуса ових дана се отпочело са крупним диверзијама, почевши од 12. јула када је срушен мост у Раљи па надаље (док. бр. 5, Фл X архив ВИИ ЈНА).

Јулски дани нису само узбуђивали Немце и нагонили их да предузимају хитне мере већ су узбуђивали и оне које је, забрињавала „будућност државе“ после рата. Ови људи — разни грађански политичари који нису желели да сарађују са окупатором, ни са комунистима — осећали су да догађаји иду испред њих. Они су својим професионалним политиканством увиђали да је мржња народа према окупатору огромна и да се на томе може изградити велика политичка каријера.

Земљорадницима Драгољуба Јовановића комунисти су предлагали да отпочну заједничку борбу за ослобођење. Они су се „у принципу“ сложили с тим и обећали да ће им „пружити братску руку“. Али од обећања даље нису ишли. Припадници деснијих струја нису хтели ни да чују за комунисте. Сви они заједно нису били спремни да ма шта рескирају од свога комфора. Њихове су биле жеље да се комунисти „истрче“ и компромитују, а они да чекају боље моменте. „Чекати“ — била је парола свих грађанских партија. Али су ипак желели да се чује и „њихов глас“, да се види да и они нешто раде. Сви су се слагали да је бесмислено предузимати борбу против окупатора када је „он најјачи“. „Треба чекати боља времена“ — узвикували су! Говорили су да не треба много „лупати главу“ јер има ко „да мисли“. Истицали су да краљ и влада воде политику, да у земљи постоје „јединице краљевске војске“, које ће ступити у дејство „када то буде потребно“. Истина, у овом делу Шумадије до тада се још ништа није чуло о четницима Драже Михаиловића. Они су се виђали само у околини Равне горе. Тек сада су разни четнички агенти почели да шире легенде о четништву. Неки су тврдили да се „тамо негде, око Рудника и Сувоборе налази велика војска — читаве дивизије, које чекају наређење Краља па да крену на Немце“. Овом пропагандом требало је повратити поверење у краља и владу које је било изгубљено. Истовремено је требало одвојити народ испод утицаја комуниста.³⁶

³⁶ Прича о „четничкој војсци“ узела је толике разmere да је у циљу провере шта је истинито од тога ПК Партије за

Али није се све ограничило само на пропаганду. Предузете су и извесне ефикасније мере. Наиме, шеф обавештајног центра у Београду једне савезничке земље боље је ценио ситуацију од домаћих буржоаских политичара. Његови информатори из овога дела Шумадије јављали су о расположењу народа, о политичкој активности комуниста и њиховог утицаја на масе. „Шумадија се нагло оријентише улево, изгубићемо политички срце Србије“ — узвикивали су!

Искусни обавештајац сада се дао на посао у намери да скрене кретања народа тамо где је он сматрао за потребно. Тражио је начин. Таква прилика му се убрзо указала. Артиљеријски генерал Љубо Новаковић после свога бекства из ваљевске болнице које су организовали неки његови лични пријатељи, отишao је на Равну гору у четнички одред Драже Михаиловића. Као најстаријем по чину, Новаковић је сматрао да њему припада дужност комandanта одреда. Дража је имао своје амбиције. Дошло је до оштрог сукоба и Новаковић је напустио одред. Са њим је пошло неколико официра и мања група четника. Сада се генерал почeo да крећe у околини Аранђеловца и Белановице. Није знао шта да предузме. Ни са ким везу није могao да успостави. Одлучио је да се повеже са Костом Пећанцем и на тај начин напакости Дражи Михаиловићу. У међувремену је настојao да привуче на своју страну четничку групу Никчевића, који такођe није жеleо да се покорава Дражи и његовим наређењима.

Крајем јуна Новаковић се срео са енглеским обавештајцем у околини Аранђеловца. Обојица су се много обрадовали овом сусрету. Новаковићу су се отварале перспективе, а обавештајац је у генералу видео личност која треба да води устаничке снаге у Шумадији

Србију слao специјалне људе — чланове ПК на терен да испитају право стање (Чолаковић у „Записима из ослободилачког рата“ стр. 14 пише о овоме). Вест су шириле обавештајне службе антихитлеровске коалиције. Немци су такођe о овоме писали. У извештају 610. фелдкомандантуре од 5. јула говори се да је 29. јуна примећена у околини Белановице група од 70 наоружаних људи коју предводе официри. У групи је и једна жена (ово је био Новаковић са својом групом) — док. бр. 5 Ф 1 к. 44-X, ВИИ ЈНА.

и елиминише све „леве екстремисте“. Обавештајац је све радио систематично и смишљено. Генерала није хтео да држи у неизвесности. Одмах му је рекао да није компетентан да одлучује ко треба да буде врховни командант југословенског четништва. Почеко је да убеђује генерала. Рекао му је да је четнички покрет тек у развоју, истичући нарочито да је Михаиловић са својом групом у западној Србији и да он нема утицаја на Шумадију, па се са те стране генералу пружају сјајне перспективе.

— Шумадија је срце Србије. Ако поведете њу за собом, повешћете Србију — рекао је генералу.

Новаковића су ове речи умириле. Прихватио је предлог који се састојао у следећем:

Генерал Новаковић требало је да прогласи себе за „војводу шумадијских четника“ и да све оружане групе у Шумадији, без обзира ко их предводи, стави под своју команду, са Дражом Михаиловићем да организује сарадњу, али да се не потеже питање субординације, све док покрет не добије шире размере. Са Костом Пећанцем генерал је требало да успостави лични контакт и да настоји да га одврати од сарадње са окупатором. Обавештајним службама Запада било је већ познато да је Пећанац под утицајем Немаца. Оне су се сада упињале свим силама да га извуку и искористе његову популарност из минулих ратова, за усмеравање устаничких кретања у Србији. Новаковићу је препоручено, да се, ако буде потребно, привремено стави под команду Пећанца и да га, деловањем изнутра, примора на одустајање од сарадње са окупатором. Обавештајац је обећао генералу и обезбеђење политичке подршке.

Овим састанком су били задовољни и генерал и обавештајац. Следећи састанак био је заказан у селу Букуљи крај Аранђеловца. Овом приликом је званично формиран одред „Војводе шумадијског“ — генерала Новаковића. Одред је добио радио-станицу и једну шифранткињу. На овом састанку су присуствовале и истакнутије политичке личности из Аранђеловца које су генералу обећале финансијску помоћ. Генерал је изнео присутнима свој општи план будућих дејстава.

На овом састанку је присуствовао и представник партијског Окружног поверенства, али га је генерал врло хладно примио и изразио жељу да разговара са „најстаријим комунистичким вођом“. Убрзо после овог састанка генералов одред је напустио околину Аранђеловца и упутио се према Белановици.³⁷ Генерал је извесно време крстарио селима око Рудника богато гостећи своју дружину. За то време су га посећивали групно и појединачно многи политиканти и грађански политичари из околине, сви они који су схватили појаву генерала са оружаним одредом као изванредно значајан догађај, па су похитали, да му понуде своје услуге, да буду запажени. Плашили су се да их догађаји не претекну. Новаковић је почeo да проширује мрежу своје војне организације. Наименовао је у појединим крајевима војводе и четовође. Издашно је делио титуле.

„ЛИЛИ МАРЛЕН“ ЗАМЕЊУЈУ РАФАЛИ МИТРАЉЕЗА

Живот у логору Првог шумадијског партизанског одреда био је пројект војничким духом. Већ више од десет дана чете су непрекидно вежбали. Штаб одреда је проверавао успех обуке и ефикасност поједињих метода. Са задовољством је констатовано да су сви борци руковали пушком и бомбом сасвим добро. Стражарска и патролна служба функционисала је беспрекорно. Оно што се у бившој војсци учило месецима, млади борци револуционари морали су савладати за неколико дана. Људи су учили с вольом. Желели су да што боље упознају своје оружје, да га учине убитачнијим. Командант је био задовољан. Он је сада тежиште обуке преneo на увежбавање чета па и целог одреда.

Командант је прво борцима и старешинама теоретски објашњавао како треба дејствовати из заседе. Он је нарочито истицао изненађење. Из заседе треба напа-

³⁷ Немци прве извештаје о појави Новаковићевог одреда шаљу почетком јула. У извештају 610 фелдкомандантуре (док. 5 Ф-1 КУ У-Х) говори се да је 29. јуна примећен код Белановице оружани одред јачине 70 људи који предводе официри.

дати само такве непријатељске снаге које се могу уништити брзо и потпуно.

Командант је разрадио тактику дејства из заседа. Ове своје основне принципе сада је желео да провери у пракси. Наглашавао је и то да је врло важно ако сваки борац и руководилац у оваквим дејствима испољи иницијативу и стваралаштво, али је сматрао да се неки основни принципи морају усвојити.

Руководећи се изложеним принципима командирите су одлазили на одређени део пута који је пролазио крај шума и организовали заседу. Командант одреда је само знао шири рејон где треба да се налази заседа, а не и само место. Онда би он, са штабом одреда и једном четом, кренуо тим путем. Колона је кретала у групама онако како се претпостављало да је одстојање између немачких возила. Када би колона ушла у заседу, борци су ступали у „дејство“. Сложно је одјекивао ударац затварача празних пушкомитраљеза и пушака. Тада би командант одреда давао знак да свако остане на свом месту, а затим се приступало анализи вежбе. Командант је обилазио сваког борца, осматрао његово место у заседи, услове за употребу оружја, маскирање и како се лично маскирао. На лицу места је сваком указивао на добре и лоше поступке. Вежбе су се понављале више пута. Вршене су вежбе за организовање и ноћних заседа.

Борци су желели да што пре крену у акцију и на пракси провере стечено знање у обуци. Штаб је био нешто другог мишљења. Командант је, на пример, сматрао да је потребно остати још десетак дана како би се људство обучило у извођењу неких других радњи, а нарочито напад на насељена места и зграде. Предстојао је и напад на жандармеријске касарне и за то је требало припремити људство.

Комесар је са своје стране желео да што боље припреми људство како би могло што успешније да политички делује када чета крене кроз села. Прорађивао се проглас Покрајинског комитета КП за Србију. На читалачким групама се и даље највише читала књига Островског „Како се калио челик“. Омладинци су најрадије читали оне делове текста где се говорило о под-

визима Павла Корчагина и маштали о својим будућим подвизима.

Али план штаба није могао бити до краја остварен. Догађаји су наметали другачије одлуке.

ГЕНЕРАЛ НОВАКОВИЋ ЖЕЛИ ВЛАСТ

Првих дана јула генерал Новаковић је сазнао да се на западним падинама Рудника прикупља оружани одред који формирају комунисти. То га је узнемирило. Није подносио ривале. Преко својих људи дознао је поближе о месту логора Првог шумадијског одреда па је — у жељи да са њим успостави контакт и стави га под своју власт — стигао на источне падине Орловца где се улогорио.

Генерал је разрађивао план будућих дејстава. Својом зоном „будућих операција“ прогласио је целу Шумадију са рудничким крајем, Качером и Колубаром и Гружом. То је у ствари било договорено на састанку са обавештајцем, али је ипак генерал нешто проширио границе своје утицајне сфере. За генералове амбиције прочуло се у Београду. Њему су били упућени специјални емисари који су подржавали Дражу. Они су се уплашили да Новаковић не предузме неке непромишљене и „својевољне“ кораке. Плашили су се за своје будуће положаје и четничку генералну линију чекања. Отуда су саветовали генералу да ограничи подручје својих дејстава, да ради „опрезно“, да се не упушта у „авантуре“, да предузме извесне мере за обезбеђење делимичне мобилизације и „онемогући вршења комуниста у овом крају“. Причало се да генерал намерава да прогласи себе „главним српским војводом“.

Генерал није био расположен да их слуша. Он им је рекао да над собом не признаје никога сем владу и краља и да ће се његова дејства одвијати привремено, док не ухвати везу са владом, према сопственом плану. Говорио је да припрема операције великих размера. Али је ипак избегавао да не „пренагли“. Из „тактичких“ разлога решио се да ограничи своју „власт“ на поменуто подручје. Што се тиче акција, „случајно“ се

задржао на сугестијама људи из Београда. Приступио је проучавању мобилизацијских могућности. Наредио је општинским властима да му поднесу спискове војних обvezника и послао упитник према којем је требало за сваког обvezника слати извештај. Нарочито је инсистирао да му се достави извештај о авијатичарима. Његови планови у погледу формирања војске очигледно су били замашни. На крају се латио посла да „реши питање комуниста“ па им је послао отприлике овакво писмо:

Вођи комунистичке дружине,

Ових дана сам са својим штабом стигао у шири рејон села Горње Трешњевице одакле мислим да предузмем руковођење операцијама против окупатора. Одмах по пријему овог наређења јавићете се у мој штаб ради договора о будућим дејствима и осталим питањима.³⁸

Један четник је однео писмо кући председника трешњевачке општине, а овај је четника послао кући Милана Илића. Рекао је да он не зна за логор комуниста, а да то вероватно Миланови укућани знају. Писмо никако није хтео да прими. Миланова деца су била врло обазрива, јер им је доносилац писма био сумњив. Изјавили су да „не знају“ — курир се вратио назад. Новаковић је био бесан. Наредио је да крене једна патрола од пет људи коју би предводио један официр и да сами пронађу логор партизана. Кренули су одмах.

*

У логору Првог шумадијског одреда те вечери било је као и обично. Студент Аврамовић из Влакче говорио је о астрономији. Дискутовало се до касно у ноћ. После је у логору завладала тишина. Остао је будан само дежурни. Око логора су, као и обично, биле страже. На источним прилазима логора држала је стражу Четврта — Пантина чета.

Будимир Ђекић из Винче био је на стражи. Зачуо је шум. Напрегао је пажњу. Шум је постајао јачи. Чуо

³⁸ Садржина писма састављена на основу реконструкције догађаја.

је и говор, а из сенки букава изашле су људске прилике. Видео је како им се оружје на месечини светлуца. Повикао је:

— Стој!

Шум је постао јачи. Видео је како се неколико људских прилика развија лево и десно и заклања иза букава. Притискао је обарац. Пуцањ је одјекнуо. Остали стражари су похитали на места која су већ раније била одређена. Са супротне стране зачуло се неколико пуцњева. Меци су зазвиждали. Затим се чуо бат корака и пуцање сувог грања — четници су побегли у правцу одакле су и дошли. Једини траг који су оставили био је коверат са генераловим „наређењем“.

У логору је направљена узбуна, али се све убрзо разјаснило. Штаб одреда је већ раније био обавештен да се негде у близини налази генералов логор. Писмо, које је Пантина чета нашла на путу, потврдило је то.

Ове ноћи нестао је шпијун Милица Станковић. Када је отпочела пуцњава, он је, престрашен, напустио логор. Преко једног ћака из Аранђеловца који је раније напустио логор он је послao писмо својој љубавници у коме јој је рекао где се налази. Сада је помислио да су Немци отуда сазнали, где је логор партизана па да су већ дошли да их ликвидирају, те се уплашио да у овој гужви не страда.

Сутрадан је штаб одреда решио да се са генералом ухвати веза како би се избегли поновни инциденти. Речено је да пођу командант, комесар и Милан Илић Чича. Претходно су обавестили генерала о посети.

Генерал их је дочекао свечано. Инцидент, који се одиграо прошле ноћи, наговештавао је да се са комунистима не треба шалити. Четници су били постројени пред генераловим штабом. Генерал се представљао: — Бригадни артиљеријски генерал Љубо Новаковић!

— Милан Благојевић, радник, поручник Шпанске републиканске армије!

— Како то Шпанске? — чудио се генерал — па ви нисте Шпанац?

— Не, ја сам чисти Шумадинац по оцу и мајци — одговорио је Милан — али сам се борио у Шпанији на страни републике.

Благојевићу су представљени и други официри, а овај њему комесара и свога заменика. Отпочели су разговори. Излажући свој план будућих дејстава, генерал је настојао да истакне своје војничко искуство и висок чин и да би било логично да се они ставе под његову команду. Нарочито је истицао потребу јединства командовања, и да о сваком потезу треба добро размислити.

Благојевић и чланови његовог штаба пажљиво су слушали генерала. На његове захтеве одговорили су кратко. Рекли су да они имају своју претпостављену команду и да се, према томе, не могу потчињавати другој, али да ће врло радо сарађивати са сваком патриотском организацијом која има за циљ да води борбу против окупатора.

Приликом напуштања Новаковићевог логора, Благојевића је пратио један потпоручник који је присуствовао овим разговорима.

— Свиђају ми се ваше поставке. Од генерала и његове војске не треба ништа очекивати. Пет дана сам са њима и већ ми их је дosta. Само једу и праве планове. Ти у акцију никада неће поћи.

Потпоручник је изразио жељу да пође са партизанима. Благојевић му је рекао да би за сада боље било да остане, па ће о томе касније разговарати.

ЧЛАНОВИ ГЛАВНОГ ВОЈНОГ РУКОВОДСТВА ЗА СРБИЈУ У ЛОГОРУ ПРВОГ ШУМАДИЈСКОГ ОДРЕДА³⁹

10. јула Главно војно руководство за Србију, које је било формирено крајем јуна, напустило је Београд. Требало је обићи већ формиране одреде и помоћи да се убрза формирање нових. После обиласка окружних комитета и штабова договорено је да се одржи састанак у Аранђеловцу. Први је из Београда кренуо Никола

³⁹ У ово време, један део чланова ПК КПЈ за Србију, који су били задужени за војна питања, представљали су у ствари Главни штаб за ову покрајину, али нису имали званично такав назив, пошто је тада постојао само један Главни штаб за Југославију. Отуда је овде узет термин: Главно војно руководство

Груловић. Он је имао задатак да испита функционисање прихватних пунктива, и јавки преко којих је требало да дођу остали другови из Београда. За Груловићем кренули су Сретен Жујовић и Родольуб Чолаковић, а загим и остали. Чолаковић и Жујовић су 12. јула стигли у Тополу. Истога дана продужили су за Аранђеловац где је Жујовић остао, а Чолаковић је сам кренуо на Рудник. Тамо га је сачекао Груловић. Требало је да заједно са Груловићем установи колико су тачне вести које су кружиле по Београду да се на Руднику налази пет хиљада четника. После овога требало је ухватити везу са штабом Првог шумадијског одреда, чије место им није било познато.

ПК и војно руководство за Србију били су обавештени да је формиран 1. шумадијски одред и да је Милан Благојевић отишао негде у Корушац да прикупља људе. Тачно место логора одреда нико није знао. Чолаковић је целе једне ноћи заједно са студенткињом Јуном Коен трагао за логором. Тек ујутро, 14. јула, у с. Трешњевици, наишли су на Чичу Илића. Нису се познавали и Чича је био неповерљив према дошљацима. Чолаковић је питао Чичу за одред.

— Познајеш ли Милана Шпанца? — питао је Чича уместо одговора, гледајући и даље придошлице са сумњом.

— Сигурно да га познајем. Заједно смо били у Шпанији — одговорио је Чолаковић, а затим описао Милана.

Тек после тога Чича је одвео Чолаковића у логор. (Чолаковић у „Записима о ослободилачком рату“ на стр. 14 пише о овом путу, трагању, сусрету са Чичом и наводи разговоре с њим. Такође напомиње да га је водила студенткиња музике, али не наводи њено име). Благојевић је још раније био обавештен са терена да се неки људи интересују за одред, те је предузео посебне мере безбедности.

Благојевић је показао Чолаковићу логор. Чете су се постројиле и одлазиле на обуку. Одјекивала је команда. Дежурни са црвеном траком око руке, уредно сложена опрема и др. је показивало да у овој шуми живи и ради права војска. Чолаковић је био одушевљен.

После обиласка логора и појединих чета које су изводиле обуку, Чолаковић је саопштио Благојевићу да је Главно руководство одлучило да борци одреда положе заклетву. Заклетви је требало дати свечан карактер и извршити одговарајуће припреме. Договорили су се да одред положи заклетву 6. јула пред представницима Главног војног руководства и према тексту заклетве који ће они донети. Благојевић је Чолаковићу пружио исцрпне податке о четницима генерала Новаковића.

Чолаковић је отишао овога дана у Аранђеловац на састанак са осталим члановима Главног војног руководства за Србију, а штаб одреда је приступио припреми људства за полагање заклетве.

15. јула у Врбици крај Аранђеловца је одржан састанак Главног војног руководства. Констатовано је да на територији Србије већ постоји девет одреда. Сем Ваљевског, који је 7. јула отпочео са акцијама, остали су тек били у формирању. Неки од њих су имали само штабове и по неколико људи. На основу Чолаковићевог извештаја могло се закључити да је Први шумадијски одред бројно најјачи, да располаже и са довољно наоружањем. Груловић није био у одреду — већ на Руднику. Груловић је похвално говорио о његовом војничком изгледу. Жујовић се љутио зашто Први шумадијски одред не иде у акције, већ седи у логору. Предложио је да он лично сутрадан пође у обилазак. Чолаковић је на овом састанку предложио текст заклетве.* Руководство га је усвојило.

Исте вечери Жујовић и Чолаковић кренули су у логор Првог шумадијског одреда са Миком Милосављевићем, чланом Окружног поверенства. Дошли су касно у ноћ. У логору је владала тишина. Сви су спавали. Убрзо су и они заспали на сувом лишћу.

Ујутру 16. јула Жујовић је обишао логор, а затим је одржан састанак са штабом одреда. Размотрено је питање „неактивности“ одреда. Чланови Главног војног руководства сматрали су да је петнаестодневно седење у логору грешка која се не може објаснити. Ко-

* Чолаковић: „Записи из ослободилачког рата“, стр. 16.

мандант одреда није прихватио такву критику, те је покушавао да оправда одлуку штаба одреда.

— Три четвртине бораца никада није у рукама имало пушку — објашњавао је Благојевић. — Поћи са таквим људством у акцију сигуран је пораз.

Жујовић је посебно инсистирао да се одмах иде у акцију.

— Обука се најбоље постиже кроз акције — рекао је Жујовић.

— Да, али таква обука се плаћа крвљу и животима, — одговорио је Благојевић. — Уосталом, ја ћу да радим свако. Ако се то вами не свиђа, изaberite новог команданта.

Ипак, на крају су, Жујовић и остали из Главног војног руководства препустили ово питање да га реши штаб одреда. Познавали су Благојевића као човека живог темперамента и упорног у одбрани својих поставки, тако да би свако даље убеђивање било излишно. Али су познавали његове војничке способности и борбене квалитете. Сложили су се да се обука убрза и што је могуће пре отпочне са акцијама.

Друго питање о коме се доста дugo дискутовало односило се на ношење револуционарних амблема. Жујовић је сматрао да у почетку не треба носити црвене петокраке са српом и чекићем.

— Можда ћемо их касније и носити, али је сада прерано — рекао је он.

— Звезда је пролетерски амблем, а ову борбу воде пролетери на челу са Комунистичком партијом. То не треба крити — рекао је командант.

— У овој борби мора да учествује цео народ ако мислимо победити — рекао је Чолаковић.

Ово је остављено Главном војном руководству да оно то реши, а штабу одреда је речено да за сада „кићење“ неким револуционарним амблемима није по жељно.

На крају се разматрало како ће борци полагати заклетве сада и нови у будуће, пошто је у 1. шумадијском одреду прво полагана заклетва од свих одреда на

територији Србије. Постављало се питање да ли заклетву полагати скупно или појединачно пред штабом одреда. Одлучено је да цео одред положе заклетву једновремено, а касније, када стигну нови борци, полагање заклетве вршило би се по групама.

Када је одред постројен, било је прошло подне. Борци су дотерали у ред своја изгужвани одела и војнички стали један уз другог. Одред је изгледао свечано.

Командант је примио рапорт од дежурног, а затим саопштио да ће одред полагати заклетву. Одјекнула је команда: „Мирно!“

Командант је стао на чело строја. Пред стројем су Чолаковић и Жујовић. Чолаковић је саопштио борцима начин полагања заклетве па је лагано читao текст. Шума је одјекивала од сложних људских гласова.

„Ja... син српског народа заклињем се својом чашћу да у Први шумадијски одред ступам са чврстом одлуком да се борим против фашистичког окупатора и домаћих издајника. Обавезујем се да ћу извршавати наређења својих предпостављених без поговора, да ћу чувати дисциплину одреда и да ћу сносити све последице кршења дисциплине и неизвршења дужности, борца за народна права и слободу“. ⁴⁰

— Ово је објава рата окупатору — рекао је Чолаковић.

— Више нисмо регрутни, већ стара војска — додао је командант.

Ово поподне чете нису ишли на занимање. Време је проведено у разговорима. Пред вече су чланови Главног војног руководства напустили одред. На растанку су рекли команданту да поближе испита стање и намере четничке групе генерала Новаковића.

⁴⁰ Касније унесено као допуна „Ми народни партизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволовних непријатеља који поробише нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и права наших народа, заклињемо се, да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво не штедећи своје крви и животе, водити борбу до потпуног уништења фашистичких освајача и свих народних издајника“.

После пуцњаве између четника и партизана, председник општине из Горње Трешњевице похитао је у Шаторњу да обавести жандарме о догађају. Пре извесног времена, он је добио допис из среза којим се ставља до знања председницима општина да су одмах дужни да пријаве сваки случај ношења оружја од стране грађанских лица, као и појаву непознатих лица на територији своје општине. Он је пре тога дописа видео наоружане четнике, али се устручавао да одмах о томе извести српске власти. Са четницима је био генерал Новаковић. Сматрао је да генерал зна шта ради. Али сада је ситуација постала озбиљнија. Пуцњаву су могли чути жандарми из Шаторње. Кренуо је. Свратио је у општину у Горњој Шаторњи да се договори са ћатом Живаном Васићем. Испричао је Васићу све што је чуо о партизанима и генераловој групи. Васић га је пажљиво слушао и важно добовао оловком по столу, а затим је предложио да се иде директно у Аранђеловац и лично обавести српског начелника, јер су жандарми немоћни за такве ствари. — Никоме ни речи, ствар је врло озбиљна, — закључио је мудро ћата.

Док се председник клацкао на чези путем за Аранђеловац, ћата је бициклом одјурио за Тополу. Он се већ раније обавезао Зоренцу и Конопацком да ће им слати информације. Ово што је сазнао, сматрао је крупним успехом. Био је узбуђен, јер је сазнао где је партизански логор за којим се дugo трага. Преко десет година он је био тајни полицијски достављач. За то је добијао награду. Зарађени новац са слашћу је трошио, најчешће у картању. Сада је рачунао са замашном новчаном наградом, а и похвалом. За непун сат стигао је из Шаторње у Тополу. Упао је у Зоренцову канцеларију, знојав и задихан. Отпочео је са својом дугом причом. На крају је узвикнуо: — Ето тако сам вам ја, господине, сазнао за комунистичко збориште, али за мало што не оде глава.

Зоренц га је потапшао по рамену.

— Јуначина си ти, Живане, нећемо ми теби остати дужни.

Али и организатори устанка су предузели одговарајуће мере како би дознали шта се ради у табору непријатеља. Покрајински комитет за Србију имао је и раније на својој „директној вези“ другарицу „Н“ учитељицу,⁴¹ која није била укључена у месну партијску организацију, а преко које су ишли веза ПК са организацијама на терену, а касније са одредима. Покрајински комитет је настојао да у местима где су смештени штабови немачких дивизија обавезно има по једног свог поузданог човека, који би се бавио и обавештајном делатношћу. И другарица „Н“ је имала такав задатак. Када је пошао у Шумадију, Благојевићу је била повеђена ова веза. Касније је Главно војно руководство за Србију као помоћ овој вези упутио још једну девојку Луну Коен Пуђу, Јеврејку — студенткињу музике.⁴²

⁴¹ Право име ове жене нису знали ни сви чланови ПК. У документима нигде није забележено. Чолаковић у свом дневнику помиње га на исти начин. („Н“).

⁴² Вероватно се ради о Луни Коен Пуђи, студенткињи музике. Половином јула она је дошла у Тополу где се настанила код једне породице. Пријавила се као избеглица и под туђим именом. Неки Тополци је знају под именом Лела. Била је шармантна девојка. Виђана је у друштву немачких официра, такође је често била у друштву мајора Стевића који је у Тополи живео илегално. Према неким подацима бавио се обавештајном службом за рачун четника. Постоје јаке индиције да је наша обавештајна служба у Тополи добро функционисала. Нико од преживелих не зна како је она била организована. (Зоренц је више пута изјавио на саслушању да је продавао поверљиве податке који су предавани партизанима). Сасвим је вероватно да је Луна радила под непосредним директивама Благојевића. Слушалац совјетских војних школа са ратним искуством из шпанског рата Благојевић је располагао солидним знањем из организације обавештајне службе, што је многим друговима остало нејасно све до данашњих дана. У августу је аутор ове књиге био упућен у Тополу да донесе пакет са штампом. Пакет је подигао код продавца новина. Поред неколико бројева „Новог времена“ у пакету се налазило и једно писмо. Сасвим је вероватно да је за Лунин рад у Тополи знао само Благојевић. Чак и курири, Милић, Вујановић и остали нису знали ко шаље обавештење а често ни шта преносе.

Поред штаба 714. дивизије, на Опленцу се налазио и штаб 741. пешадијског пука, а у самој Тополи команда места (истовремено и команда среза), српско начелство и команда жандармеријског вода. На Опленцу је остала стара управа имања са свим ранијим намештеницима. Немци су поставили и свог генералног управника. Он је био ранији обавештајац који је у Београду, у велетрговини Митића, провео 15 година на дужности благајника. Говорио је одлично српски. Чиновништво је одлазило свакодневно на Опленец и могло је да види шта се око немачког штаба ради. Међу чиновницима није било изразитих присталица Немаца. Стари управник имања, капетан Милетић, који је, пре рата крао свеће са гроба краља Александра и продавао восак, и сада је за новац хтео да направи по коју услугу.

Наредник-водник Зоренц, десна рука комandanata места капетана Конопацког, био је склон да „склапа послове“ како би зарадио нешто више новца. Зоренц је волео да прима мито. Сељаци су то већ раније уочили. Преко њега, помоћу балона ракије, и они су успели да смање своје дажбине које су Немци потраживали. Зоренцова жена је нарочито волела мито, а имала је прилично велики утицај на мужа. Настојала је да одржава широке везе са сељанкама. Грдила је пред њима Немце како би угодила њиховом расположењу и обећавала помоћ.

Командир жандармеријског вода, капетан Кордић, службу је схватио као извор егзистенције и није се нарочито у њу удубљивао. Настојао је у првом реду да задовољи форму и избегне одговорност.

У Тополи је био настањен и неки активни мајор бивше војске. За њега су сви знали. И председник општине и председник суда, па и Кордић и Зоренц. Али су сви ћутали. Говорило се у месту како је он по некој специјалној краљевој мисији.⁴³

Уопште узевши, у Тополи су постојале могућности за прикупљање драгоценних података о делатности и

⁴³ Касније се установило да је овај мајор био четнички обавештајац и значајна личност у њиховим редовима.

намерама Немаца. Ове могућности су у приличној мери коришћене.

Информације су текле преко једне омладинке у Винчи која их је предавала Милићу, а овај достављао Благојевићу лично.

*

Те исте вечери Конопацки је пренео наређење командиру жандармеријског вода у Аранђеловцу да упути 15 жандарма са једним пушкомитраљезом у Горњу Трешњевицу где треба да стигну 19. јула у 9 часова код цркве. За извршење ове акције ангажован је жандармеријски вод из Тополе. Капетан Кордић је одређен од стране Функеа и Конопацког да руководи овом операцијом. Командир вода из Аранђеловца наредио је воднику Ловрини из Шаторње да крене са 5 жандарма у Трешњевицу. Са десет жандарма кренуо је он лично. Капетан Кордић са наредником Скукалом и још два подофицира и десет жандарма из Тополе, кренуо је за Аранђеловац да се прикључи главној групи. Овај жандармеријски официр није знао о каквом се противнику ради, те је ову акцију упоређивао са неком акцијом чишћења од хајдуције, какве су се изводиле у Хомољу, где је раније служио.

Зоренц је сазнао истог дана за акцију коју припремају жандарми. Он је сазнао чак и нешто више, Конопацки је наговестио Зоренцу да генерал Штал припрема један одред војске који ће упутити у истом правцу. Чекао је само на одобрење претпостављене команде, пошто овакве врсте акција нису раније биле планиране.

Истога дана „Н“ је, највероватније преко Зоренцове жене, сазнала за акцију. Када се сунце приближавало врховима Букуље, једна девојка је напустила Тополу хитајући према Винчи. У први сумрак од Милићеве куће кренуо је човек наоружан бомбама и револвером преко Брезовца за Трешњевицу, лево и десно од њега друмом од Аранђеловца и Шаторње, кретале су се колоне жандарма у истом правцу.

НАПУШТАЊЕ ЛОГОРА

Ноћу између 18. и 19. јула, штаб Првог шумадијског одреда је сазнао да се спрема напад. Командант је радио хладнокрвно. Искусни ратник није хтео да пренагли. Са штабом се кратко консултовао. Било је два предлога. Комесар је сматрао да је боље да се напусти логор како би жандарми „ударили у празно“, и тако изгубили сваки траг одреду. Командант није био истог мишљења. Он је сматрао да треба жандарме сачекати и разбити.

— Ми немамо шта да се кријемо и да заварамо траг. Морамо да им дамо до знања да постојимо. Они морају да осете да смо ми организована војска. И Немци треба да осете да Шумадија није опоравилиште, где треба да се тове, одмарају и припремају за нова освајања, већ да им народ објављује рат.

Остали чланови штаба прихватили су ову идеју. Командант је још наредио да се све припреми за коначно напуштање логора.

Штаб одреда, сем комесара који је остао са јединицама, изашао је из логора на једно узвишење одакле су се могли осматрати прилази логору са правца Горње Трешњевице.

Негде око 10 часова запажене су две колоне на међусобном одстојању од неколико стотина метара. Жандарми су се кретали лагано. Повремено су се заустављали и осматрали околину, а затим настављали покрет. Тек су били изашли из села. Од шуме их је делило одстојање од скоро два километра. На челу главне колоне ишао је официр.

Посматрајући земљиште на коме је требало да дође до сукоба са жандармима, штаб одреда је дошао на идеју да је најбоље сачекати жандарме на улазу у шуму, јер ће тако постићи иницијативу и изненадити их. Испред улаза у шуму налазила се једна блага коса која је била погодна за положај. Одлучено је да се на њој сачека непријатељ. Чича Илић је отишао у логор да доведе чете. Није прошло много времена, у четним колонама, које су се кретале паралелно, одред се при-

мицао северозападној ивици шуме. Када су четне колоне подишли коси, Чича је наредио да се развију у стрелце. Партизани су истрчавали из колона образујући непрекидан ланац који се померао према гребену косе. Испред стрељачкот строја ишао је "Чича"⁴⁴ сам на петнаестак корака.

Командири чета су се кретали у строју. Вишедневна обука бораца дала је основно знање о кретању у стрељачком строју. Вешто око војника могло је одмах запазити да је то почетнички стрељачки строј. Плашећи се да не изостају од најбржих, борци су се међусобно равнали и примицали, тако да је више лично на неку невешто припремљену параду него на борбени поредак.

— Веће одстојање, Чича, веће! — викао је командант.

Није прошло много, а на гребен косе су избили жандарми. Прво, официр са још неколико жандарма. У то време и одред се примицало коси. Гмижући кроз траву и бујну папрат борци су журили врху. И жандарми и партизани опазили су једни друге у истом моменту. Чича је викнуо:

— Ко је горе?

Збуњени жандарми су спонтано одговорили: — Жандарми!

Чича је опалио из пиштолја. Жандарми су полегали по земљи. Њихове шапке се изгубише у високом зеленожутом овсу. Плануше први жандармски пущњи. Срељачки строј партизана утону у папрат. Остало је само њих неколико у стојећем ставу: Чича, комесар, командант, и пушкомитраљезац Милета Николић. Чича се осврте око себе, затим махну пиштолjem изнад главе и викну из свег гласа.

— Ура, јуриш! — и потрча према брду.

— Напред, другови, шта сте полегали, — продера се Милета пушкомитраљезац, и стојећи, не наслања-

⁴⁴ Чича Илић је прошао Куманово, Цер, Колубару и Кајмакчалан. Учествовао је у многим јуришнима. Ратовање је за њега било познато занимање. Сећао се из првог светског рата да су искуснији ратници ишли испред својих чета. Тако је и он сада радио.

јући пушкомитраљез, пртиште обарачу. Рафал засу овас. Жандармске пушке умокоше. Борци поскакаше и уз повике — ура! — јурнуше за Чичом. Неки су и даље остали у папрати не усуђујући се да подигну главу. Младим борцима није било лако одредити са које стране се пуца, али огромна већина их је већ била на коси. Чули су се повици:

— Држи, удри, хватај жацу жива!

Милетин пушкомитраљез и громки повици ура збунили су и преплашили жандарме. Они нису ни покушали да пруже отпор, већ су почели да се повлаче кроз овас низ косу. Чинило им се да куршуми пролазе сувише близу. Партизани су већ избили на косу.

— Бомбе — чуо се Чичин глас.

Неко је потегао бомбу. Шиштећи злослутно „крагујевка“, је описала велики лук и грунула на северној падини засејаној овсем. Чуо се јаук, а затим настаде опште бежање. Официр је бежао међу првима. Шапка му беше остала негде у овсу, сјајна сабља је млатарала немоћно лево и десно. Понеки жандарм је успевао да прикупи храброст и да се за моменат окрене и „уветар“ опали метак. Охрабрени и занети борбом, борци су их гонили у стопу. У потоку се зачуше узвици:

— Стој, доле оружје, руке увис!

А затим плачљиви, молећив глас:

— Немојте, браћо, кумим вас богом. Немојте ме убити, имам деветоро деце.

Избезумљени жандарм Живаљевић са рукама изнад главе изашао је из једног жбуна. Привели су га Чичи. Чича је одредио „Зеку“⁴⁵ — металца из Крагујевца, да га чува. Зека је претресао жандарма и нашао му испод блузе ланац са катанцем.

— Јеси ли ово понео, жацо, да везујеш партизане?
— питao је Зека.

— Нисам — правдао се плачљивим гласом — то онако ја, по навици.

Зека му свеза руке истим ланцем.

— Ех, што не смем да те мало . . . — гунђао је Зека.

⁴⁵ Мирослав Ђурђевић.

Жандарми су побегли према Аранђеловцу не усушујући се ни да се окрену да би видели да ли их ко гони.

И они из Шаторије и Тополе нису ни покушали да беже у правцу својих места. Чинило им се то сувише опасним. Бежали су право на север.

Одред се окупио на брежуљку на коме се налазио командант са осталим делом штаба.

Привели су команданту жандарма. Милан га је одмерио својим оштрим погледом који је секao као сабља, жандарму су клецнула колена.

— Шта мислиш сад, против кога си пошао да се бориш?

— Јаој, моја деца — ридао је жандарм на сав глас — нећу више никада, господине.

— Зашто служиш Немце?

— Немају деца шта да ми једу — деветоро њих, бога ми немају, хоће гладни да умру, — правдао се жандарм плачући.

— Зашто ниси одабрао неки поштенији посао него издајнички?

Жандарм је ћутао.

— Опраштамо ти живот. Пустићемо те кући. Али запамти, да ми, народна војска, који смо пошли у борбу за ослобођење поробљене и осрамоћене земље, сваку службу окупатору сматраћемо издајом, а издајнике ћемо кажњавати смрћу. Речи то твојим колегама. Нека се не шале главом да поново дигну пушке на нас. А, сада можеш да идеш.

Док су се борци прикупљали и одмарали, штаб је одржао кратко саветовање. Комесар одреда је предложио да се командир Треће чете, Жика Новаковић, смени. Он је већ и раније почeo да испољава знаке малодушности, а сада када је отпочела борба, изгубио се. Комесар је покушао да га нађе и није успео. Ова чета је највећим делом остала у папрати. Није имао ко да је води, јер је комесар са неколико бораца отишао напред. За новог командира одређен је Лаза Буђошки Лала. Смена није вршена пред стројем. Само су комунисти из чете упознати са узроцима смењивања. На

саветовању, које је касније проширено укључивањем командира и комесара чета, одлучено је да се логор напусти и да се одред раздвоји у две групе.

Прва група коју су сачињавале 2. и 4. чета кренула је на територију среза опленачког, а друга — 1. и 3. чета — на територију среза орашачког. У почетку је предвиђено да чете које улазе у састав поједињих група претежно дејствују као целина.

Командант одреда је командирима чета дао директиве:

— Одмах приступити рушењу телефонских и телеграфских линија на територији својих срезова;

— По извршењу горњег задатка приступити паљењу општинских архива. Приликом ових акција одржати збор грађана на коме комесари чета треба да објасне циљеве наше борбе као и значај дотичне акције. Општинским службеницима рећи да прекину службовање, јер ће се таква делатност сматрати издајничком. Том приликом прочитати поруку Главног штаба Ослободилачке војске Југославије којом се позивају сви службеници да напусте службу;

— Извршити паљење контролних књига на вршалицима и рећи сељацима да окупаторима не дају ни зрно жита;

— Приступити разоружавању жандармеријских станица. Жандармима одузети опрему и униформе и пустити их. Ликвидирати само оне који се одупру позиву да положе оружје;

— Продужити са прикупљањем оружја и омасовљењем чета;

— Добровољце из села примати само консултујући се са партијским организацијама на терену и активистима, напозната лица упућивати штабу одреда;

— Док се не изврше ове акције, избегавати сукобе са јачим немачким снагама, ако сукоб буде неминован, онда примити борбу али при том тежити да се што пре изгуби контакт са непријатељем. Заробљене Немце не стрељати. Објаснити им циљеве наше борбе, истицати потребу солидарности међународног пролетаријата у борби против фашизма и слати их назад у гарнизон;

— Активна дејства против Немаца водиће се по принципу заседа. Ова дејства ће се предузети по на-кнадном наређењу штаба одреда;

— Кажњавање издајника и других који буду ра-дили против покрета не вршити без одобрења штаба одреда;

— У близини где се изводе акције или у месту где су се чете бавиле у току дана, не сме се заноћити. У логор долазити у току ноћи. Логоре бирати ван насеља, првенствено у шумама и теже приступачним местима чије прилазе је лако контролисати. Логор осигурати. У једном логору највише оставати 24 часа.

— Храну куповати на терену новцем који ће се за-пленити у општинским касама и жандармеријским ка-сарнама. Ако новца нема, тражити добровољни прилог преко активиста на терену;

— Штабу одреда слати извештај сваког другог дана;

— Место штаба одреда опленачка група (2. и 4. чета) сазнаваће преко пункта за везу у селу Винчи (кућа Милића Радовановића или Марка Станковића); а орашачка група (1. и 3. чета) преко пункта у Брезовцу (кућа Вујановића Милоша).

— Одредска санитетска станица са доктором Крау-сом шефом одредског санитета, налазиће се у Трешње-вици код Ђурића кућа.

Ово је била једна врста борбене заповести штаба одреда.⁴⁶

По завршеном саветовању одред је постројен. Ко-мандант је одржао кратак говор:

— Време обуке је завршено. Непријатељ нам није дозволио да завршимо планирану обуку. Али ви сте основно научили. Данас сте показали да се

⁴⁶ Ово је репродукција директиве, узета из бележнице ко-месара 4. чете Жике Томића, коју је један борац пренео у Санџак после погибије Томића.

Др Краус је одмах после свог доласка у одред постављен за одредског лекара (начелника санитета). Краус је организовао у Вукосавцима у кући Богосава болницу за лечење тежих боле-сника и рањеника. У Трешњевици је остала само амбуланта за лаке рањенике.

бијете. Научили сте да користите оружје. То је за сада довољно. Остало ће вас научити борба. Ја вам још једанпут препоручујем да боље нишаните. Данашња борба је показала да расположиво знање нисте најбоље користили. Много пуцњаве, а нико мртав. Ми сада напуштамо наш логор у коме смо провели скоро двадесет не баш лаких дана, који сте ви у последње време почели тако брижљиво да уређујете. Сада ћете кренути у села Шумадије, долазићете у додир са народом. Пренесите народу оно што сте овде научили. Слушајте старешине. Чувајте светао лик борца револуционара. Пред вами су славни али тешки дани и окршаји, дуги маршеви. Морате бити спремни на то. Надам се да ћете се боље хранити него овде у логору. Ја вам желим успех.

Командири чета су издали команде. Колоне су се почеле издуживати. Једна је отишла према Шаторњи, а друга у правцу Аранђеловца. Борци су једни другима махали капама све док нису замакли иза брда.

Штаб одреда је остао у малој удolini, обраслој густом буковом шумом, а онда је и он кренуо развојен у две групе: једна за Винчу, друга за Брезовац.

Само мале колибице од грања и ватриште за куhiњски казан сведочили су да су овде живели људи.

*

Сутрадан, 28. јула, пред вече у Горњу Трешњевицу стигла је колона од девет камиона из Тополе. Камиони су били пуни Немаца. Вукли су и два топа. Запалили су кућу Милана Илића. Укућани су раније евакуисали ствари и сакрили се у шуми. Немци те вечери нису ишли даље. Заноћили су, а сутрадан отпочели акцију чишћења. Дугачак стрељачки строј зелених униформи наступао је лагано према шуми. Испред њих су тукли топови и минобаџачи. Операцијом је руководио командант једног батаљона из 741. пuka. Немац је водио колоне према правилима која су била формулисана у „борбеном правилу“, одељак напад у шуми. Немци нису смели да иду кроз шуму иако отпора није било. Задовољили су се оним што су учинили — запалили су једну кућу и то је све. Два човека, Мика

Миљосављевић и Бора Нешковић, посматрали су из непосредне близине „борбу“ Немаца са невидљивим непријатељем.

Следећег дана генерал Штал је послao извештај штабу 65. корпуса специјалне намене у коме се говорило да је у операцији чишћења на просторији шумског масива Орловац, „ликвидирано једно упориште бандита“.

ОКУПАТОРСКА ВЛАСТ СЕ РУШИ

Друга и 4. чета обишли су Шаторњу јужно и северно: 2. чета, је исекла телефонске жице на линији Шаторња—Рудник, код места Ђуринаца, а 4. на линији Топола — Шаторња,више Винче. Овим је била пресечена веза Шаторње и са Аранђеловцем. Остало јој је још само веза са страгарском поштом и жандармеријском станицом. Већ у зору 20. јула 2. чета је избила на комуникацију Шаторња — Страгари и недалеко од општинске зграде у селу Блазнави пресекла телеграфске везе између Страгара и Шаторње. Командир жандармеријских станица узалудно су покушавали да успоставе везу. Командир шаторачке жандармеријске станице, наредник Ловрина, позвао је управника поште и наредио му да успостави везу са Тополом. Наредник је викао, али је управник само беспомоћно слегао раменима. Ништа није обећавао. „Линијаш“ из горње Шаторње га је јутрос известио да су га прошле вечери посетили наоружани људи и одузели му прибор и алат. Они су му наредили да више не „пуже уз бандеру ако жели да му глава остане на раменима“. Додао је да су они говорили да су народна војска која се бори против окупатора, а да телефонске везе служе окупатору, и да су и њему (управнику) поручили да се не усуђује да успостави покидане линије, јер ће га сматрати издајником.

Управник поште је линијашеву причу пренео жандармеријском нареднику. Наредника је ухватио страх. Наредио је „строгу приправност“ и забранио жандармима излазак из станице. Жандарма Живадљевића кога су били партизани заробили и пустили у Трешњевицу

и који му се прошле вечери јавио стрпао је у подрум. Намеравао је да га упути командиру вода. Али сада је то било опасно предузети. Није могао чак ни телефонски да пошаље извештај. Решио је да га поново обуче и наоружа, јер у овој критичној ситуацији „једна пушка више“ није била на одмет.

СУКОБ СА ЖАНДАРМИМА КОД СТРАГАРА

Командир жандармеријске станице из Страгара наредник Франц Триплак, упутио је према Блазнави једну патролу од три жандарма да испита узроке прекида телефонске везе. Патролу је предводио каплар Прокић. Истовремено је командир 2. партизанске чете упутио једну своју патролу према Страгарима у циљу извиђања терена. Ову патролу је предводио Милан Грујић из Овсишта, необично сналажљив и храбар борац који је још у логору био запажен. Партизанска и жандармеријска патрола среле су се западно од Страгара на месту Бакчине. Сусрет је био изненадан за обе стране. Догађај у Трешњевици је препричаван међу жандармима у разним верзијама, али закључак је био један: „Одметника је много, а предводе их комунисти“. Страгарачки жандарми су имали прилику да се и раније сукобљавају са комунистима овога краја и увек су лоше пролазили. Раније су комунисти употребљавали против њих штапове и камење, а сада су били наоружани. Од те помисли жандармима се кожа јежила. Чим су сада опазили партизане, без команде су се дали у дивље бекство. Грујић и његови другови позвали су жандарме да стану и баце оружје, али они се на то нису обазирали. Грујић је покушао да пуца, али су се жандарми сакрили у кукуруз. Тада је дошао до нове идеје: гонити их и хватати живе. Хитри Грујић је гонио каплара. Он је с њим и раније имао неке нерашчишћене рачуне. Настало је вијање кроз кукурузе. Каплар је бацио наоружање и опрему само да би лакше бежао. Упињао се свим силама да умакне, али није успео. Грујић га је стигао на самом улазу у варошицу и ухватио за врат. Каплар је био нем од страха. Грујић

га је вратио назад и наредио му да скупи сву опрему и наоружање па да му је преда заједно са униформом. Као човек који је служио војску, Грујић је знао војнички ред. Каплар је послушно извршио наређење. Поншто му је одузео и униформу, Грујић је пустио каплара. Остало два жандарма су успели да побегну.⁴⁷

1. и 3. чета су у току 20. јула избile у село Врбицу, на комуникацију Топола — Аранђеловац, и пресекле телефонске везе на овој линији.

Овога дана командир жандармеријског вода у Тополи, капетан Кордић, који није дошао к себи од јуче-рашњих догађаја, писао је извештај команданту Дунавског жандармеријског пука „да је ситуација на територији његовог вода врло озбиљна“ и да „комунистичке банде“ предузимају оружане акције. Тражио је решење како да успостави испрекидане телефонске везе са становицама у Страгарима и Шаторњи, као и са водом у Аранђеловцу. Осећао се немоћним да без помоћи Немаца нешто уради, а тражити помоћ од Немаца значило је признати своју неспособност а тиме и неодрживост свога постојања.

ЧЕТЕ МАРШИРАЈУ КРОЗ СЕЛА

20. и 21. јула чете Првог шумадијског одреда маршираle су селима. Командирима чета је речено да се не треба крити већ нека народ види своју војску. У колони по два борци су пролазили кроз села. Командир је ишао на челу. Борци су чврсто корачали, одјекивала је тада популарна борбена песма:

„Ланци нам се кују клети, крвати се води рат...“
Громка песма из десетина грла орила се селима. Народ је хитао да их изблиза види. До тада, око Опленца већ месецима су се ориле немачке војничке песме. Народ је одушевљено поздрављао партизанске борце. 21. јула у

⁴⁷ Овај догађај се дуго препричавао по селима. Величали су Грујићев подвиг. У извештају за јул команданта жандармерије, Радовановића (документ бр. 31/1-2 ВИИ ЈНА) говори се о овом догађају и наводи датум као и имена Грујића и каплара Прокића.

Винчи су се нашле обе чете. 4. чета је стигла из Брезовца а 2. из Пласковца. Тога дана Винчом су се ориле борбене партизанске песме и одјекивале све до Опленца. У близини забрана Голубица, на њиви Светомира Јовановића, жњели су жетеоци. Партизани су стигли на њиву, прихватили се коса и српова. За неколико сати све је било готово, пшеница је сложена у крстине.

Из Винче се у чете пријавило неколико младића и то: Милета Живановић, Војин Јовановић, Драган Станковић, Илија Гавриловић; они су бацили српове и косе и ступили у партизанске чете.

Док су чете радиле на њиви, Панта је свратио кући да види породицу. Срео га је стриц Љубомир Станковић, стари републиканац:

— Чуо сам да си довео неку војску у село, синовче?

— Јесам, водим револуционаре — одговорио му је Панта погађајући стричеве мисли.

Старом републиканцу су блеснуле очи од задовољства.

— За какву се власт ви борите?

— За слободу и републику — одговорио је спремно Панта. Стриц га је загрлио и пољубио.

Љубомир је партизанима спремио обилну вечеру, онако како се то по шумадијском обичају спрема за сватове или госте. После двадесетодневне оскудне исхране, ово је био први добар оброк. Истовремено је то била манифестација љубави народа према партизанском покрету.

Све до краја јула чете су крстариле по селима својих зона дејствујући према раније утврђеном плану. За неколико дана попаљене су „књиге“ на свим вршалицама. „Књиге“ су сагоревале пред очима народа који би се окупио око ње. А комесар би објашњавао зашто је потребно уништити ове „књиге“. „Немци хоће да контролишу колико ви имате жита да би вам одредили колико хлеба смете да поједете, а остало ће вам одузети да би хранили своју разбојничку војску“.

Ова је акција разбеснела Конопацког, па је и Штал о томе био обавештен. Штал је разјарено ходао по својој канцеларији док је његов помоћник Функе стајао мирно. Нису знали шта да предузму. У жандарме се нису

много надали, а војску у ове сврхе да користе — нису имали одobreње. Решено је да се извести командант Србије, Данкелман, и да му се подвуче „неефикасност“ српске полиције. Комесар Аћимовић лично је преко телефона наређивао срским начелницима да ликвидирају „бандитизам“ и одређивао чак и рок до кога треба да га известе да су извршили задатак. Следила су наређења и команданта жандармерије. Капетан Кордић је, на инсистирање Немаца и претпостављене команде, предузео праћење вршалица и устројавање нових „књига“. Такође је предузео и јача патролирања. Али ова његова акција убрзо је доживела крах.

21. јула 3. чета је стигла у Белосавце да уништи „књиге“. Жандарми су побегли испред ње. Двојица жандарма су бацили пушке и торбице да би лакше бежали. Један дан касније 2. чета се сукобила на Таборишту, код села Брезовца, са жандармеријском патролом. Сукоб је био изненадан. Срели су се на покошеним ливадама, три жандарма са петнаест партизана. Један жандарм је из пушке опалио метак, док је други одмах бацио своју и дигао руке увис. То је опет био, већ познати, Живаљевић који је имао праксу у „борби“ против партизана. Поново се позивао на својих деветоро деце. Прекршио је наређење команданта одреда који му је запретио да више не облачи жандармску униформу.

Овога пута ухваћен је један жандарм, а трећи, који је пуцао, бацио је пушку и побегао за Тополу. Овај догађај се прочуо по свим жандармеријским станицама. Са патролирањем се престало. Жандарми се нису усуђивали да напусте своје касарне.⁴⁸

Спаљивање „књига“ за контролу вршаја извршено је муњевитом брзином. Подељене у мање групе, свака чета је успевала да за један дан обиђе по десетак вр-

⁴⁸ Жандарми који су овом приликом ухваћени, изгледа да се више нису враћали на дужност. У извештају команданта жандармерије говори се да су у току 21. и 22. јула у овом крају убијена четири жандарма (док. 31/1-2, Арх. ВИИ), што није тачно, пошто су сви заробљени жандарми пуштени, а у борби нико није погинуо.

шалица и спали „књиге“. Отпора није било. Жандарми су само на неколико места покушали да опале неки метак, а касније су престали да патролирају. Срески службеник је такође настојао да што пре умакне. Тако су за свега четири дана дејства спаљене биле „књиге“ на скоро свим вршалицама у опленачком и орашачком срезу.

Већ 25. јула, према процени штаба одреда, окупаторска власт у операцијској зони одреда била је озбиљно уздрмана. Контрола вршидбе са којом су Немци рачунали као са једном од својих најважнијих задатака на економском пољу, дефинитивно је пропала. Књиге су спаљене, а вршидба је била при крају. Општинска власт је парализана а и жандармеријска делатност врло ограничена. Све што је окупатор успео да учини за ово време то је успостављање телефонске везе на линији Топола — Шаторња — Страгари. У Страгаре је ових дана упућена из Тополе једна десетина Немаца као појачање тамошње жандармеријске станице. Спремали су се да организују експлоатацију радника азбеста. Азбест је за њих представљао важну руду, нарочито за војне сврхе. У вези с тим, чета за везу пук из Тополе предузела је успостављање нарушене линије. Одред је био обавештен на време о овој немачкој акцији, али командант није хтео да предузме напад на Немце, јер је такву врсту акције сматрао још преурањеном. Тако је успостављање линије протекло без ометања. „Треба Швабе мало прошетати, нек се ослободе па их онда напасти када се најмање надају“ — говорио је командант. Али сада је наредио командирима чета да предузму паљење општинских архива и нападе на жандармеријске станице. Ово је била друга фаза дејства одреда, према његовом општем плану. Он је, а и цео штаб, сматрао да је за то наступило време. Чете су већ дупло нарасле. Народ их је радо примао. Довољно је било само да неко примети да су партизани стигли у село, па да одмах после тога људи и жене крену са храном. На храну више нико није ни мислио. Хране је увек претицало. На дане у Орловцу, који су протекли на проји и пасуљу већ се заборавило.

ЛИКВИДАЦИЈА ПРВОГ ИЗДАЈНИКА

27. јула чете су кренуле на нове задатке. Штаб одреда није тачно одредио којим редом треба да се пале општинске архиве и разоружавају жандармеријске станице. То је требало да реше сами. Овога дана пред вече 2. чета стигла је пред општину у Горњој Шаторњи. Жандармеријска станица у Доњој Шаторњи била је удаљена свега неколико стотина метара. Партизани су опколили општину. Једна група бораца са пушкомитраљезом распоредила се на путу одакле се могла очекивати интервенција жандарма. Командир и комесар са још два борца ушли су у општину. Затекли су председника и ћату Васића. Њато је тумачио председнику неку нову уредбу Среског начелства и када су партизани ушли, обојица су устали — бледожуто ћатино лице се грчило, ноге су му клецале.

— Не мичите се са тим хартијама, пошто ћемо са њима и онако у ватру, — рекао им је комесар уместо поздрава.

Панта није био расположен за шалу. Кад год би требало да изврши било какав задатак, осећао је велико узбуђење. Мишићи на образима су му подрхтавали а вилице се стезале. Морао је да чини велике напоре да се савлада да би могао да поступа хладнокрвно.

— Зар нисте чули за наш проглас, којим се забрањује служба окупатору, — прошиштао је кроз своје ретке зубе, Панта — чекате да вас извлачимо као пачове из рупе.

Председник је дрхтао целим телом.

— Њато, износи архиву пред општину, хоћемо да је запалимо, — наредио је комесар.

— Како, молим вас, — одговорио је суво ћата, — како ви смете да запалите општинску архиву?

— Износите и без разговора, — продера се Панта.

Ћата је увлачио главу у рамена. Сав се тресао, али је тврдоглаво одбијао да изврши наређење. Он није желео да буде „саучесник“. А како би он то учинио? Шта би му сутра рекао Зоренц, који је на њега рачунао као на важног помоћника у овом крају.

— Ово је разбојништво, — промуџао је напрежући сву снагу да савлада страх, — Ви ћете за ово одговарати.

Панта се више није могао да уздржи, зграбио је Ђату за врат и избацио напоље. Наредио је да га ставе под стражу.

Председник је послушно изнео архиву пред општинска врата и сложио на гомилу. Комесар ју је запалио. Гомилу пожутелих папира и дебелих књижурина убрзо је обухватио пламен. Људи су се окупљали око запаљене гомиле и радознало посматрали како пламен гута све оно што их је деценијама везивало са омраженом монархистичком државом и омогућавало јој да им узима плодове труда. Неки су се уплашили да све неће сагорети па су донели гвоздене виле и помоћу њих растресали гомилу да би пламен лакше продирао у њену унутрашњост. Разбијен је сандук и са мобилизацијским материјалом. Његова садржина убрзо је нестала у пламену.

— Разбојништво! разбојништво! — викао је ћата, раздиран до избезумљености двоструким страхом. Сељаци су се смејали. Панта није издржао: наредио је да се ћата стреља. То је био крај издајничке делатности ћате Васића, а истовремено и први кажњени сарадник окупатора на територији одреда. Штаб одреда је упутио оштру опомену Панти због самовољног поступка, без обзира што је Васић заслужио казну.

Упоредо са паљењем општинских архива предузимани су напади на жандармеријске станице.

Пред зору 28. јула 1. и 3. чета порушиле су пругу између Аранђеловца и Буковика и покидале телефонско-телеграфске везе, а увече истога дана напале су жандармеријску касарну у Даросави. Жандарми су испалили неколико метака, а затим су се предали. Бацили су пушке кроз прозор и изашли са подигнутим рукама. Било их је петорица. Одузето им је оружје, муниција и униформе, а затим су пуштени.

Одмах следећег дана, у први сумрак, 4. чета је напала жандармеријску станицу у Наталинцима. Командир ове станице предложио је безусловну капитулацију

не опаливши ни метка. Трећа чета је спалила општинску архиву у с. Орашац.

Брза, скоро без борбе, предаја жандармеријских станица у Даросави и Наталинцима уплашила је капетана Кордића, командира жандармеријског вода у Тополи.⁴⁹ Генерал Штал је преко капетана Конопацког ургирао да се жандарми присиле на пружање отпора. Кордићу је замерено да је слаб старешина и да му је „морал у јединицама слаб“. У току 30. јула Кордић је упутио станицама наређење у коме се изричito напомињало да ће сваки жандарм који се преда без борбе бити стављен под војни суд.

Ова наредба је имала свога ефекта. Командри станица су били узнемирени. Партизани су поручивали да ће се пружање отпора кажњавати смрћу а претпостављене команде претиле су казном. Са обе стране је вребала смрт.

30. јула, када је командир жандармеријске станице у Доњој Шаторњи чуо да се партизани налазе у близини, наредио је да се сви жандарми скупе у касарну и припреме за борбу. Он је покушао да на неки начин ступи у везу са партизанима. Преко свог човека послao је поруку командиру 2. чете који се налазио у варошици, да ће жандарми напустити касарну, али да не могу предати оружје и опрему, јер је у наредби стајало да се касарна може напустити, али само уз пуцње јер се и то сматрало отпором. Овако повлачење било је за њега једино решење. Али се партизани нису слагали. Командир је поручио жандармима да предају оружје и опрему, а да ће после тога бити пуштени. Наредник је одбио овакав захтев, па су партизани предузели напад. За време дана партизани су опколили касарну и почели да јој се приближавају. Са пиштољем у руци Панта се упутио према главном улазу. — „Назад! не приближавај се, пуцају!“ — чуо се глас жандармеријског наредника.

⁴⁹ Према подацима из архиве бившег жандармеријског вода у Тополи, Кордић је обједињавао команду над свим жандармеријским снагама у овом делу Шумадије. Он је поједине извештаје слао директно команди Дунавског жандармеријског пуча (извештај Дунавског жанд. пуча за август, док. бр. 146, Зборник ВИИ ЈНА).

Панта је ишао даље. Био је на домаку касарне. Само двадесетак метара делило га је од главних врата. Поново је одјекнуо глас наредника.

— Стој, пуцам!

Затим се чула команда:

— Пали!

Одјекнуо је митральески рафал. Запраштале су пушке. Куршуми су звиждали око Пантине главе и забадали се у земљу. Панта је легао на земљу. Дочекани јаком ватром, остали борци су залегли иза куће и других заклона и отуда пуцали. Жандарми су се охрабрили. Њихова ватра постојала је све интензивнија. Панта се повукао, а то је борце деморализало. Том приликом командир је добио нервни слом па је комесар чете наредио повлачење. (Тај нервни слом командир није никада излечио). Тако је ова акција пропала.

Вест о неуспешном нападу на жандарме у Шаторњи сутрадан се рашичала нашироко међу партизанима и жандармима. Капетан Кордић је покушао да то искористи с тим што је писмено похвалио наредника Ловрину и ту похвалу упутио осталим станицама — „комунистима треба показати зубе“ — стајало је у његовој окружници, упућеној командирима станица.

То је разбеснело команданта Првог шумадијског одреда, јер је то био и први неуспех. 1. августа 2. чета пре подне спалила је општинску архиву у Маслошеву, а увече је поново напала жандарме у Шаторњи. Ове ноћи је и 3. чета напала жандармеријску станицу у Белосавцима. Прва акција је потпуно пропала док је друга имала делимичан успех. У обе касарне жандарми су се забарикадирали, навукли доста хране и муниције и били спремни за пружање одлучног отпора. Успех у Шаторњи 30. јула их је охрабрио. Они се сада нису дали ни изненадити. Организовали су непрекидна извиђања, а касарне су обезбеђивали јаким стражама.

Панта није био у стању да се ослободи ранијег страха, те није повео чету у енергичан напад. Очигледно је било да је првог дана доживео живчани слом. Чета без командира дејствовала је неорганизовано и напад се завршио неуспешком. Сутрадан је Панта позван у штаб одреда и био смештен са дужности. За командира

друге чете постављен је Лаза Буђошки, ранији командир 3. чете, који је услед неких личних разлога тражио да буде премештен из 3. чете. За командира 3. чете постављен је Милорад Лабудовић Лабуд, професор, резервни поручник.

3. чета Белосавце је напала енергично. Али није успела да изненади жандарме. Заузимање камених зграда, којима се тешко прилазило, било је немогуће без тешког наоружања. Лабуд се задовољио рушењем телефонских и телеграфских инсталација између Тополе и Младеновца.

Друга и четврта чета су продужиле са паљењем општинских архива.

Четврта чета је ноћу између 2. и 3. августа упала у Страгаре и спалила архиву. Жандарми и једна десетина Немаца нису смели да напусте касарну и да интервенишу. Посматрали су кроз прозор како пламен од општинске архиве осветљава дебела стабла. Само су насумице пуцали у том правцу. „Разгонили“ су страх.

У току трећег августа Друга чета је запалила архиве општина у Пласковцу и Овсишту, а Четврта општинске архиве Загорице и Маскара, док су Прва и Трећа чета демолирале железничку станицу у Бањи и Копљарима и исписале пароле на вагонима. Пред вече истога дана ове две чете спалиле су општинску архиву и разоружале жандармеријску станицу у Вреоцима.

Овако велики број акција извршен у току једнога дана на местима међусобно удаљеним и преко двадесет километара, поново је унео забуну код жандарма, а Немце бацио у бригу.⁵⁰ Према извештајима који су стigli са терена у штабу Шталове дивизије дошло се до закључка да у овом делу Шумадије дејствује најмање две стотине партизана. Док се пре петнаестак дана

⁵⁰ У извештају команде жандармерије за август (док. бр. 25/1-1, к 51, ВИИ ЈНА), са чуђењем се говори о овим акцијама и наводи време када је која извршена (архив у Овсишту спаљен у 11, у Загорици у 16, Московцу у 18 часова и у исто време напад на Вреоце).

сматрало да се на истој територији налази „нешто око осамдесет слабо наоружаних бандита“. Тада је послан извештај штабу корпуса. А сада? За пола месеца побуњеничке снаге су нарасле за преко два пута — констатовале су немачке команде. Међутим, стварно бројно стање одреда тада још није дотизало цифру од стотину бораца. Штал је био у великој недоумици шта да предузме. Ништа му није полазило за руком. Контрола вршидбе је дефинитивно пропала. Он је сада намеравао да преко општина предузме реквизицију пшенице. Али општинске архиве су свакога дана нестајале у пепелу. Он је осећао колико је то било опасно за даље функционисање окупаторске власти. Без архива се није могла предузети никаква акција на терену, како прикупљање хране тако и људи за извођење разних радова. Требало је ово пустошење спречити. Али како? Штал није имао довољно војске да заштити сваку општину. Ако би у свако село послао само по један вод на територији његове дивизије било би потребно око деведесет водова или тридесет чета, а то је значило ангажовати целу једну добро опремљену и попуњену дивизију, што његова није била. А један вод није представљао никакву снагу. Партизани су могли да униште лако сваки понаособ. Све је то Штал са својим начелником штаба предвидео и није налазио решење. Њему је речено да ће се све обављати преко „српских власти“, али ове су биле немоћне. Штал је то увиђао и то је истицаша у свом извештају. Он је био присталица предузимања „опште акције чишћења“, али за то су била потребна посебна средства и више снаге него којима је он располагао. На његове извештаје штаб армије је обично одговарао: „Предузети одговарајуће мере да се брзо ликвидира побуњеничка делатност на свом подручју“. Али како? Све што је Штал могао да предузме било је: појачати патролирање немачких јединица и натерати жандарме да врше потере.

Четвртог августа Конопацки је наредио капетану Кордићу да организује потере за комунистима и увиђаје у попаљеним општинама и да најхитније поднесе исцрпан извештај. У току овога дана плануле су архиве још у неким општинама, па и у Винчи на домаку То-

поле. Кордић је пренео наређење командирима станица, премда је унапред био убеђен да од тога ништа неће бити.

ОСЛОБОЂЕЊЕ ДОЊЕ ШАТОРЊЕ

Пред вече 5. августа Друга и Четврта чета су се налазиле у близини Шаторње. Било им је наређено да по сваку цену разоружају жандарме. Они су располагали са око четрнаест пушака, једним пушкомитраљезом и великим бројем метака и бомби. За одред је то представљало велики плен од неоцењиве важности. У четама је био известан број нових бораца без оружја. Њих је требало наоружати. На терену више скривеног оружја није било. Сада се од непријатеља требало снабдевати. Командирима чета је пренесено да ће жандарми предузимати акције на терену и да то користе да их нападну када су ван касарне.

Командири чета су на основу ових упутстава организовали акцију. Друга чета је упућена на пут који води за Тополу са задатком да између Винче и Шаторње прекине телефонске и телеграфске везе, а затим да организује заседу. Претпостављало се да ће жандарми да изађу у осигурање оправке линије. Четврта чета се задржала у близини варошице са задатком да разоружа жандарме који остану у касарни.

Све се одиграло онако како је предвиђено. Чим је добио извештај од шефа поштанско-телеграфске службе да је веза прекинута, а убрзо је сазнао и на ком месту, наредник Ловрина, као ревностан жандарм, одлучио је да одмах дејствује у духу наредбе командира чете. Решио је да истовремено обави три задатка: да изврши увиђај, предузме потеру за „извршиоцима дела“ и обезбеди оправку линије. Акцијом је руководио лично. Повео је шест жандарма са пушкомитраљезом. У касарни је оставио свог заменика наредника Јарића, са још двојицом. Када је колона жандарма стигла до Исаковића винограда, сунце је већ било на заходу. Ловрина је напред упутио патролу, за њом су ишли опрезно остали. Али те мере су биле узалудне. Патрола је

прошла кроз партизанску заседу не приметивши је. Одједанпут су се зачули повици:

— Стој! Одложи оружје!

Иза ограде и из кукуруза искочили су маскирани партизани. Личили су на покретне громове и багремове из којих су стрчале пушчане цеви. Жандарми нису успели ни да подигну пушке, а партизани су већ били међу њима, скидали су им пушке и опасаче. Наредник је покушао да откопча футролу од револвера, али га је неко ударио по руци, а затим се револвер нашао у руци партизана уперен у наредникове груди. Све се то одиграло врло брзо. Жандарми су били без оружја и униформи. Чувари Аћимовићевог „јавног реда“ жалосно су изгледали.

Жандарми који су остали у касарни предали су се без борбе. Живаљевић је по трећи пут пао у руке партизанима. Био је под поштедом и није ни помишљао да употреби пушку. Он се поново позвао на став из „партизанског законика“ и показао неупотребљену пушку. Сусрет партизана који су га познавали и њега био је комичан. Сви су се смејали, па чак и заменик командира жандармеријске касарне Јарић који од страха није могао да се дигне са столице. Тако је неславно капитулација шаторачка жандармеријска станица на коју је капетан Кордић много рачунао. Сви су жандарми пуштени. Наредник Ловрина спроведен је у штаб одреда, али је одмах пуштен.

Вест о разоружању станице у Шаторњи поразила је капетана Кордића. Ефекат је био супротан од очекиваног. Није знао шта Немцима да каже. Био му је потребар бар и најмањи успех који би му послужио као мотив за састављање извештаја и који би ублажио пораз. Наредио је командиру вода у Аранђеловцу, поручнику Милошевићу, да предузме потеру за партизанима у правцу Шаторње. Поручник је кренуо ујутро шестога августа. Повео је са собом око дванаест жандарма и свог помоћника, наредника Мартиновића. Кретали су се лагано и у скоковима, и то тек када би добро извидели терен. Мартиновић је гунђао. Био је присталица смелих акција, па му је неодлучност сметала. Почеко је да губи веру у жандарме и власт којој је служио. „Ако

овако будемо дејствовали, партизани ће се намножити као зечеви" говорио је он. Размишљао је о партизанским акцијама. Свиђао му се њихов начин дејства. О томе је отворено говорио поручнику. Негде око подне жандарми су стигли у Брезовац. Неко их је обавестио да се партизани налазе у „Каменици“, источни део Брезовца, чак им је показао и шумарак у коме су они логоровали. Мартиновић је проценио да је шумарку у току дана тешко прићи незапажено. Зато је предлагао да се у току дана само блокира, да се мотри на кретање партизана, а напад да се изврши ноћу. Али се поручник са тиме није слагао. Њему је било важно да састави извештај. Ако сада започне чарку, партизани ће се, вероватно, удаљити. То је довољно да би могао у извештају да напише да их је „разбио“. После овога може да се врати кући у Аранђеловац.

Тако је и урадио. Развио је жандарме у стрелце на два километра далеко од шуме. Неко је без наређења опалио метак. Онда су и остали почели да пуцају.

Партизани су (ту је логоровала Друга чета) лагано излазили из шуме и хватали заклоне на путу. Неко од жандарма почeo је да виче: „Хеј комунисти, предајте се!“

— Хоћеш још нешто у готову? — добацио му је подругљиво Мартиновић.

Жандарми су пуцали. Партизани нису, али су се зачуле пушке у позадини жандарма. Једна партизанска патрола која је била упућена у село ради скупљања хране, приликом повратка, наишла је на жандарме и отворила ватру. Настало је општи метеж у редовима жандарма.

„Опкољени смо!“ — неко је узвикнуо а затим је настало безглаво бежање.

Поручник, блед, са револвером у руци, покушавао је да уведе ред. Сви његови покушаји били су узалудни. Пушкомитралјезац и његов помоћник који су били са поручником и Мартиновићем, гледали су упитним погледом пуним страха.

— Да се негде склонимо, — предлагали су.

— Ви сте кукавице, — дрекнуо је на њих Мартиновић, а онда је пришао пушкомитралјесцу, лупио му

шамар и истргао пушкомитраљез. Затим је пришао његовом помоћнику, ошамарио и њега и узео торбу са шаржерима и окачио је о своје раме.

— А сада кидајте...

Жандарми су побегли не осврћући се.

— Шта то радиш наредниче? питао је шапатом поручник.

Мартиновић је извесно време ћутао. Онда је скинуо са рамена звездице и кокарду са капе и бацио их на земљу испред поручника.

— Готово поручниче, — рекао му је осмехујући се јетко. Са таквом дружином каква је ова не ратује се. Од данас је Мартиновић партизан.

Поручник га је изненађено гледао.

— Ма шта то говориш? — шапутале су његове бледе усне.

— То што си чуо. Реци и осталима да је Мартиновић партизан, пушкомитраљезац и то опасан. Нека знају и нека ме се чувају. А ти сада бежи и не усуђуј се да се сртнемо још неки пут.

Те вечери је Мартиновић стигао до Друге чете Шумадијског одреда и пријавио се њеном командиру. Лаза га је упутио у штаб одреда. Мартиновића су после саслушања примили у одред. Његова је жеља била да носи пушкомитраљез. Упућен је у чету код Лабуда. Мартиновић се убрзо истакао као неустрашиви пушкомитраљезац.

Последњи догађаји су потпуно обесхрабрили капетана Кордића. Он је коначно схватио да су његове снаге немоћне да ма шта предузму. И Немци више нису имали илузије да ће жандарми моћи сузбити паргизанску делатност. Морале су се предузимати опсежније мере.

6. и 7. август били су богати догађајима. За ово време 2. и 4. чета успеле су да спале општине у Клоки, Јунковцу, Жабарима, Г. Трешњевици, Јеловику и Јарменовцима, а 1. и 3. у Калањевцима, Босути и Драгаљу. Приликом преласка пута источно од Лазаревца трећа чета је изненадно налетела на један немачки камион у коме су се налазила два војника. Партизани су спонтано отворили ватру. Камион је заустављен. Један Не-

мац је погинуо, док је други успео да побегне. Камион је спаљен. Ово је први погинули немачки војник на територији одреда.⁵¹

ПОЈАЧАВАЊЕ ПОЛИТИЧКО-ПРОПАГАНДНОГ РАДА

Политичко руководство одреда приступало је првих дана августа организацији широке политичко-агитационе делатности. Комесар и његов помоћник организовали су зборове по селима и говорили о политичкој ситуацији у свету, о значају и неминовности оружане борбе против окупатора и позивали народ да подржи ту борбу. Огромна већина шумадијских сељака, и поред тога што су се оклопни клинови Вермахта још забијали дубоко у руску земљу, веровали су у слом фашизма и коначну победу савезничких снага. Али неминовно је било објаснити људима развој догађаја, учврстити веру у коначну победу и сузбити малодушнике.

У Винчи, у кући Милића Радовића, радила је пропагандна група 1. шумадијског партизанског одреда. Из општинских канцеларија које су биле попаљене, реквириране су писаће машине и остали канцеларијски материјал. Јосип Шнерсон, студент из Крагујевца, био је технички руководилац пропагандне групе. Група која је припремала пропагандни материјал у Винчи није имала никакав званичан назив. Обично су је називали „Техника“. Милић је, консултујући се за Жакулом и Шанетом, припремао и редиговао материјал. И тако у непосредној близини Шталовог штаба, на дometу лаких топова, припреман је пропагандни антифашички материјал. На стотине билтена, летака и других материјала, које су састављали чланови Окружног поверенства и штаба одреда, Шнерсон је умножавао са својим помоћницима, а Милићев отац Милутин, сестра Деса и два млађа брата, Предраг и Ненад, разносили су ове материјале по селима и достављали четама. Уз тај материјал Милић је слао и радио-вести.

⁵¹ Све ове догађаје региструје немачка фелдкомандантура из Панчева у свом извештају за август (док. бр. 5, к. 44-X. ВИИ ЈНА).

Милићева мајка, Станица, припремала је храну за људе из пропагандне групе и за многобројне курире који су непрекидно долазили и одлазили. Цела ова кућа и сви њени чланови били су ангажовани и дању и ноћу у служби устанка. Нико од њих није мислио на умор нити опасност која им прети од близине окупатора.

Тих дана Винча постаје једним од најважнијих чворишта на територији одреда, одакле се руководило оружаном борбом и политичком делатношћу. Командант одреда Милан Благојевић је предузео пребацивање и своје породице из Наталинаца у Винчу. Он већ годинама није био заједно са женом и ћерком. После повратка из логора у Француској једва је успео једанпут да их види. Винча је листом помагала ослободилачку борбу и у њој су се партизани могли осећати сигурним. Породици Милана Благојевића у Наталинцима претила је стална опасност хапшења. Бранко Станковић из Винче упрегао је коње и отишао у Наталинце, натоварио оскудне Благојевићеве ствари и пребацио их у Винчу, у кућу Марка Станковића.

Шумадијом су одјекивале партизанске песме, одржавани зборови на којима су ватreno говорили комесари, командири и обични борци. Атмосферу је испуњавао нови дух. Људи су постали весели. По селима се причало само о партизанима и њиховим подвизима да би последње верзије прерастале у легенде.

ДОЛАЗАК ДУШАНА ДУГАЛИЋА У ОДРЕД

7. августа у логор Друге чете, у шумаркувише Јасенице у селу Божурњи, стигао је један човек. Ушао је у логор лаганим кораком, једним погледом обухватио присутне, поздравио их уобичајеним „здраво другови!“ и упитао за командира. Стao је пред њега и поздравио:

— Душан Дугалић, упућен под вашу команду из штаба одреда.

Дугалић се брзо спријатељио са борцима. Причао им је о свом животу пре рата, шта је радио као акви-

зитер неких издавачких кућа, а затим доживљаје из школе резервних официра у Сарајеву, из које је отпушен без унапређења у официрски чин, јер су га сматрали „непоузданим елементом“.

Истога дана чета је одржала збор у селу Божурњи. Говорио је комесар чете и позивао људе у борбу против Немаца. Комесаров говор био је неубедљив. Неко од присутних добацио је да је бесмислица борити се против Немаца који имају тенкове и топове. На степениште општинске зграде скочио је Дугалић и почeo да говори. Одјекнуо је његов оштар глас.

— Немци су од крви и меса, њих погађа метак као и сваког другог. Ми немамо чега да се плашимо. Ово је наша родна груда, познајемо сваки педаљ ове земље. Немци су туђини. Ако се сви дигнемо против њих, можемо их рукама задавити. Тенкови им ништа неће помоћи. Бивша војска је брзо капитулирала не због тога што је била малобројна и слабо наоружана, већ што је слабо вођена.

Импозантна Дугалићева фигура и речитост оставиле су на сељаке снажан утисак. И они који су били неповерљиви према партизанима нису се усуђивали да му противурече. Од тада је Дугалић постао запажен у чети. Скоро редовно је иступао на зборовима, а његова парола: „видите ову пушку, она може да убије Немца“ — борци су често понављали како у шали тако и у озбиљним разговорима са људима.

Када је Друга чета кренула из Божурње, њој се придружила група омладинаца коју је повео скојевац Ђуро Јовановић.

БОРБА У ТРНАВИ

Седмог августа увече 2. и 4. чета су заноћиле у Овсишту у близини куће познатог бораца из 2. чете Грујића, који је како се причало по селима, јурио каплара Прокића из Страгара све док га није ухватио. Овај дан за чете је био врло напоран, па су командири били одлучили да добро одморе људство и тек сутрадан пред подне да крену у Трнаву на ручак и тамо спале

општинске архиве. Међутим, они нису ни претпостављали какви их узбудљиви догађаји очекују у току идућег дана.

Негде око подне 8. августа фелдкомандантура из Крагујевца упутила је у Тополу два своја подофицира, наредника Крауса и поднаредника Гумперта, да обаве неке послове по питању снабдевања трупа. Ову двојицу је возио каплар Геринг у малом луксузном „опелу“. Гојазни позадинци нису се много интересовали за ситуацију. Слушали су да Шумадијом крстаре неке побуњеничке групе, али то им се чинило сувише далеким. Између Тополе и Крагујевца су сваког дана саобраћала немачка возила без икаквих незгода. Отуда и они, припремајући се за пут, највише су мислили како да организују на Опленцу добар ручак и да се напију доброг вина.

Када се немачки „опел“ у коме су подофицири због врућине дремуцкали, (око 13 часова) почeo спуштати са Светиње према Рокићевици, 2. и 4. чета су се биле приближиле комуникацији. Требало је, по обичају, извидети једну и другу страну пута, поставити обезбеђење и брзо прећи комуникацију. И овога пута, као и обично, јер је то желео, челну патролу Друге чете предводио је Грујић. Он је сишао на комуникацију и осматрао. Пут се видео све до Тополе и био је чист. Према Чумићу могућности извиђања биле су слабе. Он је дао знак четама да отпочну са пребацивањем преко комуникација, а он је кренуо у правцу Светиње како би заштитио прелаз са ове стране. Чете су прелазиле комуникацију. Грујићева патрола се била одмакла од места прелаза за око двеста метара када се изненадно чуо врло слаб шум мотора. Сва тројица су скоро у исти моменат на велико изненађење угледали мали сиви аутомобил, који је избио иза окуке јурећи асфалтним путем према њима. Био је удаљен нешто више од сто метара. Возач кола угледао је на путу наоружане људе и страховито се уплашио. Нагло је притискао кочнице, тако да су поднаредник и наредник полетели са задњих седишта.

— Комунисти! — викнуо је шофер.

Његови сапутници, пренути из сна, нису одмах схватили ситуацију. Буљили су сањивим очима кроз прозоре аутомобила.

Грујића је збуњеност држала само неколико секунди. Он је био врло храбар и сналажљив. Чим је спазио да су у аутомобилу Немци, знао је шта треба да чини. Нанишанио је на возача и опалио. Каплар Геринг је крикнуо, испустио волан и кочницу и скљо-као се на седиште. Кола су лагано склизнула у јарак. Наредник Краус је нагло искочио из кола из револвера опалио на Грујића неколико метака, а затим се муњевитом брзином сјурио у кукуруз испод пута. Он је скинуо чизме како би лакше могао да бежи. Јурио је према Тополи. Уз пут је бацао са себе и остале делове униформе. У Тополу је стигао тек после два сата. Имао је на себи само кошуљу и панталоне. Гојазни непокретни поднаредник Гумперт, искотрљао се из кола и легао у јарак. Чекао је ту даљу одлуку судбине. Грујић са своја два друга притрчао му је и одuzeо пиштолј. Уплашени Немац уопште се није опирао. У међувремену на место борбе стигле су обе чете. Поднаредника Гумпера партизани су повели са собом, а са убијеног каплара скинуто је оружје. Из кола су узели неке неважне документе. Кола су остала у јарку, а чете су наставиле пут према Трнави.

У Трнави су чете дејствовале према ранијем плану. Организован је ручак, спаљена општинска архива и одржан збор, а затим су се повукле у један шумарак на северној ивици Доње Трнаве у жељи да ту преноће. Али овај дан још није био завршен.

Када је наредник Краус стигао у Тополу и испри-чао своју одисеју, настала је општа узбуна. Ово је био први случај напада на припаднике немачких оружаних снага на територији 714. дивизије.⁵² Без обзира што нападнуто људство није припадало његовој дивизији, Штала је догађај узбудио и заинтересовао. Позвао је наредника Крауса и лично га саслушао, упознавши се тако са детаљима догађаја. После овога Штал је издао наређење капетану Конопацком да изврши увиђај и

⁵² Убијени војник код Лазаревца припадао је 704. дивизији, а и убијен је на њеној територији.

поднесе исцрпан извештај. Оштро му је замерио што слабо контролише територију среза и нема никакав увид у кретање побуњеника. Конопацкога су генералови прекори погодили. Скупио је вод своје фелд-жандармерије и у једном камиону са два мотоцикла отишао на место где се одиграо сукоб. Нашли су ауто и мртвог војника, али поднаредника нигде није било. Претражили су целу близу околину. Већ се и ноћ приближавала. Конопацки није смео да се врати пред Штала са непотпуним извештајем. Зато се решио на један опасан подухват. Са два мотоцикла и још пет војника кренуо је у Доњу Трнаву. Одлучио је да преко становништва сазна нешто о поднареднику Гумперту. Остало људство је упутио у Тополу.

Конопацки је стигао пред општинску зграду у Трнави у сам мрак. Нашао је групу сељака која је раније присуствовала партизанском збору. Од њих је сазнао да је заробљени Немац са партизанима. Сељаци су му показали и правац којим су партизани отишли. Али је Конопацки био немоћан. Већ је почeo да се хвата сумрак. Он је сматрао да је задатак ипак извршио. Свратио је са људством у сеоску кафану да се поткрепи ракијом, па да крене за Тополу.

Док су Немци седели у кафани и пили, једна патрола из 4. чете коју је предводио „Брка“ Јовановић из Овсишта, кренула је у село ради уобичајеног извиђања. Брка је био познат по томе што је волео да по мало у потаји пије, премда је то било строго забрањено. Неки су знали за ову његову навику, али су прећуткивали. Остало два борца нису имала ништа против да и они нешто попију. Тако су се сва тројица упутила право у кафану. Да су били мало више обазриви, без обзира што је почeo да се хвата сумрак, они су могли да примете два немачка мотоцикла и једног стражара пред општинском зградом. Овако су ушли у кафану не обазирући се око. У кафани је било врло тамно те су се лица људи тешко распознавала. Конопацки је седео у једном углу са својим војницима. Сви су били већ прилично напити. Јовановић је ушао са своја два друга и упутио се према шанку. Није очекивао да су унутра Немци. Наручио је по једну ракију за свакога и

попили су их на брзину. Престрављен кафеција није им ништа рекао.

Када је Јовановић кренуо према излазу, дигли су се и Немци. На самим вратима приметили су једни друге. Брка је био бржи од Немца. Опалио је на најближег Немца, који се срушио. Престрављени Конопацки са осталом тројицом повукао се у угао кафане и заклањајући се иза шанка отворио ватру из машинке према вратима. Али, партизани су већ били напољу. Отуда су запуцали. У кафани је настала гужва. Сељаци су искакали кроз прозоре. Брка није одустајао од борбе. Спремао се да убаци бомбу кроз прозор и већ је почeo да се привлачи. Спазивши то један сељак, који је иначе био богат а кућа му се налазила близу кафане, притрчао је Брки и почeo да га одвраћа од тога говорећи му да ће због два-три Шваба да побије много наших људи. Тако је Брка одустао од ове намере. У међувремену немачки стражар код мотоцикла, пошто се прибрао од изненађења, отворио је из машинке ватру на партизане, те су они одступили. Капетан Конопацки са још једним наредником и два поднаредника кренуо је за Тополу вукући једног мртвог. Био је срећан што је извukao живу главу.⁵³ Тако је, неочекивано, 8. август протекао врло узбудљиво за 2. и 4. чету. Исте ноћи чете су се пребациле у Божурњу.

Овога истог дана Лабуд је са својом четом спалио архиве у Д. Шаторњи и Блазнави, а увече је са четом стигао у Пласковац. Прва чета је спалила архиву у Вукосавцима.

⁵³ Фелдкомандантура бр. 816 у свом радио-граму од 8. августа упућеном вишеој команди (док. бр. 6, Ф. 1, к. 44-X) извештава о оба ова догађаја, а затим и писмено (док. бр. 5, к. 44-X). У писменом извештају наводе се детаљи и посебно истиче залагање неког сељака из Трнаве који је одвратио партизане да не баце бомбе у кафани, чиме је спасао живот немачком официру и тројици подофицира.

У извештају комесара одреда Жакуле (Зборник ВИИ, књига 2, стр. 110) ова борба се интерпретира на нешто другачији начин. Наводи се чак да се код кафана сукобила патрола 1. чете и да је том приликом случајно погинуо командир ове чете Воја Станојковић. Како се 1. чета нашла овога дана у Трнави, тешко је рећи.

9. августа 2. и 4. чета спалиле су општинске архиве у Горовићу и Божурњи, а затим су се исте вечери пре-бациле у рејон Страгара. Било им је наређено да нападну жандармеријску касарну. Одељење Немаца које је читавих двадесет дана било стационирано у Страгарима поново се повукло у Тополу. Није било јасно да ли је генерал Штал сматрао да је осам жандарма на челу са Трећем Рајху приврженим наредником Триплаком довољна снага да штити његове интересе у Страгарима, или је желео да своје људство држи прикупљено. Користећи се овом ситуацијом, командант одреда је наредио да се жандарми одмах ликвидирају, премда је раније намеравао да нападне и Немце.

2. и 4. чета су пред вече 10. августа упале у Страгаре изненадно. Једну патролу жандарма су ухватиле у варошици и разоружале, а затим брзо окружиле касарну. Изненађена и преплашена, остала четири жандарма су се предала не опаливши ни метка. Наредник Франц Триплак се налазио у свом стану. Имао је пушку и револвер. Чим је приметио партизане отворио је ватру с прозора. Али је тај отпор био кратак. Пушкомитраљезац Милета кратким рафалом из митраљеза раставио је ревносног наредника са животом. У овој акцији је заплењено осам пушака, један пушкомитраљез, два сандука бомби и око четири хиљаде пушчаних метака.⁵⁴

НАПАД НА РУДНИК УГЉА У МИСАЧИ

11. августа увече 1. и 3. чета напале су рудник угља у Мисачи. Партизани су се изненадно појавили и разоружали три жандарма који су били на обезбеђењу, а једна немачка патрола, која је била дошла из Венчана, побегла је не покушавајући да пружи отпор. Чете су порушиле сва постројења у руднику, затим су сакупљени радници и службеници па им је наређено да напусте посао и не предузимају оправку постројења, јер ће се то сматрати противнародном делатношћу и

⁵⁴ Команда жандармерије у извештају за август региструје ову акцију и наводи име погинулог наредника (док. 31/3-4, К 19, ВИИ ЈНА).

кажњавати строго. Обе чете су остале ове ноћи у Мисачи. Командирима чета било је познато да су у току прошлог дана стигле у Вреоце и Јунковац неке немачке снаге, а нису имали обавештење да су се повукле. Али и поред тога, они су се задржали у Мисачи. Вероватно су желели да провере реаговање Немаца. Према Аранђеловцу и Вреоцима послали су по једну јачу патролу. У Вреоцима и Барошевцу цела 9. чета 734. немачког пука 704. дивизије, била је залогоровала. Ова чета требало је да изводи ноћну вежбу после пола ноћи. Али када се зачуло пушкарање у Мисачи, командир чете је променио одлуку и кренуо раније преко Пркосаве за Мисачу. Успут је добио обавештење од патроле која се раније налазила у Мисачи о нападу партизана. Чета је кренула да нападне партизане у Мисачи. На око осам километара западно од Мисаче, на брду Медведњак, Немци су се сукобили са патролом из 1. чете. Настала је жестока паљба. Партизани су били наоружани само пушкама. Опалили су неколико метака и повукли се. Немци су пуцали још читавих петнаест минута из неколико митраљеза. Ова паљба је разбудила чете. 3. чета је запосела брдо Кљештевицу изнад Мисаче, а 1. чета је одступила према с. Будовик. Немачки предњи делови избили су око пола ноћи пред Кљештевицу. Ту су били дочекани организованом ватром. Борба се водила читав сат, а затим су се обе стране повукле. 3. чета није имала губитака. Пред зору 12. августа 1. чета је упала у жељ. станицу у Буковику и порушила постројење. Том приликом запленила је две пушке.⁵⁵ 3. чета је упала у с. Барошевац, спалила општинску архиву и уништила телефонску централу у пошти.

АНАЛИЗА ПРОТЕКЛИХ ДЕЈСТАВА

За месец дана свога постојања 1. шумадијски одред се развио у јаку оружану снагу. Чете су већ бројале, отприлике, по 40 бораца. Свака од њих имала је по два

⁵⁵ Немци у оперативном дневнику 704. дивизије бележе ову борбу и наводе име своје јединице (док. бр. 7, Ф. I, к. 44-X). О губицима се ништа не говори.

до три пушкомитраљеза. Неколико сукоба са жандармима омогућили су да се стекне и борбено искуство. Борци су се навикли у руковању оружјем, а нарочито у рационалном коришћењу муниције. Сада је штаб одреда дошао до закључка да је време да се отпочну веће акције на Немце. Командант одреда је био обазрив и није желео одмах да се упушта у борбу са Немцима, док борци и старешине не стекну извесно искуство. Желео је да са већом сигурношћу обезбеди успех. На терену је ситуација била врло повољна. Народ је радо примао партизане и радовао се сваком њиховом подвигу.

На многобројним митингима и зборовима народ се упознао са партизанима, са циљевима њихове борбе и масовно је прихватио ту борбу. Окупаторска власт ван већих места престала је да постоји. Општине су биле затворене. Нико се није усуђивао да се прихвати било какве функције у служби окупатора. Поште у малим местима нису радиле. Прекинут је железнички саобраћај између Аранђеловца и Младеновца и између Аранђеловца и Лајковца. Жандарми се више нису усушивали да се стално насеље у бившим касарнама. Само су покушавали да из Тополе и Аранђеловца предузимају патролирање и то јачим снагама. Задаци које је себи штаб одреда поставио били су извршени у потпуности.

Све ово је омогућавало да се прошире дејства у циљу директног угрожавања окупаторске делатности. Требало му је парализати саобраћај између гарнизона и директно их угрозити.

12. августа штаб одреда је одржао састанак са члановима Окружног поверенства Партије, где се дискутовало о потреби стварања органа власти по селима. Решено је да се у почетку, привремено, одреде само поверилици који би извештавали о догађајима у својим селима, прикупљали војничку опрему и наоружање и остало.⁵⁶

⁵⁶ У ствари овде се дискутовало о спровођењу директиве ЦК Партије о организацији фронта народног ослобођења и стварању народноослободилачких фондова.

У снабдевању чета топлом храном већ су се појавиле извесне потешкоће. У већем броју села (Винча, Бања, Липовац, Копљаре, Белосавци, Жабаре, Јунковац и неким другим) народ је доносио храну и било ју је у изобиљу. У друга села из којих је био мањи број бораца (Трново, Влакча, Пласковац, Маслошево) слате су патроле да на добровољан начин скупе хране. Било је случајева да су неке чете имале дневно само по један оброк и то оскудан. Тако је, на пример, Друга чета једнога дана у Горњој Трнави остала цели дан без хране јер нико није хтео од партизана да иде у прикупљање хране. Када су продужили марш ка Чумићу, нашли су крај пута на купине које су већ биле зреле. Борци су се распоредили и почели халапљиво да беру. Једна стара жена посматрала их је из винограда. Када је Дугалић спазио старицу, стао је да виче на њу:

— Шта гледаш како српска војска једе купине, уместо да јој хлеба донесеш!

Преплашена жена је отрчала кући и донела велики хлеб и лонац сира.

Када се о овом причало у штабу одреда, било је и смеха, али се и озбиљно разматрало. Речено је да се убудуће храна у неким селима набавља преко поверилика које ће четни економ правовремено извештавати како би се могла спремити и топла јела. Ово је пренесено на командире и комесаре чета а и на поверилике.

На овом састанку закључено је да је први задатак одреда — рушење окупаторске власти ван гарнизона углавном завршен и одлучено је да убудуће основни задатак одреда буде напад на немачке колоне на комуникацијама. Постављени су и конкретни задаци: 2. и 4. чета да врше напад на главној комуникацији на одсеку Топола — Чумић, а 1. и 3. на одсеку Младеновац — Топола, с тим што су ове две чете имале примарни задатак да дејствују на комуникацији Младеновац — Аранђеловац и Аранђеловац — Лајковац.

2. и 4. чета налазиле су се у Винчи. Командант је одржао конференцију са овим четама. У забрану Голубици борцима је одржао краћи говор, док је посебно командирима и комесарима пренео директиве штаба одреда.

ЗАСЕДА ЗАПАДНО ОД ЧУМИЋА

Према командантовим директивама 2. и 4. чета су увече 1. августа кренуле у Влакчу. Према обавештењима из Тополе било је познато да Немци свакога јутра одлазе са два камиона из Тополе у Крагујевац по следовање хлеба. Пекаре у Тополи биле су сувише малог капацитета да би обезбедиле хлеб за главнину 714. дивизије. Из Крагујевца је добављано и месо, пошто Топола није имала кланицу. Знало се да камионе редовно прати пет до шест војника из дивизијске интендантуре, обично старија годишта.

2. и 4. чети је наређено да одмах нападну ове камионе.

После скоро три часа маршевања ове две чете су се нашле на јужној ивици села Влакче, под брдом Калуђерица у непосредној близини интернационалног пута. Борцима још није саопштен задатак. У једном винограду, крај колиба, они су полегали и, заморени од дугог пешачења, одмах заспали. Командири и комесари нису спавали. Они су били сувише узбуђени да би се могли мирно одморити. Требало је сачекати немачке камионе и уништити их. Требало је свестрано размислити о сваком детаљу и сачувати хладнокрвност, дејствовати смишљено, а све то сада није изгледало једноставно. Користећи се месечином, они су кренули да траже место за заседу. Више од два часа су разгледали пут између Калуђерице и Чумића. Коначно су се зауставили у шумарку испод Кремењаче. Ово место им се учинило најпогоднијим; пут је овде правио окуку па је ту било згодно отварање изненадне ватре, шума је обезбеђивала скривен распоред, а кроз њу се могло лако и скривено одступати према потоку. Заседа је тако организована како би се са успехом уништила само два камиона. На крају је одређено зборно место на које ће се прикупити људство по завршеној акцији. Прихваћена је Винча као најпогоднија.

Још се није сасвим разданило, а људство се већ нашло на месту заседе. Чете су распоређене на међусобном одстојању од око 30 метара. Претпостављало се да ће се немачки камиони кретати на оваквом одсто-

јању. Целокупно људство је распоређено са доње стране пута. Пушкомитраљези су постављени на десном крилу чета. На горњој страни пута налазила су се по два борца из сваке чете, једни су осматрали пут према Крагујевцу, а други према Тополи. И једни и други су имали одличну прегледност и могли су да осматрају пут на близу десет километара на сваку страну.

После свих ових предузетих мера остало је само да се чека долазак Немаца. Време је пролазило. Сунце је већ високо одскочило. Свуда је царовала тишина. Борци су узбуђени. Требало се срести лицем у лице на свега 6—8 метара са освајачима Европе, пузати у њих и уништавати их. Борци су међу собом тихо шаптували. Студент ликовне уметности Душан Аврамовић расправљао је са комесаром о филозофији рата. Мало даље налазио се четрдесетпетогодишњи радник Миодраг Тошић, члан Партије и шеснаестогодишњи омладинац Милован Живановић, ћак. Милован је нервозно вадио шаржере са муницијом и слагао их у своју ћачку капу.

— Шта то радиш, младићу? — питао га је Тошић смешећи се.

— Спремам муницију за борбу.

— Шта ће ти толика муниција, нећеш овде лежати цео дан!?

Негде око осам часова два немачка камиона са војницима долазили су од Тополе. Кретали су се на одстојању од око дводесет метара. Командир је издавао последња наређења. Дугалић, који је од пре неколико дана постао пушкомитраљезац, имао је задатак да на први отвори ватру, а Милета Николић, пушкомитраљезац Четврте чете, на други камион. Све је било спремно. Настао је тајац. Само су срца јаче ударала.

Није прошло много времена и чуло се потмуло брујање мотора. Немци су безбрежно седели на клупама у отвореној каросерији. Свеже струјање ваздуха услед брзе вожње хладило је њихова гојазна тела. У првом камиону седео је поред шофера поднаредник, а у другом Милер, наредник из Граца, старешина конвоја. Већ неколико месеци Милер је свакога јутра одлазио из Тополе у Крагујевац за следовање хране. Са њим је

ишао један лекар и један ветеринар који су вршили преглед меса и осталих намирница.

Брујање мотора постајало је све јаче и јаче. Нестрпљење је расло. Из окуке се изненадно појавио први камион. Немци су галамили и смејали се, неко их је забављао причама, а у другом су певали.

Дугалић је повукао обарац. Затварач његовог пушкомитраљеза ударио је тупо али пуцња није било. Неко је опалио из пушке. Шофер првог камиона притискао је гас. Пушкомитраљез у Милетиним рукама послушно је заштектао. Мотор је био изрешетан и нагло се угасио. По сили инерције камион је ишао још неколико метара и зауставио се у средини заседе. Гојазна тела наредника Милера и његовог шофера била су изрешетана.

Милетин пушкомитраљез је и даље дејствовао и остали борци су гађали у камион. Прасак пушчаних метака губио се у непрекидном рафалу пушкомитраљеза.

Песма Немаца била је замењена јауцима. Нису стigli ни да употребе оружје. Ватра је трајала само неколико минута. Затим се чуо глас командира:

— Прекини паљбу.

Из заседе су искочили партизани са упереним пушкама и пошли према камиону. Напред је ишао Жика комесар.

— Hände hoch, gewehr abliegen! (руке увик, одложи оружје), викали су неки на немачком.

Из камиона се помолише три паре руку.

— Силазите — наређивао је комесар Жика на немачком.

Немци су почели да силазе с камиона. Лица су им умрљана крвљу и изобличена од страха. Тресли су се. Сви су били рањени, али лакше. Један теже рањен је, тројица су били мртви.

— Hitler alles kaput, — убеђивао је Жика Немце.

— Ми смо народна војска коју води Комунистичка партија — продужавао је он. — Ми не мрзимо немачки народ, али ћемо се свом силом борити против фаши-

зма. Речите то својим друговима. Бежите из наше земље, иначе ће она постати ваша гробница.

Немци су избезумљено гледали Жику.

— Ja vohll, — одобравали су они углас.

— А сад скините оружје, — умешао се Бора Нешковић звани „доктор“.

Бора је скочио на камион и додавао борцима оружје и опрему. На гомилу је сложено: четири паре немачких униформи, шест пушака, један пушкомитраљез, два револвера, сандуци са муницијом и остала ситнија опрема. Бора је покупио документе свих Немаца. Наређено је Немцима да изнесу из камиона мртве и рањене. Немачки лекар је превијао рањене.

— Ви ћете остати овде, ваши ће убрзо доћи по вас — рекао им је Бора.

— Разумем — одговорио је један Немац, који се сада осећао најстарији. Он је војнички поздравио.

Бора је запалио камион. Ватра се брзо распламсала и обухватила каросерију.

Омладинац Милован Живановић узео је једну немачку капу, умочио је у крв и написао испред запаљеног камиона на асфалту велико слово „V“.

— Шта то радиш, питао га је Тошић.

— „Викторија“, нека им буде, одговорио је овај и бацио окрвављену капу у пламен.

Партизани су се брзо удаљили. Израњављени војници Трећег Рајха лежали су крај запаљеног камиона. Лекар је тупо гледао у пламен и слово „V“ које се блистало на сунцу.

Уништење камиона на Кремењачи и погибија три војника било је за генерала Штала изненађујуће. Није располагао ни са једном јединицом која би се могла брзо употребити. Тако да је тек после два часа успео је да упути из Тополе један мањи одред, састављен од чете пешадије и батерије топова. Наредио је команданту пуку у Крагујевцу да и он упути једну чету.

Тако се, негде око подне, на месту заседе слегло преко двеста немачких војника са топовима и минобаџичима. Дуго су тукли шуму. Много је муниције утро-

шено, али узалуд. Партизани су одступили у супротном правцу и, задовољни изведеном акцијом, ишли према Винчи.

Пред вече истога дана чете су се нашле у винчанској забрану Голубица. Упућен је курир који је обавестио команданта одреда о акцији. Он се тада налазио у Винчи.

— То је први озбиљнији ударац по њушци те надмене солдатеске. Убрзо ће да следе други, трећи и још многи, док их све не истребимо, — рекао је командант.

Он је ходао по соби. Очи су му пламсала борбеним жаром и задовољством. Командант је жељео да чује детаље о овој акцији. Поручио је по куриру да командир дође у штаб. Командир је потанко изложио организацију заседе и ток борбе. Командант је учинио озбиљну замерку командиру Друге чете, што није обратио већу пажњу при прегледу пушкомитраљеза.

— За такве пропусте кажњаваћу убудуће.

Поступак са заробљеним Немцима командант је оценио позитивно. Директива је иначе била да се са заробљеним немачким војницима поступа коректно. Било је потребно да немачки војници објасне у својим јединицама ко су партизани и какви су њихови циљеви борбе. Људи у селу су радознало гледали немачке униформе — као и осталу опрему која је у тој акцији заплењена.

Сутрадан се по селима среза опленачког и орашачког навелико препричавало о акцији на Кремењачи. Причало се да је убијено двадесет Немаца и спаљено два камиона, онда четрдесет Немаца и пет камиона, док није изашло на сто мртвих Немаца и десет спаљених камиона. Људи су се радовали овој вести.

— Ако, ако, нека Немци знају да и наша пушка убија — говорили су сељаци.

У Тополи, међу немачким војницима, владала је паника. Немци који су били заробљени и после пуштени препричавали су увеличавајући партизанску снагу. Напад је на њих оставио снажан утисак. Причали су како их је напала нека јака војна јединица.

ДВА ЕНГЛЕЗА СТУПАЈУ У ОДРЕД

Пред вече једног од првих дана августа у Мисачи су се појавила два висока мршава војника у униформама које нико није познавао. На леђима су имали полуупразне ранчеве. Били су без оружја. Сељаци су их гледали са подозрењем. Говорили су неким за сељаке неразумљивим језиком. Један старији сељак који је у прошлом рату провео у немачком заробљеништву покушао је да се са њима споразуме, али му то није успело. Чуо је од њих речи: бреад, гоод и млк (хлеб, добар, млеко) и закључио да су Немци.

Један омладинац је одјурио да извести Прву чету која је била у близини, и убрзо се вратио с њом. Партизани су окружили непознате. Непознати војници били су изненађени. Један ђак је покушао да се са оно школског знања некако споразуме. Сазнало се да су то Енглези. Они су испричали да су британски војници, да су бранили Крит од немачких падобранаца и тамо заробљени. Прошлог дана искочили су из воза који је вукао заробљене британске војнике у немачке логоре. Њих двојица решили су да побегну пре него што пређу Дунав. Успели су да то учине испред Младеновца. Два дана су лутали избегавајући насеља. Желели су да што даље оду од железничке пруге. Сада их је глад натерала да сврате у Мисачу, а чинило им се да су већ прилично одмакли. Партизани су објаснили Енглезима да се они налазе међу устаничком војском која се, предвођена Комунистичком партијом, бори против Немаца. Енглези су изјавили да и они желе да ступе у редове устаника.

Успоставило се присно пријатељство између партизана и Енглеза, сељаци су били радосни. Донели су доста хране: сира, млека и осталог. Енглези су се смејали и јели са апетитом. Енглези су постали борци Прве чете. Борци нису могли да запамте њихова необична имена па су им дали своја. Енглези се нису љутили. Њихова је једина жеља била да се не раздвајају и да им се да пушкомитраљез. То им је испуњено.⁵⁷

⁵⁷ Ова два младића од којих је један био студент Филозофије, а други службеник, добровољно су се јавили у марта

У једном сукобу у Даросави Енглези су заборавили пушкомитраљез. Ево како се то десило. Падала је јака киша и видљивост је била слаба. Енглези су са пушкомитраљезом били на обезбеђењу, на једном брдаштету више кућа у којима су биле смештене чете. Они су поставили пушкомитраљез на погодно место и маскирали га. Али када је киша отпочела јаче да пада, повукли су се од места заседе на око двадесетак метара и склонили испод крова једне штале. Рачунали су да по јакој киши нико неће вршити напад. Међутим, група жандарма и Немаца изненадно се појавила испред места где су Енглези оставили свој пушкомитраљез. Жандарми су пре опазили Енглезе и отворили ватру. Изненадна и близка митраљеска ватра збунила их је. Училило им се сувише опасним да потрче према пушкомитраљезу, већ су се отиснули према кућама у којима су се налазиле чете. Митраљеска ватра је узбунила чете, и када су Енглези стигли близу кућа, борци су већ били развијени у стрељачки строј, спремни да приме борбу. Командир је срео Енглезе и узвикнуо оштро:

— Где вам је митраљез?

— Митраљез, брже — рекао је један и окренуо се назад према Немцима и жандармима. За њим је пошао и други. Имали су само једну пушку и неколико бомби. Али остали другови их нису напустили. Пошли су заједно с њима на јуриш. Пушкомитраљесци су отворили ватру. Изненадни противнапад партизана збунио је Немце и жандарме. Енглези су јуришали први испред свих. Засули су Немце и жандарме бомбама и принудили их да напусте брежуљак. Поред партизанског пушкомитраљеза, жандарми су оставили и један свој и неколико мртвих. Енглези су дрогабили свој пушкомитраљез. Били су радосни и срећни што поново имају

у корпус генерала Вејвела и пошли Бајроновим стопама да бране Грчку. Обојица су волели слободу и мрзели фашизам. Предали су се фашистима окружени у једној згради и то пошто им је нестало муниције. Сада су били спремни да наставе започету борбу. Енглези су се одмах у почетку показали као одлучни и вешти борци. И поред тога што нису знали језик и што су се држали пострани од осталих, свима су постали симпатични.

своје оружје. Никад више, све до своје погибије, ова два храбра борца нису испуштали из руку свој пушкомитраљез.

РУШЕЊЕ МОСТА НА ЈАСЕНИЦИ

Командант је 13. августа, после акције на Кременјачи, наредио командиру 4. чете да сруши мост на Јасеници у селу Божурњи. Експлозив је већ био набављен преко везе из Аранђеловца. Бори „Доктору“ који је иначе говорио да се разуме у експлозив поверен је овај задатак. Додељена су му још два партизана ради ношења и постављања експлозива. Чета је имала задатак да обезбеди извршење рушења — један вод је обезбеђивао правац од Тополе, а други од Крагујевца. По паду мрака кренула је на задатак. Почела је да пада киша. Без икакве сметње партизани су посели друм. Бора је са својим помоћницима изашао на мост. Али, није био довољно упућен у руковање експлозивом па га није ставио на право место. Одјекнула је детонација. Борци су очекивали стропоштавање конструкције моста. Али ништа од тога. У ваздух је одлетела само једна ивица моста, коловоз је остао читав. Више се ништа није могло предузети. Експлозива више није било, а Немци, чим су чули експлозију, отворили су митраљеску и минобаџачку ватру у правцу моста. Рефлектори су обасјавали долину Јасенице.

Командант и комесар одреда желели су да изблизи прате извођење ове акције, па су и сами дошли у Божурњу. Како је експлозија на мосту одјекнула, командант је по њеном звуку оценио да рушење није успело. То га је разбеснело. Кренуо је према мосту. У међувремену се чета прикупила и у колони кренула уз Јасеницу. Командант их је срео. Бора се изгубио чим је сазнао за долазак команданта и комесара.

Сутрадан је чета преданила источно од Винче у Радовановића трлу. Одржан је партијски састанак на коме су разматрани узроци неуспеха чете. Утврђено је да командир чете уопште није присуствовао акцији, а није извршио ни контролу припрема. Остао је у селу са својом вереницом која се однекуда нашла у Божурњи.

журњи. Благојевића је то још више разбеснело. Захтевао је да се командир најстроже казни. На састанку је одлучено да се командир казни строгим укором. На крају састанка Благојевић је говорио о важности развијања осећања одговорности код бораца и старешина и у вези с тим испричао је један догађај из шпанског грађанског рата.

„Било је то негде у Кастилији, југоисточно од Мадрида. Интернационална бригада је усиљено маршовала да ојача део фронта који се повијао под ударцима надмоћнијих фалангиста. Командант бригаде упутио је младог потпоручника — Француза Морена са мањим одредом испред бригаде да сруши мост на једној притоци Гвадијане и да задржи положаје на овој реци до доласка бригаде. Морен је кренуо на задатак. Био је то храбар, леп и весео момак. Често је после вечере, када је владало затишје, певао уз гитару. Цела бригада је волела Морена. Али ево шта се десило тога дана када је Морен пошао на задатак: У једном малом месту његова јединица је застала да се одмори и вечера па да продужи марш. Морен је срео црну, витку Кастиљанку. Заједно су вечерали, а затим певали и пили вино. Онда се негде изгубио са њом у ноћи. Вратио се тек пред зору. У то време је у то место стигла и бригада, а са југа се приближавала топовска паљба. Тенкови фалангиста били су заузели мост и прешли реку. Бригада је морала да јуриша на тенкове да би одбацила фалангисте преко реке. Многи су прекаљени борци-комунисти пали у тој борби. Сутрадан је потпоручник Огист Морен стрељан пред бригадом. Стрељао га је вод његових земљака. Свима је било жао Морена. Морен је мирно поднео казну. Ни оком није трепнуо“.

Док је командант причао борци су ћутали. Касније су размишљали о интербригадисти Морену, који је могао постати херој, а не да срамно погине од метака сопствених другова. Размишљали су о рату, о одговорности, о потреби схваташа интереса заједнице — другова изнад својих сопствених. Из овога разговора сви борци су далеко боље сагледали важност и озбиљност задатака које добијају.

НАПАД НА НЕМЦЕ КОД МОСТА У СЕЛУ БИСТРИЦИ

Крајем јула 1. чета је порушила мост на речици Бистрици, источно од села Бистрице, чиме је био прекинут саобраћај између Лазаревца и Аранђеловца. Мост се налазио на територији коју је контролисала 704. немачка дивизија. Али како је немачки гарнизон у Лазаревцу био слаб, то је командант немачког 220. противоклопног дивизиона одлучио да својим снагама и средствима оправи мост па је ради тога 14. августа упутио своју прву батерију од око шездесет људи, које је предводио један потпоручник.

Потпоручник је наредио војницима да прикупе потребну грађу. Око 8 часова отпочела је оправка моста. Немци су били наоружани пушкама и са два пушко-митраљеза, а подофицири су имали машинке. Немци нису имали никакво обезбеђење осим једног стражара који је чувао оружје. Дан је био ведар. Сунце је пекло. Недалеко од моста, на једном брежуљку, потпоручник и четири подофицира сунчали су се. Немци су оправљали мост безбрижно као да су се налазили негде у Баварској.

Командир Прве чете већ је неколико дана очекивао Немце да дођу ради оправке моста. Неколико дана чета је држала заседу чекајући Немце од Аранђеловца, док је Трећа чета организовала заседу од Лазаревца. Али како се Немци већ неколико дана нису појављивали, то су обе чете одустале од заседе и приступиле извештају других акција. Овога дана су чете осваниле у Рудовцима. Чим су Немци стигли на Бистрички мост, командири чета били су обавештени. Чете су се одмах пребациле у близину моста, а командири су кренули у извиђање. Видели су немачке војнике како безбрижно раде. Решили су да их одмах нападну иако је било тешко незапажено прићи због брисаног терена. Требало је развити обе чете у стрелце и приближавати се докле је то могуће, и тада отворити ватру. Упућена је једна петорка са задатком да нападне потпоручника и подофицире.

Када су се 1. и 3. чета развиле и кренуле у напад било је скоро подне. Сунце је било припекло, половина

Немаца није радила. Стрељачки стројеви чета успели су да се приближе са јужне и западне стране на око три стотине метара. Један борац, из групе која је требало да нападне потпоручника и подофицире, успео је пузећи да им се приближи на нешто више од педесет метара да би бацио бомбу. У том моменту је један од Немаца устао. Плашећи се да не буде откривен, борац је бацио бомбу. Даљина је била сувише велика. Само један подофицир је рањен. Одмах за бомбом одјекнули су рафали митраљеза и плотуни пушака. Настала је општа пометња. Потпоручник и подофицири појурили су према мосту где су им били војници. Успели су да понесу само оружје. Остало им је опрема. Слично се десило и са војницима код моста. Стражар код оружја први је приметио партизане и отворио ватру. Остали војници јурнули су ка оружју и дограбили га. Партизани су прешли у енергично гоњење засипајући Немце ватром. Већи број Немаца био је рањен. Војници Трећег Рајха безглаво су бежали у општем нереду. Бацали су опрему и рањене остављали.

Тек на периферији Аранђеловца потпоручник је успео да прикупи и среди своје војнике, умрљане крвљу и прашином. Око двадесет их је било рањено, а многи су били без оружја. Са оваквом војском потпоручник није смео у град. По једном подофициру послao је извештај командиру батерије. У касарну је отишао тек по паду мрака. Једино су рањеници отишли раније. 1. и 3. чета у овој акцији заплениле су доста немачке опреме, муниције и 10 пушака.⁵⁸

ЗАСЕДА ВИШЕ ВИНЧЕ

15. августа 4. чета је направила Немцима заседу код Винче. Пре неколико дана 3. чета је поново исекла све телефонске везе које су спајале Тополу и Аранђеловац са осталим местима. Из Тополе је јављено да се Немци спремају да изврше оправку линије између Тополе и Шаторње. Њима је било нужно да одржавају везу са

⁵⁸ У оперативном дневнику 65. корпуса специјалне намене (док. 5, Ф-1, 44-X) помиње се овај догађај.

Страгарима где су имали део свога људства и да контролишу припреме за експлоатацију рудника азбеста. Тако се 15. септембра једно одељење из чете за везу 414. дивизије у једном камиону са потребном опремом упутило према Шаторњи.

Командант одреда је лично повео 4. чету у заседу. Заседа је постављена на око 500 м јужно од кафане у Винчи. Са једне и друге стране пута био је висок кукуруз и густа ограда од трња. Командант је зналачки распоредио људство. Он је објаснио борцима да треба Немце похватати живе. Ако покушају да пруже отпор митралјезац Николић требало је да ступи у дејство.

Све се одиграло како је предвиђено. Око 8 часова камион са десет немачких војника, једним потпоручником и једним поднаредником, зауставио се у средини заседе. Немци су искочили из камиона, а двојица су стали на око десетак метара од камиона на обе стране пута као обезбеђење. Остали су дигли мердевине и отпочели са радом. Потпоручник је шетао око камиона. Командант је дао знак, борци су искочили из својих заклона са упереним пушкама. Ђоле, гимназијалац из Београда, знао је одлично немачки. Он је командовао:

— Одбаците оружје и дигните руке увис!

Немци су били изненађени. Немачки војници бацали су пушке и дизали руке увис.

Потпоручник и поднаредник тргли су револвере, бацали се на земљу и заклањајући се за точкове камиона отворили ватру. Заштектао је Милетин митралјез.

— Ухватите заклоне и не убијајте их — чула се командантова команда. — Чекаћемо док утроше муницију па ћемо их живе похватати.

— Предајте се, животи ће вам бити поштеђени — довикнуо је Ђоле Немцима.

— Ти си дрзак бандит — чуо се потпоручников глас.

Ђоле је опалио. Потпоручник испусти револвер. Био је рањен.

— Не пуцај! — поново се чуо глас команданта.

Чим је потпоручник рањен, поднаредник је дигао руке увис. Ђоле је притрчао потпоручнику и узео му пиштољ.

Без да им неко наређује, немачки војници су сели крај пута и почели да свлаче чизме и униформу. Они су мимиком звали борце и показивали им да желе да замене одела. Њихови другови који су доживели прву заседу на Кремењачи, добро су их обавестили какав је поступак најцелисходнији када се упадне у партизанско ропство. Они су се потпуно били раскравили од првобитног страха. Сада су се чак међусобно шалили и смејали.

Док је трајала замена униформи између партизана и немачких војника, Ђоле је покушао да политички „обради“ потпоручника:

— Рат који ви водите је разбојништво. Немачка предвођена нацистима и Хитлером, брзо ће пропасти.

— Ви сте фанатици. Причате глупости — одговорио је потпоручник, гледајући Ђолета презиво, док му један војник превијао рањену руку.

Ђоле је већ био љут. Стезао је нервозно карабин а остали борци беху се окупили око њих. Неки су понешто знали немачки па су се почели смејати.

— Видиш, Швабо — наставио је Ђоле — ми комунисти смо хумани, па чак када су у питању и такви као што сте ви. Ми ћemo вас пустити с тим што ћemo дружије поступати ако се поново будемо срели, а сада слушајте и другима реците: против фашизма се диже цела Европа, цео свет. Уништићемо вас и погазити.

— Доста приче — чуо се Благојевићев глас.

— Свлачи одело — нареди Ђоле оштро потпоручнику.

Овај се ушепртља. Није знао шта му се сада спрема. Почeo је да свлачи одело.

Колона Немаца, без камиона, без оружја кренула је прашњавим путем за Тополу. Неко се од них окрете и још једанпут упита.

— Strasse nach Topola?

— Direktion! — одговара им Ђоле и показа руком.

— Danke schön! чуло се неколико гласова.

Војници Хитлерове армије скакутали су по неравном друму, ударајући један другог у стражњице босим ногама. За то време је њихов камион са опремом догоревао.⁵⁹

НАПАД НА ЈУНКОВАЦ

Пред вече, 19. августа 1. и 3. чета стигле су у Строво око 5 км јужно од села Јунковац. Немци су и даље експлоатисали рудник угља у Јунковцу. Почетком августа, када је учстало разоружање жандармеријских станица, командант 220. противоклопног дивизиона из Аранђеловца упутио је један вод војника у Јунковац и тамо га гарнизонирао у намери да обезбеди даљу успешну експлоатацију рудника. Обезбеђење несметане експлоатације колубарских рудника била је директива команданта окупационих трупа за Србију Данкелмана.⁶⁰

Душан Петровић Шане и Чича Илић пренели су командирима чета директиву штаба одреда да ликвидирају немачко упориште у Јунковцу. Штаб одреда је располагао информацијама да се у Јунковцу налази око 25 Немаца и да поред осталог наоружања имају и два пушкомитраљеза. Били су распоређени у две зграде управе рудника, које су грађене од тврдог материјала, али са ниским прозорима, погодним за убацивање бомби.

Уз помоћ бораца који су били родом из Јунковца и оних који су раније радили у руднику, направљен је план за напад. Према томе плану рудник је требало напасти са северне стране, одакле је прилаз био лакши и то тако што би се напред кретале групе од по три борца из сваке чете, који би имали задатак да се неприметно привуку, ликвидирају немачку стражу хладним оружјем, а затим убаце бомбе у зграде у којима су смештени Немци. За њима је имао да се креће стре-

⁵⁹ У оперативном дневнику 65. немачког корпуса специјалне намене (раније наведени документ) говори се о овом до-гађају, без детаља. Не каже се да су војници били свучени, већ се само констатује да није било губитака.

⁶⁰ Данкелман је у јулу заменио Шредера који је отишао на источни фронт. (Зборник докумената ВИИ ЈНА, књига I).

љачки строј чета. Одмах после експлозије бомби, чете су имале задатак да под заштитом митраљеза који би тукли прозоре, продру у зграду и ликвидирају Немце. Специјална група је одређена да уништи постројења у руднику. Напад на жандармеријску станицу предвиђен је да се изведе тек када се савлада отпор Немаца. Једна патрола била је одређена да блокира зграду у којој су се нализили жандарми. Напад је требало извешти пред поноћ када се претпостављало да га Немци најмање очекују. Одмах по паду мрака чете су почеле да заобилазе Јунковац са истока и негде око 22 часа, нашле су се западно од Араповца. Одатле је требало да се врши постепено приближавање по десетинама. Претпостављало се да Немци могу да имају нека истурена обезбеђења. Групе бомбаша су кренуле напред. Али чим су десетине ушле у село, открили су их сеоски пси и отпочели да лају. У почетку лавеж је био све јачи. Очигледно су пси алармирали Немце и они су упутили патроле у село. На око пет стотина метара од рудника патроле су се сукобиле са предњим деловима 1. чете. Настала је спонтана пуцњава. Немци су опалили неколико метака и одступили. Тада је наређено четама да се развију у стрељачки строј и да крену енергичније према руднику. Али, тада је већ цео немачки вод био на ногама. Немци су одмах наместили митраљезе на прозоре и отпочели бесомучно да дејствују у мрак на све стране. Борци 1. и 3. чете су већ били близу зграда у којима су се налазили Немци и отворили су на њих ватру. Партизанска ватра била је прецизнија. Видело се светлуцање на прозорима, па је сва ватра била оријентисана на прозоре. Ово, а, вероватно, и општа збуњеност услед ноћног напада, довела је до слабљења немачке ватре. Једна група бораца се приближила зградама и бацила на њих бомбе. Ово је деловало још разорније на морал Немаца. Осетили су се несигурним у зградама. Како нису осећали ватру са јужне стране, они су постепено почели да се извлаче на јужну ивицу села. Без обзира што партизани нису енергично наступали, услед ноћи и ватре, Немци су се губили кроз кукурузе не знајући ни сами шта раде. Неки су се дали у бекство, док су се други заустав-

љали по мањим групама и организовали борбу. Најхрабрији су и даље остали у зградама и продужавали дејство. Партизани су ипак дејствовали споро и опрезно, због тога што људство није имало неког нарочитог искуства у ноћним борбама, и то још у насељеном месту. Тако се борба продужавала. Почело је и да свиће. Отпор Немаца био је jako ослабио. Недостајао је један јачи напор па да се непријатељ коначно сломи. Али 1. и 3. чета нису сачекале дан. Немаца је било у Црљенима. Виделе су се ракете и чули кратки митраљески рафали. Могла је са тих правца убрзо да уследи интервенција.

У зору су обе стране напустиле бојно поље. Немачки вод је био потпуно разбијен. Тек је успео да се прикупи пред вече 16. августа у Аранђеловцу. 1. и 3. чета повукле су се према Вреоцима.⁶¹

НАПАД НА ЦЕНТРАЛУ МАКИШ У ВРЕОЦИМА.

Командир 3. чете био је од акције. До краја неизвршени задатак у Јанковцу није га обесхрабрио. Још раније је он са командиром 1. чете имао договор да нападну електричну централу у Вреоцима која је добрым делом снабдевала Београд електричном енергијом. Потошто су се нашли сада близу Вреоца, одлучили су одмах да нападну централу. Према расположивим подацима централу је чувала једна десетина Немаца. Борба у Јунковцу чинила се Лабуду лакша него што је то замисљао. Претпостављао је раније да ће борба против Немаца бити тежа. Раца је предлагао да се људство одмори па да се напад предузме следеће ноћи. Лабуд се није сложио. Договорили су се да Лабуд сам изврши напад, а Раца да врши обезбеђење од Црљена.

Користећи се добрым познаваоцима терена, Лабуд је у сам расвitet стигао у Вреоце. Немци нису били изне-нађени. Као да су очекивали напад партизана. Отво-

⁶¹ Немци су забележили овај догађај (оперативни дневник 704. пд док. бр. 7, Ф. 1, К. 44-X). Они признају да је вод из 220. прот. окл. дивизиона био разбијен. О губицима се ништа не говори.

рили су ватру још на ивици села. Они су слушали борбу у Јунковцу, па су, изгледа, целу ноћ били будни. Лабуд је сада напао врло енергично. Још са два борца првакао се кроз кукуруз у непосредну близину Немаца и бацио на њих бомбе. Немци су напустили положај и побегли у унутрашњост села. Сада је Лабуд наредио својим људима да енергично гоне Немце. Немци су код централе пружили опет отпор. Лабуд их је са својом групом поново напао бомбама. Неколико бомби је било бачено и на инсталације. Један трансформатор је јаче оштећен. Немци су се средили северно од централе и подвргли партизане митраљеској ватри. Лабуд се задовољио постигнутим успехом и повукао.*

ЗАСЕДА У БАЊИ

Штабу одреда било је већ дуже времена познато да су Немци свакога јутра око шест часова одлазили са два камиона из Аранђеловца у Тополу и убрзо се враћали. Ти камиони припадали су 220. противоклопном дивизиону и одлазили у Тополу у дивизијску базу по следовање.

После одлуке да се тежиште дејстава пренесе на нападе на немачке колоне, Милан Благојевић је имао првенствено у виду ове камионе, па је дао задатак 1. и 3. чети да ову комуникацију укључе у своју зону дејства. Али, како су се последњих дана догађаји развијали великом брзином, а 1. и 3. чета биле заузете око Лазаревца, на овој комуникацији није нико дејствовао. 13. августа увече, када су се 2. и 4. нашле у Винчи, Благојевић је дао задатак 2. чети да дејствује на комуникацији Аранђеловац — Топола.

Командир чете Лаза је 14. августа, као што је већ речено, спалио општинске архиве у Липовцу и Бањи. Сутрадан, још у току ноћи, поставио је заседу у Липовцу са намером да сачека немачке камионе. Али овога дана, на супрот уобичајеном, камиони се нису појавили.

* Аћимовићево одељење држ. заштите бележи овај догађај (док. бр. 31, кут. 51, Архив ВИИ ЈНА).

2. чета је узалудно лежала у заседи све до подне, а затим се повукла у Брезовац на ручак и одмор. Очигледно је било да су последњи догађаји натерали Немце да буду опрезни и да провере ранији начин комуникарања између гарнизона.

16. августа Лаза је поново поставио заседу, само сада у Бањи, пошто је основно начело да се на истом месту никада два пута не поставља заседа. Чета је стигла на место заседе у праскозорје и распоредила се иза густе ограде од трња, багремова и храстова. Услови маскирања били су одлични. Читав распоред чете Лаза је тако подесио како би једновремено могао да нападне оба камиона. Чекање се опет продужило. Прошло је критичних шест часова. Чекало се и даље. Прошло је и седам. У заседи је почело гунђање. Лежати на једном месту није било пријатно, а поготову ако су стомаци празни, што је овог пута био случај, и када је прошло и осам сати, настало је већ прилично гласно негодовање. Почеле су опет приче о бусији Старине Новака у којима је узалудно чекао шићарције Турке. Они којима се није више седело у заседи пецкали су командира. С обзиром да је кроз заседу прошло неколико сељачких кола, постојала је могућност да је већ откријена, те се командир у договору са комесаром ипак одлучио да је напусти.

Чета се није била удаљила од места заседе ни двеста метара, када су изненадно забрујали аутомобилски мотори. Командир је зауставио чету и наредио људству да се врати назад у заседу. Људи су потрчали према ранијим местима заседе. Напред је јурнуо Дугалић са пушкомитраљезом у руци. Али Немци су били бржи. Пре него што је чета стигла да заузме положај у заседи, иза окуке су се појавила два камиона и један оклопни аутомобил. У отвореним каросеријама два камиона било је по десетак војника са по два пушкомитраљеза. Немци су своје наоружање држали наслоњено на кабину и са стране у готовост да сваког момента отворе ватру. Из оклопног аутомобила стрчале су цеви митраљеза. Немци су очигледно очекивали напад па су били спремни да га прихвате.

Командир чете није очекивао овакву ситуацију. Његова чета је била преслаба да се упусти у борбу са овако јаким немачким снагама. Поготово се није надао оклопном аутомобилу. Када су угледали оклопни аутомобил, известан број бораца одмах је потражио први заклон и легао. Нису желели да се приближавају комуникацији. Неки су чак почели да вичу да долазе тенкови. Али сада се више ништа није могло предузети. Ситуација је сама диктирала расплет. Пушкомитраљезац Дугалић већ је био близу пута. Дугалићу су биле познате особине оклопног аутомобила. Он није ни знао ко се у њему налази, али је сумњао да би му пушкомитраљески мечи могли много да нашкоде. Зато је одлучио да гађа први камион. Залегао је иза једног обorenог храстовог пања, наслонио на њега пушкомитраљез и нанишанио у кабину камиона. У кабини је крај возача седео немачки официр. Сунце је обасјавало околину и Дугалић је тачно могао да види официрске ознаке на шапки и раменима. Још једанпут је проконтролисао нишан и притискао обарац. Млаз зрна је размрскао стакло на кабини. Глава возача је нагло нестала у унутрашњости кабине. Официр се подигао са седишта и затим нагло пао превијен преко ниских врата кабине. Камион је скренуо према горњој ивици пута, ударио у ограду и зауставио се.

Немци су скоро истовремено отворили ватру кад и партизани. Они нису могли да виде одакле долази митраљеска ватра па су гађали без нишањења. Оклопни аутомобил се зауставио, окренуо се у правцу одакле је долазила митраљеска ватра и отпочео да дејствује из своја три митраљеза. Немци су сишли из камиона, ухватили заклоне и отпочели организовано да ткуку распоред 2. чете, а нарочито пушкомитраљез. Убрзо је њихова ватра постала доминантна. Дугалић није могао да јој одоли, повукао се. Већина чете је одступила још пре њега без команде. Тако је бојно поље било напуштено пред надмоћнијим непријатељем. Сопствених губитака није било. Немци су имали три мртва, међу којима једног оберлајтнанта. Пред вече се чета прику-

пила у једном забрану у северном делу Бање.. Немцима је стигло појачање из Аранђеловца. Ухватили су у Бањи 11 сељака и стрељали на месту заседе.⁶²

ЗАСЕДА У КРЂЕВЦУ

Из Тополе је 18. августа јављено да на Опленац треба да дође на излет једна група официра. Ово су Немци чували у строгој тајности. Када је Штал добио овакво обавештење да се група официра из Београдског гарнизона спрема да посети Опленац да би „видели историјске знаменитости и пробали чуvenо опленачко вино“, како је стајало у писму, био је узнемирен.

— Кome је сада стало да прави излете!? — праскао је на Функеа, као да је он био крив. Штал није команди за Србију ни представио право стање на територији своје дивизије, тако да они „горе“ нису ни схватили да је тако опасно путовати за Тополу. Шталу је сада било јасно какву је себи створио непријатност. Али сада се није могло ништа изменити. Обавестити да не долазе услед опасности од партизана, одјекнуло би у немачким круговима као изненађење и сувише неубедљив разлог а и штетило би његовом личном реномеу. Остало му је само да предузме мере обезбеђења. За долазак ових официра у Тополи су знала само још два човека поред Штала. То је био мајор Функе и капетан Конопацки. На овог последњег пао је сав терет обезбеђења. Конопацки је био одговоран за „јавну безбедност“ на читавој територији коју је контролисала Штолова дивизија. Али, он је то био само формално јер никаквих средстава није имао којима би могао да обезбеди контролу немачких власти над овим немирним подручјем. Последњих дана импровизовано је формирање једног коњичког вода фелдјандармерије који је

⁶² У депеши штаба 714. дивизије од 17. августа (док 6/3 к. 2-4 архив ВИИ), упућеној штабу 65. корпуса говори се о овој акцији и признаје да је убијен оберлајтнант (не наводи се име). Такође се тврди да је убијено 11 комуниста (Ово је потпуно произвољно. Чета није имала губитака. Сељаци су проглашени за комунисте).

представљао главну ударну снагу Конопацког. Домаћи жандарми више нису значили ништа.

Конопацки је правилно оценио да је део пута између Белосавца и Тополе најкритичнији и да њега треба на неки начин обезбедити. Преко својих информатора покушао је да добије податке о кретању партизана и сазнао је, премда он томе много није веровао, да у близини Белосавца и Тополе нема партизана. Он је већ напамет знао имена свих командира партизанских чета. У својој канцеларији имао је слепљене секције Аранђеловца и Крагујевца. Помоћу црвених барјачића, на којима је писало: Лаза, Благојче, Лабуд и Раца, обележавао је места на којима су се, према последњим подацима, налазиле чете. Сада су сви барјачићи били доста далеко од комуникације Белосавци — Топола. Али и поред тога, за сваки случај, Конопацки је увече 16. августа упутио коњички вод на овај део пута. Пона вода се распоредило у Крћевцу, а пола у Белосавцима.

По припремама и нервозном гунђању Конопацког могло се закључити да се нешто важно догађа. Зоренц се шуњао око Конопацког, док коначно није нађушио да неке важне личности треба сутра да стигну у Тополу. То се могло видети и из припрема које су вршили у хотелу. Зоренц је својим пријатељима дао до знања ово, као да је хтео рећи да се без њега овде ништа не дешава. Тако је вест стигла и до сарадника одреда. Извештај је одмах пренесен даље. У журби ништа није јављено о покрету Немаца из Тополе. Тако се десило да су се ноћу између 16. и 17. августа ка друму између Тополе и Белосавца кретале две војске, и Немци и партизани. И једни и други су ишли ван пута трудећи се да незапажено заузму своје положаје.

Немци су петнаест коњаника задржали у једном шумарку у Крћевцу, око 200 м удаљеним од комуникације. Осталих 20 коњаника кренуло је према Белосавцима и распоредило се у шумарку на јужној ивици Белосавца. Према процени Конопацког ова два места су била најпогоднија за постављање заседа па је зато њих и посео. Он сада није желео да се бије са партизанима већ да изврши конкретан задатак.

Командант Првог шумадијског одреда који се тада налазио у Винчи био је обавештен о тим важним личностима које треба да стигну из Београда. С обзиром на кратко време, на овај задатак је упућена 2. чета која је била у Бањи, док се 4. чета те ноћи налазила око Наталинаца. Као најпогоднији део пута за постављање заседе одређен је одсек између Крћевца и Белосавца. Обе процене ситуације су се подударале. Лаза је убрзаним маршем водио чету и негде у свитање стигао у Крћевац. На основу извиђања дошао је до закључка да је заседу могуће организовати или испод оног шумарка у коме су били Немци или нешто северније према Белосавцима на окуку пута. Ово друго место било је слабије. Више отворено и даље, али Лаза се ипак одлучио за њега. Учинило му се погоднијим. Лаза је брзо распоредио људство са обе стране пута и поставио по једног осматрача према Тополи и Белосавцима. Када је сунце изгрејало, на комуникацији између Белосавца и Крћевца, на око 2—3 km удаљене једне од других, налазиле су се две групе Немаца и једна чета партизана. Партизани су се нашли између немачких коњаника, а то нису знали. Око седам часова зачуло се брујање мотора, а убрзо после тога појавио се затворени сиво офорбани аутобус. Према већ утврђеном правилу пушкомитраљезац је требало први да отвори ватру када возило уђе у заседу. Овога пута на пушкомитраљезу био је Зека, јер је Дугалић био болестан. Зеки је ово било прво руковање пушкомитраљезом у акцији. Али металац је био прибран. Гледао је мирно преко нишана главу шофера и чекао да му се аутобус што више приближи па да га „ошине“ из непосредне близине. Аутобус је већ био толико близу да је Зека рачунао са сваким поготком. Повукао је обарачу. Затварач је треснуо. Одјекнуо је само прасак каписле. Барут у првом метку се није запалио. Та случајност одложила је погибију тридесет фашиста за извесно време. Остали борци су отворили ватру из пушака. Аутобуска стакла су попрскала. Чули су се и крици. Али све је било касно. Аутобус је пројурио. Немачки официри осули су ватру кроз

прозоре аутобуса који се убрзано удаљавао носећи сопством неколико рањених официра.

Излет је пропао. Сада су Немци схватили да се шумадијским друмовима мора ићи у оклопљеним колима, а не излетничким аутобусом. За партизане ово је пропала акција и задатак није био извршен.

Чета је тек била напустила место заседе и почела да се удаљава од комуникације према једном већем забрану који се видио источно од Белосаваца, када су лево и десно од њене колоне запраштале машинке. Одјекнуо је и пушкомитраљез, а његови куршуми запраштали око ногу бораца. Борци су угледали немачке коњанике који су се у развијеном строју приближавали. Неко је викнуо у паничном страху,

— Коњаници! Бежите!

Борци су се надали у бекство. Командир је почeo да довикује борце да се не раздвајају и да се повлаче организовано, али га је мало ко слушао. Бежећи међу првима комесар Никола упао је у једну бару и када је из ње изашао викнуо је:

— Бежите другови! Изгибосмо!

Чувши речи комесара, борци су наставили још бржим темпом. Коњаници су их гонили у стопу. Шумарци, воћњаци и ограде ометали су им да их стигну, али су они успевали да их засипају рафалима из машинки. Тако је ова трка трајала до Рабровца.

Зеки је било најтеже јер је носио пушкомитраљез. На једном узвишењу Зека је стао и окренуо се. Видео је иза себе једну групу од десетак Немаца-коњаника.

— Доста бежања! — довикнуо је Зека помоћнику
— Овамо оквире!

Зека је залегао на земљу. Немци су се приближили на око триста метара. Притискао је обарац. Сада је „збројовка“ послушно заштектала. Неколико коњаника се стрмоглавило. Остали су одјурили назад у галопу. Око Зеке се окупила једна група бораца. Био је ту и командир чете. Они су гађали из пушака. Неко је притрчао и јавио да је бочно од Зекиног митраљеза у виноград избила једна нова група коњаника. Десетак

коњаника је јахало раштркано. Зека их је засуо дугим рафалом. Немци су загаламили, окренули коње и сјурили се низ виноград у правцу одакле су и дошли.

— Ето како беже, — прекоравао је Зека себе и другове, али себе првенствено. Остали борци су сада били весели што су успели да натерају Немце да им окрену леђа.

Чим су чули дејство Зекина пушкомитраљеза, борци су успорили бежање и по групама се почели постепено прикупљати, колона се поново формирала. Сви су ћутали. Сваки се осећао кривим.⁶³

Пред вече истог дана више Горовича, на Бокањи, прикупиле су се и 2. и 4. чета. Расправљало се о данашњој неуспелој акцији. Дошли су из Винче командант одреда и заменик комесара. Комунисти из обеју чета одржали су састанак и разматрали цео случај. Било је различитих разлога за овај неуспех. Ти разлози нису били тако убедљиви — па се командант љутио. Најтеже од свега била је паника. Сам командир није држао чету у својим рукама, па ни место заседе није баш најбоље одабрао. Закључци команданта били су уверљиви. Командир се осећао кривим. Носилац панике био је комесар али је он хтео да цели случај пребаци на командира, што он није држао чету у својим рукама. Командира је то изнервирало па је тргао револвер на комесара. Дошло је до врло оштрих речи, али је командант прекинуо свађу.

После састанка сазвана је конференција чете. Сви борци су осудили држање комесара. Сменђен је са дужности. Штаб одреда се сложио да се Никола Николић, комесар 2. чете, упути у Крагујевачки одред. У договору са штабом одреда одлука је спроведена у дело. За комесара 2. чете постављен је поново Дача Станковић, који је већ био оздравио.

⁶³ Одељење државне заштите у свом прегледу од 20. августа региструје ову борбу (док. бр. 38, к. 51, ВИИ) и наводи да су Немци имали једног рањеног. У операцијском дневнику 65. армијског корпуса спец. намене само се напомиње да је овога дана вођена борба код Белосаваца. Према Жакулином извештају борба је била 18. августа. Зборник I/2.

На састанку који је одржан увече 17. августа између представника штаба одреда и команди чета било је одлучено да 2. и 4. чета наредних неколико дана контролишу комуникацију између Тополе и Паланке и спрече Немцима саобраћај између ових гарнизона. Немци су редовно у једном камиону слали из Тополе следовање 660. артиљеријском дивизиону, гарнизонираном у Паланци. 18. августа обе чете су организовале у Јунковцу заседу, али се Немци нису појавили. Било је необјашњиво зашто су одједанпут прекинули уобичајени саобраћај. Сутрадан су чете поново организовале заседу и остале у њој све до подне. Опет се нико није појавио. Командири чета су закључили да су Немци вероватно променили план снабдевања и да је даље чекање узалудно. Одлучили су да повуку чете на Бокању.

Дан је био врло топао. Уморни, неиспавани и обливани знојем, борци су се пробијали долином Јасенице кроз спарушене кукурузе које је сунце немилосрдно пржило. Чете су журиле да што пре избију на врх Бокања и потраже уточиште у храстовим хладовима. Чим су стигли, борци су се распоредили по групицама и поспали. Поспале су и старешине. По обичају су биле постављене страже. Али су стражари самоиницијативно ценећи ситуацију дошли до закључака, да четама не прети никаква опасност, па су и сами поспали.

Само нису спавала двојица, један борац 4. чете родом из Жабара и један Београђанин — Карић из 2. чете. Обојица су волели да пију. Договорили су се да сиђу у Жабаре и код познаника потраже ракије. Кад су сишли на комуникацију западно од Жабара, стигло је и чело немачке колоне (5 камиона и три мотоцикла), која је долазила од Тополе. Овај немачки покрет је извршен изненадно, по наређењу команданта 714. дивизије. Штаб је желео да у ово неуобичајено време изврши „прочишћавање“ комуникације и истовремено продемонстрира своју снагу. Немачки мотоциклисти су изненадно налетели на борце који нису успели да се

склоне. Отворили су ватру. Београђанин је остао на месту рањен у обе ноге, док је Жабарац успео да побегне.

Немци су ухватили Београђанина и подвргли га испитивањима. Рањен и иначе слабе воље, Карић је одао место логора. Жабарац није бежао према логору, већ долином Јасенице. Више се никад није ни појавио у чети.

Немци су се сада развили у стрелце и кренули у опкољавање Бокање. Кретали су се опрезно, кроз кукурузе источно и западно од шуме у намери да затворе обруч на брежуљку јужно од Бокање.

Борци су спавали дубоким сном. Нико није претпостављао каква им се опасност приближава. Један стражар је чуо митраљески рафал, али кроз сан, па му се учинило да је то негде врло далеко, и продужио је да спава.

Наступајући опрезно, Немци су дошли на ивицу шуме и затворили обруч. Али нису смели да уђу у шуму. Плашили су се неизвесности. Отпочели су да бацају бомбе, међу којима је било и неколико запаљивих. Пламени обруч окружио је логор. Према њему су наступали немачки војници.

Изненађење је било потпуно. Буновни борци скочили су и прихватили оружје. Било је јасно да су опкољени. Све очи су биле упрте у командире. Они су неодлучно гледали око себе. Први се снашао Милован, помоћник пушкомитраљесца. Зграбио је пушкомитраљез и потрчао према брду. Јурнуо је у пламен и притиснуо обарач пушкомитраљеза који му је висио о врату. Зека је трчао за њим. У једној руци је носио оквире са муницијом и Милованову пушку. Чете су без команде јурнуле за Милованом. Његов пушкомитраљез је сипао кратке рафале лево и десно. Зека је тргао са свога појаса две бомбе и бацио их међу Немце. Брзо Милованово реаговање збунило је Немце. Они су се размакли и потражили заклоне. Борци су јурнули у створену брешу и за трен ока избили на Ђуковац — врх Бокање. Обруч је био пробијен. Сви борци, сем оне двојице, због којих је и дошло до овакве ситуације, били су на окупу. Чете су продужиле у Горњу Трнаву.

Немци су претражили шуму, али у логору нису ништа нашли. Самоиницијатива, одважност и неизмерна храброст шеснаестогодишњег Милована Живановића била је запажена и истакнута као пример у целом одреду.

Командири чета нису одустали од своје првобитне намере. 4. чета је сутрадан 20. августа рано сишла у долину Јасенице и између Жабара и Јунковца организовала заседу. Али сада труд није био узалудан. Акција од прошлог дана охрабрила је Немце. Штал је сматрао да су партизани разбијени и да се неће ускоро појавити у овој околини, па је наредио да се продужи нормалан саобраћај са Паланком. Око осам часова, у уobičajeno време, на путу од Жабара према Јунковцу појавио се камион. Поред возача седео је наредник интендантске службе, а у каросерији су седела још два војника.

Пушкомитраљезац Милета са одстојања од свега дводесетак метара, кратким рафалом изрешетао је мотор камиона, који се нагло зауставио.

Немачки наредник, као да је очекивао напад, хитро је искочио из кабине и јурнуо на заседу. Прескочио је преко непокретног Тошића, тако да је овај успео да опали из своје пушке тек када се Немац изгубио у кукурузу. Возач и остала два војника су се предали не опаливши ни метка. Два омладинца су гонила наредника и ранили га, али је он био прилично одмакао па је успео да се сакрије. Зарабљеницима је одузето оружје и опрема. Благојче их је два дана водио са четом у намери да их преда штабу одреда, али је Благојевић наредио да се зарабљеници пусте. Камион је спаљен.⁶⁴

ДРУГИ НАПАД НА РУДНИК УГЉА У ЈУНКОВЦУ

Увече 20. августа 3. чета је поново напала рудник угља у Јунковцу. Немци се нису усуђивали да са једним водом остану у Јунковцу. Али се више није смео слабити ни гарнизон у Аранђеловцу и Лазаревцу. Тако

⁶⁴ Служба безбедности у свом извештају за август (док. 40/1-1, к. 51, Архив ВИИ ЈНА) бележи оба ова догађаја и доста верно их приказује. У дневнику 714. дивизије (док. бр. 206, ВИИ ЈНА) регистрован је само први догађај.

је Јунковац био препуштен несигурној заштити једне десетине жандарма. Командиру жандармеријског обезбеђења рудника био је основни задатак да се обезбеди од изненадног напада партизана и створи себи и свом људству довољно времена да умакну. Када су се партизани појавили, у први сумрак у селу, жандарми су побегли не опаливши ни метка. Сада је без сметње испуњен план од петнаестог. Постројења у руднику су разрушена, а радницима и службеницима забрањен је рад.⁶⁵

УПАД У АРАНЂЕЛОВАЦ

21. и 22. августа 1. и 3. чета су оперисале у непосредној близини Лазаревца. Ових дана су успеле да спале општинске архиве у Чибутковици и Петки. Слаб немачки гарнизон из Лазаревца уопште није реаговао. 23. августа чете су се пребациле у Орашац. Командири 1. и 3. чете су се одлучили на један смео подухват да продру у сам Аранђеловац и униште постројења на железничкој станици. Око 22 часа они су, у мањим колонама, незапажено продрли до железничке станице и ухапсили помоћника шефа, а затим порушили сва станична постројења. Немци и жандарми су открили присуство партизана у граду. Отворили су ватру са прозора касарни, али се нису усуђивали да их напусте. Вероватно су очекивали директан напад на касарне, те су непрекидно ракетама осветљавали терен око њих. Целе ове ноћи у граду је владала ратна психоза, код окупатора и код становништва. Партизани су несметано извршили задатак, а затим се удаљили.⁶⁶

⁶⁵ Аћимовићева служба безбедности бележи овај догађај (док. 46/1-1, кут. 51). Наводи се исти датум напада.

⁶⁶ Служба безбедности у прегледу догађаја за август (док. бр. 42/1-1, кут. 51, ВИИ ЈНА) бележи овај догађај и наводи да су партизани одвели са собом Владимира.

РАСПЛАМСАВАЊЕ ОРУЖАНЕ БОРБЕ

НЕВОЉЕ И КОМБИНАЦИЈЕ ГЕНЕРАЛА ШТАЛА

У другој половини августа команданту 714. немачке дивизије постало је јасно да је на територији која је била под контролом његове дивизије избио оружани устанак широких размера. Све до напада на немачки излетнички аутобус у Крћевцу, којом приликом је случајно већи број немачких официра избегао сигурну смрт, погибије официра у Липовцу и паљења камиона у Жабарима, у непосредној близини његовог штаба, генерал Штал није могао да схвати да се неко усудио да озбиљно и организовано поведе рат против немачких окупационих трупа. Без обзира што му је капетан Конопацки подносио извештаје о партизанским акцијама, он је мислио да су то „остаци бандитизма“ који су настали као последица брзог распадања југословенске војске. Веровао је да ће тај „бандитизам“ сам по себи брзо ишчезнути и да због тога није потребно губити нерве. Али сада, када је био принуђен да направи биланс свог тромесечног деловања, дошао је до лоших закључака. План откупа меса није био остварен, контрола производње пшенице потпуно је пропала, а тиме и извршење планиране реквизиције; контрола територије била је никаква. Он је морао да призна да се њихова власт распостире само у варошима у којима су се налазиле јединице његове дивизије, а да је веза између њих врло слаба и несигурна. Власт му је изма克拉 из руку. Сада је са жалошћу морао да констатује да се на територији са око сто хиљада становника под

његовом контролом налази једва нешто око тридесет хиљада. Та чињеница је генерала забрињавала. Генерал се осетио немоћним да предузме нешто ефикасно у циљу измене постојећег стања. Његова дивизија, распоређена на просторији од близу хиљаду и пет стотина квадратних километара, није представљала неку поуздану снагу. Ипак је схватио да се његова јединица не налази на окупираниј и умиреној територији „за сваки случај“ већ да је она на фронту, да ратује и да ће јој предстојати још већи сукоби. Правила ратовања на оваквим фронтовима нису се изучавала у Берлинској војној академији и Штал их није познавао. Војни теоретичари од Вегеција преко Клаузевица, Жоминија и Молткеа, па до Секта и Ајмансбергера, разматрали су скоро исте видове борбених дејстава: напад, одбрану и маневровање. Ове борбене радње биле су познате генералу у свим нијансама. Он је знао да непријатељ треба прво открити, одредити његове намере и јачину, па тек онда донети одлуку за дејство. Непријатељ који је опседао његове гарнизоне био је неуловљив. Изненадно се појављивао и исто тако нестајао. Али се његово присуство стално осећало. Штал је био храбар човек. Ратнички занат му није био непознат. Он је ратовао као потпоручник у првом светском рату под Верденом. Ратовао је и у Польској кампањи. Али сада овде у Шумадији није се сналазио, у његову душу је продро неки немир. Ноћи су му постале дуге. Слабо је спавао. Често би устајао по ноћи и кроз прозор посматрао помрчину. Пред његовом вилом била је постављена дупла стража. Војници са тешким падобранским машинкама стајали су као кипови на угловима зграде. Недалеко од виле била је стражарница где се налазила следећа смена. Тамо су била и два митраљеза. Около Опленца, иза жице кроз коју је била пропуштена електрична струја и заштићена минским пољима, на сваких сто до сто педесет метара налазило се митраљеско одељење од три војника у заседи. Овакве мере обезбеђења предузео је од пре неколико дана, после једне узбудљиве ноћи када је група партизана са Дугалићем отварала ватру из села Тополе по вилама на Опленцу. Куршуми су долазили са даљине од преко хиљаду ме-

тара, па су летели са смањеном брзином и зујали као јато стршљенова. Немци су се тада осећали неугодно. Дата је узбуна и цео 741. пук, који се налазио на Опленцу, развио се на његовим западним падинама. Отворена је ватра из целокупног наоружања. Скоро целе ноћи трештали су митраљези. Повремено је отварана топовска и митраљеска ватра. Штал је лично изашао на осматрачницу са намером да осматра поље боја. Командант пука се трудио да му покаже непријатељску линију коју је установио на основу светлуца митраљеских и пушчаних метака. Партизанске снаге бројале су свега четири војника. Командант одреда их је лично упутио да „царну“ Немце и да им не дају да мирно спавају. Дугалић је извео ову акцију врло смишљено. На међусобном одстојању од око сто педесет до двеста метара, борци су се кретали путем и повремено отварали ватру. И пушкомитраљез је дејствовао мењајући често положај. Тако су потпуно успели да маркирају већи стрељачки строј. Партизани су демонстрирали овај препад једно два сата, а онда су отишли у Липовац на спавање где им се налазила чета. Али су зато Немци остали целу ноћ на положају укључујући ту и генерала Штала. Од те ноћи око Опленца су постављене сталне заседе. Штал је прећутно одобрио да заседе могу повремено да отварају ватру, а стражарима код своје виле наредио је да се непрекидно шетају на одређеној стази.

Штал више није крио стање од претпостављене команде. Написао је опширан извештај свом команданту. Генерал је оправдавао себе за настало стање. Хтео је да поново скрене пажњу на већ раније изложен свој план о потреби предузимања драстичних мера. Од команданта је тражио да му се пошаље попуна дивизије, да му се упути већи број камиона, нешто тенкова и артиљерије која недостаје по формацији, затим кредите за организацију активније обавештајне службе и помоћ Гестапоа на томе плану.

„Изволите примити к знању, уважени генерале, да се моја дивизија не налази на одмору већ на фронту и то на таквом фронту на коме је све помешано. Не зна се где је непријатељ а где му је позадина у којој

би се могли осећати сигурним. Ово неизвесно стање се мора што пре окончати и успоставити логична веза између одређених елемената“.

Тако је Штал завршио свој извештај. Али он се није задовољио само писањем извештаја. Од својих потчињених тражио је да му набаве литературу о борби са герилом. Капетан Конопацки му је донео Толстојев „Рат и мир“ и „Прах и пепео“ од Жеромског. Генерал се кисело наслеђао. Почеко је да чита она поглавља књиге у којима се говорило о борби руских и шпанских герилаца.

Штал је лично предузео мере да се појача војно-обавештајна служба на овом подручју. Наредио је мајору Функеу да организује чешће одашиљање јаких патролних одреда у околна села са задатком извиђања. Овим мерама Штал је желео да поврати пољуљани углед немачке војске, јер су сви извештаји говорили да се више народ не плаши немачких војника, већ да им пркоси, на сваком кораку чини пакости, на пијаци, у продавници, у кафани. Штал је желео да се народ плаши његових војника. Тражио је начин да то постигне. Истовремено је размишљао како би у овоме крају нашао код неких људи јачи политички ослонац и како би евентуално организовао и неку сателитску војну формацију. Био је обавештен да је командант за Србију Данкелман припремао опсежније мере на том плану и Штал је желео да у том погледу испољи иницијативу. Њега је забрињавало што Љотић у овоме крају има тако мало присталица које нису представљале никакву политичку снагу.

Генерала Штала су високо ценили у немачким војним круговима. Његовим извештајима је поклоњена озбиљна пажња. Главни немачки заповедник за Србију обележио је на својој карти подручје Шталове дивизије црвеном оловком што је значило да га сматра зоном којој треба посветити особиту пажњу. Убрзо су предузете опсежне мере да се у овом подручју поправи стање. Шталу су упућена велика новчана средства од којих је знатан део био у злату, као и појачање у кадровима. Шеф Гестапоа за Србију пуковник др Фукс упутио је у Аранђеловац мајора Крауса, свог близског

сарадника, који је имао задатак да око себе окупи аранђеловачке зеленаше на челу са Илијом Михаиловићем и да искористи његове пословне утицаје за помоћ Недићевој влади која је била при формирању.

Специјалним војним обавештењем дато је до знања Шталу да ће у овај крај стићи Коста Пећанац, са једном групом четника, који треба да организује четничтво. Шталу је такође речено да не рачуна у скорије време са неком помоћи у људству и материјалу, јер је то ишло на штету главних фронтова, већ да мора првенствено да покуша са коришћењем својих снага и средстава, Љотићевих добровољаца и Недићеве „државне страже“ која је била у формирању, а чије се одashiљање у овај крај превиђало. Шталу је упућена специјална инструкција како да се опходи са Костом Пећанцем. У њој је стајало да „Прослављен у прошлом рату вођа српских четника — Пећанац није био задовољан односом краљеве куће према њему. Тражио је много више, него што су му дали па чак и више него што је и заслужио. Сарадњу са немачком оружаном силом радио је прихватио и да на њега рачунати као на искреног сарадника, те му омогућити већу слободу акције, што никако не схватити да га не треба контролисати“. Даље је стајало да је Пећанац врло сујетан, славољубив и формалиста, да често истиче да жели сарадњу на равноправној основи, као савезник а не као вазал. Препоручивано је да све то треба имати у виду те у разговору с њим задовољити протоколарне формалности. Наглашено је да војвода изнад свега воли новац и конфор, новац првенствено у злату, да се спорови с њим овим последњим могу врло лако решити. Немци су сматрали да су војничке и државничке способности Пећанца испод просека, па је препоручено да му се одреде основне смернице деловања и исте ненаметљиво сугерирају. Наглашено је да треба имати у виду популарност Пећанца у народу. Његов долазак требало је политички припремити. Специјално организованом пропагандом пртурити у народ да се према Шумадији креће војвода Пећанац са великим војском, али да се ништа не говори о карактеру те војске. То је требало да остане тајна све до доласка

Пећанчевих четника. Оваквом пропагандном активношћу првенствено је требало настојати да се народне масе одвоје од комуниста, да постану резервисане према њиховим акцијама и пропаганди, што би довело до њихове брзе изолованости, а затим до уништења.⁶⁷

После ових инструкција и одређења генерал Штал је одржао на Опленцу саветовање са командантима гарнизона и пренео им директиве. Нарочито је инсистирао на појачању обавештајне делатности. Што се тиче војних акција, Штал је дао директиву да се и даље појача само патролна извиђачка делатност, а војничке акције већих размера могу се изводити само по његовом наређењу. Штал је намеравао да у први борбени ред одреди измеђарску војску удружене домаће реакције и да чува своје јединице.

Капетан Конопацки предузео је опсежне мере за даљу реорганизацију и учвршење своје обавештајне мреже. Рекон особите пажње за Конопацког било је село Винча; за њега је било од неоценљиве важности да у Винчи формира свој обавештајни пункт. Зоренцу је дао изричити задатак да се специјално посвети проблему Винче, нагласивши му да додељени новац не задржава за себе. Зоренц се трудио да озбиљно схвати упозорење свога шефа. Првих неколико дана озбиљно се дао на посао да би пронашао нове шпијуне. Лакићу из села Тополе дао је већу суму новаца да би му овај преко својих рођака из Винче доставио неке податке. Конопацког је интересовало где су партизанска свратилишта, шта се ради у Милићевој кући и где одседа штаб одреда. Подаци које је прибавио Лакић били су површни, те Конопацки није био њима задовољан. Али Зоренц је преко Лакића ипак успео нешто да уради. Прикупио је податке о Миладину Мичаковићу из Винче и његовим склоностима. Миладин је и раније долазио у Тополу и Зоренц се за њега заинтересовао. Сада је сазнао да је Миладин велика шкртица, да је због тога убио свог јединог сина. Миладину је причинявало једино задовољство да се нађе у друштву „виђенијих“

⁶⁷ Оцена коју су Немци дали Кости Пећанцу обавештајним каналима доспела је у штаб одреда. Ово је коришћено у разобличавању Пећанца и његове војске.

људи из вароши. Зоренцу су требали овакви људи. Сматрао је да га може за мале паре успешно користити и уз то још и зарадити неку марку. Зоренц је организовао да се Миладин нађе неколико пута у друштву председника Јокића и неких других. Кафецији Луки, који је такође радио за Зоренца, наредио је да Миладину даје бесплатно пиће па и ручак, ако жели. Тек после оваквих припрема Зоренц је извео Миладина пред Конопацког. Конопацки се није нарочито одушевио Миладином али је сматрао да може да му користи. Понудио му је новац. Иако богат, Миладин је то похлепно прихватио. Десетак година раније, због неког малог весеља које је његов син приредио приликом поласка у војску у кафани и потрошио новац на певачице, Миладин се толико разјарио да је пуцао на јединца сина и задао му тешку рану од које је и умро. Потрошio је на десетине хиљада да би се спасао робије. Сада је за новац био у стању да све учини.

— Сад оволико — рекао је Конопацки. — Ако будеш давао добре податке, добићеш још више. Овај посао биће обострано користан. Добићеш новац, а уз то се бориш против комуниста који су и твоји непријатељи. Ако би они дошли на власт, брзо би раскомадали твојих четрдесет хектара земље.

Миладин на политику није мислио. Зграбио је новац и без речи потписао обавезу да два пута недељно доноси обавештења и да их усмено саопштава једном кафецији. Ово је тражио Конопацки како би његов долазак у Тополу био што мање сумњив. Конопацки је нарочито упозорио на тајност Зоренца и Луку. Од тада се Миладин чешће виђао око школе у Винчи и крај Милићеве куће. Врло често одлазио је у Тополу. Поред Миладина Зоренц је успео да веже за себе винчанско „клошара“, пијаницу Качаревића. За једне ципеле и неколико стотина динара овај беспосличар је потписао обавезу да ради за Немце. Конопацки и Зоренц су успели да заврбују своје достављаче и у другим селима. Старог свог агента и провокатора Огњановића задржали су у Пласковцу. У Липовцу су јаче активирали Љотићевог присталицу попа, а у Брезовцу председника општине. Такође су имали по једног достављача у

Жабарима, Трнави, Влакчи и неким другим местима. На овај начин је Конопацки успео да на територији среза обнови и ојача раније разбијену обавештајну мрежу која је, после ликвидације неколико шпијуна од стране партизана, била потпуно парализана.⁶⁸

ДОЛАЗАК КОСТЕ ПЕЋАНЦА

У први сумрак 21. августа преко Орашца кретала се колона од око 200 наоружаних људи. До испред села дошли су камионима а даље су продужили пешке. Испред колоне корачао је старији, кошчат човек у четничкој униформи. Био је то Коста Пећанац са својим одредом.

Пре више недеља у специјалном црном аутомобилу који је пратила група СС официра војвода је путовао из Ниша у Београд на преговоре са генералом Данкелманом. Одлазак Пећанца у Београд чуван је у строгој тајности. Немци су четницима поклањали велику пажњу. Сматрали су их за своје савезнике у борби против партизана. Пећанац је Немцима требало да послужи као средство за неутралисање народних стремљења за слободом. Тако су у Београду вођени преговори о сарадњи. Пећанац је добио конкретан задатак: доћи у Шумадију на Букуљу (символично, у крај где је подигнут први српски устанак) и ставити под своју команду све устаничке снаге, затим ликвидирати „екстремисте“ а са осталим сарађивати према договору. Данкелман је поручио Пећанцу да ће му упутити свог специјалног изасланика са којим ће се договорити о плану дејства. Сада се Пећанац кретао према Букуљи. Требало се појавити изненадно, а његову „мисију“ држати у строгој тајности, док ће за то време специјални агенти које је слала немачка обавештајна служба ширити гласове о доласку „великог војводе са огромном војском“.

⁶⁸ Поменути шпијуни су и раније коришћени као достављачи, али су се после ликвидације Васића и Врачарића пасивизирали.

Пећанац се са својим штабом сместио у планинској кући на Букуљи, док је његова војска око подигла и колибе. За војводин логор брзо се прочуло у целој околини. Причале су се разне приче о јачини његове војске и „силном наоружању“ о „артиљерији“. Шпекуланти и пропали политичари из околине, који су се и овога пута уплашили да их не претекну догађаји, похитали су у посету. Војвода је спремао обиман план акције. Одлучио је да 24. августа прикупи на Букуљи све четничке војводе Србије.

Пећанац је одмах написао ласкаво писмо генералу Новаковићу, „војводи шумадијском“, називајући га „честитим сином српског народа“ и „великим патријотом“. Међутим, иза Пећанчевог писма крили су се планови немачке обавештајне службе. Немци су претпостављали да се Новаковић није још дефинитивно определио па су настојали да га потчине Пећанцу. Ослободилачки покрет у Србији толико се већ распламсао да су се и високи немачки кругови озбиљно забринули. „Укротити“ једног генерала значило је за њих велики успех.

Новаковићу је ласкало то што му Пећанац посвећује толику пажњу. Али он лично није знао какве су намере Пећанца. Сматрао је ако Пећанац постане „главни српски војвода“, онда ће он бити први човек до њега, чиме би Дража Михаиловић изгубио свој углед код краља и савезника. Обавештајне службе западних савезника имале су свој план. Оне су знале да је Пећанац немачки експонент, али су преко Новаковића желеле да принуде Пећанца да се што пре изјасни пред народом. Рачунали су да ће удруживање ова „два ауторитета“ одвојити народ Шумадије од комуниста, кога би касније предводио Новаковић.

Захваљујући тим комбинацијама на конференцију на Букуљи се појавио и генерал Новаковић са својим људима. Техничка организација конференције „свих четничких војвода из централне Србије и угледних људи“, била је поверена Новаковићу. У међусобном разговору Пећанац је признао Новаковића као „коман-

данта четничких одреда „Шумадије“. Он се на својим писмима тако и потписивао.⁶⁹

Пећанац је још пре свога доласка „специјалним дескремом“ био наименовао војводе по Србији (колубарског, рудничког, опленачког, орашачког, груженског, ибарског и друге). Новаковић је сада позвао свакога од њих. Планирао је постављање и нових „војвода“.

Окружно поверенство Комунистичке партије дошло је за припреме овог четничког збора, па је, у договору са штабом одреда, одлучено да се на њу упути Мика Милосављевић. Мики је постављен задатак да прати рад овог скупа, како би партијско руководство на основу тога могло да заузме одговарајући став.

У недељу 24. августа, око 9 часова, на Букуљи се скupио приличан број људи. Око планинске куће у којој су се налазили Пећанац и Новаковић било је постављено обезбеђење од три кордона четника. Кроз сваки кордон се могло проћи само ако би се показала специјална пропусница које су раније биле умножене и одаслате сваком учеснику. Мика је успео да дође до једне такве пропуснице, те је без потешкоћа прошао кроз четничке кордоне. Између четничких „војвода“ и разних „угледних грађана“ он се нашао усамљен — једини комуниста. Пећанац је имао главну реч. Он је предлагао да се на овом скупу донесе резолуција која ће се односити на целу Србију, у којој треба истаћи:

1. — Све четничке снаге у Србији морају се ставити под команду Пећанца.
2. — Начин и форму дејства против окупатора прописиваће главни војвода Пећанац.
3. — „Комунистичке оружане групе“ одмах разоружати, вође предати Немцима и захтевати да им се суди, друге истакнутије припаднике тих „група“ послати у логоре који ће се налазити под контролом четника, а остале припаднике партизана избатинати и пустити.

⁶⁹ Ваљевски партизански одред (његова Колубарска чета) запленио је ових дана писмо Новаковића упућено „војводи колубарском“. Дудић у свом дневнику (стр. 95) дословно цитира ово писмо.

4. — Ову резолуцију у виду прогласа „главног војводе“ упутити народу и истаћи да она обавезује свакога да је се придржава, иначе, биће надлежан војно-четнички суд.

Очигледно је било да је према Пећанчевом плану основни циљ овог скупа био ликвидација оружане борбе у целини, а посебно ликвидација Првог шумадијског одреда. Мика није успео да до краја прати овај збор. Агент Гестапа Жика Бошњак препознао је Мику. Одмах је то саопштио четницима. Новаковићеви људи су га разоружали. Довели су га пред Пећанца, донели његов револвер и бомбе. Новаковић је био бесан. Викао је на своје потчињене. Ово је био тежак ударац његовој организацији збора којом је био почeo да се хвали пред Пећанцем.

Пећанац је гледао Мику и бомбе.

— Јеси ли ти комуниста?

— Јесам.

— Како си дошао овде?

— Нико ме није заустављао.

— Честитам. То је јуначки. Вредиш колико мојих десет четника.

Микин поступак је задивио Пећанца. Новаковић је негодовао. Чинило му се да Пећанац сувише прецењује Микин подвиг.

— Јеси ли хтео да нас побијеш?

— Не, да сам имао ту намеру, већ бих је извршио.

Пећанац је пустио Мику. Рекао му је да пренесе поруку „комунистичким вођама“ да што пре предају оружје како не би било „сувише касно“.

На овом састанку дошло је до извесних неслагања између Пећанца и Новаковића. Нису се сложили око заједничког прогласа. Пећанац је сматрао да ће генерал временом „омекшати“. Пећанац је у разговорима на Букуљи рекао да су комунисти непријатељи број један, да њих треба прво ликвидирати и за то време сарађивати и са окупатором. Све војводе сем Новаковића биле су сложне у томе. Новаковић је предлагао да се расформирају комунистички одреди, али не и сарадњу са окупатором. Сваки од њих задржао је своје мишљење.

Пећанац је велике наде полагао у своју ранију популарност. На Букуљи је стекао утисак да ће цела Шумадија и Србијастати уз њега. Сматрао је да ће његов утицај код Немаца бити толики, тако да ће сви остали бити у сенци. Рачунао је да ће се и са Дражом обрачунати и подредити га својој вољи. Тада ће бити у ситуацији да може удењивати Немце и југословенску избегличку владу. Остало је још да се са Немцима детаљно договори о предстојећим операцијама, јер је сматрао да му комунисти неће моћи да пруже неки озбиљнији отпор.

Одмах сутрадан по одржаном збору на Букуљи — који је Пећанац окатегорисао „великим догађајем у историји српског народа који се може упоредити са I српским устанком“ (Из Пећанчевог писма бану Дунавске бановине од августа 1941. године) — његова „војска“ је сишла у Аранђеловац. Четници су пред сам мрак ушли у град у разређене две колоне које су се кретале главном улицом уз сам тротоар. Четници су носили пушке у рукама. На улицама никада није било Немаца ни жандарма. Народ је са чуђењем посматрао четнике. Нико није могао да објасни ову појаву. Неки су се радовали, док су други, искуснији, сумњичаво вртели главом.

Пећанац је позвао у Аранђеловац своје истакнутије војводе. Предстојали су преговори са Немцима о конкретним формама дејства и међусобним односима. Позив је био упућен и генералу Новаковићу, али га је он одбио.

Од стране Немаца преговоре је имао да води гестаповски мајор Краус, близки сарадник шефа Гестапа за Србију, пуковника др Фукса. Краус је имао овлашћење генерала Данкелмана.⁷⁰

*

У вили „Станковић“ била је припремљена сала са дугачким столом, покривена зеленом чохом, за који је засео Коста Пећанац — „врховни командант четничких

⁷⁰ Из саслушања есесовца Полде Фридриха пред комисијом ЈНА 17. марта 1946. године (док. бр. 16 376, архив СУП-а) види се улога Крауса у овим преговорима.

оружаних снага за Србију“ са својих пет војвода. На супротној страни стола седела су два немачка официра — мајор Краус и капетан Конопацки и тумач Конопацког — Зоренц.⁷¹ Био је ту још један немачки подофицир који је водио записник и служио као преводилац са француског на немачки. Пећанац је желео да са својим савезницима разговара као „раван равном“. Осебљао се униженим што генерал Штал није сматрао за потребно да лично дође у Аранђеловац. Пећанац је тада изложио своје војно-политичке концепције које су се састојале у следећем:

— приступити одмах регрутовању добровољаца, првенствено из редова војних обвезника. Људство ће бити распоређено у чете и батаљоне. По формирању јединица извршиће се заклетва под четничком заставом. Као обележје носиће се на капи кокарда и завести обавезно пуштање брада;

— одреди ће одмах предузети акције чишћења својих подручја од „комунистичких банди“. Похватане комунисте предати немачким војним властима. У случају отпора стрељати на лицу места. Четничке оружане групације Драже Михаиловића придобити и ставити под своју команду, у случају одбијања сарадње, разоружати, а старешине привести Немцима;

— акције већих размера изводиће се у тесном садејству са немачким оружаним снагама, по заједничком плану, и уз подршку њихове технике;

— оружје и муницију одреди ће добијати од најближих немачких команди;

— сва војна и цивилна власт на одређеном подручју (среза, делу среза) ван немачких гарнизона припада војводи, све дажбине народа, предвиђене немачким наређењем, даваће се под контролом четника;

— четници се обавезују да ће уништити све „ побуњеничке формације“ у Србији и то прво у Шумадији, а затим у крајевима који, према немачким захтевима, буду најактуелнији, да ће коловође побуне предати не-

⁷¹ Све о Пећанцу и конференцији рађено је на основу Зоренцовог саслушања као и података наших илегалних сарадника који су тада били у Аранђеловцу и личног казивања Мике Милосављевића.

мачким властима, умирити народ и обезбедити Немцима несметано кретање и обављање својих функција;

— од Немаца се тражи: да снабдевају четнике оружјем и муницијом, да им помогну у комплетирању остале опреме, да обезбеде новчана средства за плаћање војске, да поштују аутономију четничке власти и да не улазе у села без претходног најављивања четничким властима.

Пећанац је пројекат уговора формулисао у девет тачака.

Немци су саслушали текст предлога уговора. Неке формулатије им се нису свиђале. Почела је дискусија о надлежности цивилне власти. Цивилна власт требало је да припадне Недићевим органима и Немци нису желели да љуте свог вазала. Раније Аћимовићева власт није се ни осећала. Од администрације владе „народног спаса“ очекивало се више. Дуго се дискутовало, али се сагласност није постигла због чега је конференција привремено прекинута. Немци су били непопустљиви, али су предложили компромис да остаје и даље Недићева власт коју контролишу четници. По питањима цивилне власти Пећанац се консултује са баном дунавске бановине кога сматра себи равним.

Друго питање, око кога су се спорили, односило се на наоружање. Немци су захтевали да им четничке војводе доставе спискове добровољаца који желе да ступе у одред. Ови спискови се региструју код немачке српске команде, и тек се тада одваја потребно наоружање које делити у присуству немачких официра. Са оружјем се задужује сваки четник који даје немачким властима писмену обавезу да га неће употребити против немачке војске, и да је дужан да га чува. Пећанац се противио овим немачким захтевима. Осећао је да Немци немају поверење у њега и његове војводе и да желе да га контролишу. Том приликом изјавио је да је то понижавање за четничке војводе. Немци томе нису придавали никакву важност.

Није ишло глатко ни када су се разматрале плате. Пећанац и његове војводе инсистирале су да им се доделе велике плате, а Немци су били доста шкrti.

На крају, после тродневног већа, споразум је постигнут по свим раније изложеним тачкама са уношењем немачких примедби. Немци су увише наврата наглашавали да је од свега најважније да се што пре предузме енергично уништавање комуниста, што су четници и прихватили. Војводе су сматрале да је то њихова света дужност да „истребе у Шумадији комунизам јер то од њих тражи нација и историја“.

Преговори у Аранђеловцу значили су почетак организоване, отворене и активне сарадње четника Косте Пећанца са окупатором. Његове војводе су кренуле у своје крајеве са овлашћењима за прикупљање добровољаца и мобилизацију и формирање четничких одреда. Сви су имали јединствен задатак, уништење комуниста и стварање окупатору повољних услова за спровођење својих планова. Некада прослављено српско четништво кренуло је у блато издаје.

НЕМЦИ УЧВРШЋУЈУ И ПРОШИРУЈУ СВОЈУ ОБАВЕШТАЈНУ МРЕЖУ

Мајор Краус се задржао извесно време у Аранђеловцу у сређивању тамошњих прилика. Командант места у Аранђеловцу Хуго, као немачки обавештајац, живео је у овом месту пре рата дуже времена. Био је власник фабрике боја и имао је широко развијене пословне везе са људима у граду. Али, сада, Хуго се није доволно сналазио и Гестапо није био задовољан његовим радом. Отуда је Краус послове организације обавештајне, а кроз то и контраобавештајне службе у Аранђеловцу узео у своје руке. Ово друго му је било од нарочитог значаја и због тога што је Пећанац одредио Аранђеловац за привремено седиште свога штаба.

Краус је преко Илије Михаиловића, Таска Думовића и Жике Бошњака као гестаповског „оперативца“ успео да активира и обнови агентурну мрежу која до тада није била нарочито активна. У томе му је помагао и Љотићев експонент, адвокат Аца Лазаревић, који је истовремено вршио припреме да на територији овога среза организује регрутовање људи за Љотићев „добро-

вoљачки корпус“, па му је била потребна помоћ Немаца. Он је вeћ био сачинио дугачке спискове свог будућег одреда. Краус је успео да учини нешто више него Конопацки. Он је припремио своја два опробана агента, које је успео да убаци у одред. Један од њих је био Милошевић кога су звали Даде. То је био изразити тип сељачког ћилкоша. Био је продоран и снажљив. На то је Краус и рачунао кад га је врбовао и није се варао. Даде је пристао да за новац шаље Немцима извештаје и са таквим задацима је кренуо у одред. Трећа чета га је примила без много провера. Неки су га познавали, али су сматрали да ће од њега ипак „нешто моћи да буде“. Други је био фолксдојчер ђак. Звали су га Ђорђе, што му није било право име. Краус га је послao из Београда.

Мајор Функе и капетан Конопацки сада су нарочиту пажњу обратили на мајора Милованчевића из Крћевца. После споразума са Пећанцем они су интензивно настојали да створе снажан Опленачки четнички одред чији је војвода био Милованчевић. Милованчевића су такође намеравали да искористе као политичког агитатора за објашњавање народу мисли Недићеве владе, а и као поборника чвршће сарадње између Недићевих и Пећанчевих снага на овом подручју. Једне вечери генерал Штал лично је позвао Милованчевића на интимну вечеру, што је за мајора представљало изванредну почаст. Али те вечери, мајор је добио конкретан задатак. Штал је одмерено говорио:

— Мајоре, заповедник немачке оружане сile на територији Србије одлучио је да у најкраћем року ликвидира комунистичке банде по Србији. Ми смо до сада показали велиодушност и витештво које карактерише немачког војника. Али деловање комуниста је прешло дозвољене границе. Ми овоме морамо stati на пут силом оружја. У таквом обрачуnu страдају и невини. Да би невиних мање страдало, потребно је да ви — српски официри, који сте на време схватили дух новог времена, кренете у активну борбу против комунизма, да за собом поведете свој народ и да га одвојите од комуниста. Тим путем је кренуо и генерал Недић. Треба му помоћи да поведе за собом цео српски народ.

После ове генералове речи коју је мајор врло пажљиво саслушао, следило је конкретно упутство: одмах кренути по селима, организовати зборове и позивати људе да подрже Недића и Пећанца у борби против комуниста, организовати састављање спискова људи који желе да ступе у оружане одреде.

Са овим упутствима Милованчевић је ускоро кренуо на зборове. Прво се појавио у селу Тополи и свом Крћевцу, затим у Жабарима и неким другим местима. Њега су обезбеђивали жандарми из Тополе које је обично предводио лично капетан Кордић.

Тако је последњих дана августа, непосредно пред прокламовање Недићевог кабинета, на територији где је дејствовао Први шумадијски одред непријатељ покушао да окупи сву реакцију и да заједно с њом крене у напад на партизанске чете.

ОДЛУКА ШТАБА ОДРЕДА О ФОРМИРАЊУ БАТАЉОНА

Штаб Првог шумадијског одреда и Окружно поверенство Партије вршили су опсежне припреме како би непријатељу нанели још јаче ударце. 26. августа одржан је у Брезовцу заједнички састанак штаба одреда и Окружног поверенства. На састанку је разматрана општа политичка ситуација у свету и у земљи, а посебно је извршена анализа војно-политичке ситуације у овом делу Шумадије. Командант одреда је направио критички осврт на до сада изведене акције. Закључено је да су углавном све оне добро изведене, а да су поједини пропусти, нарочито онај у Крћевцу, резултат недовољне обазривости и бриге за чување наоружања. Донесен је закључак да се предузму одговарајуће мере у циљу учвршења дисциплине и да се појача борбена готовост. Наглашена је потреба вођења рачуна о спољнем изгледу бораца, редовном шишању и бријању и могућности да се обезбеде једнообразне капе. Разматрано је такође да се прошири делатност сарадника са терена. Од полуилегалних скупљача војне опреме и поверљивих људи који су се бавили обавештајним ра-

дом требало је створити легалне органе нове народне власти. Кроз дискусију се тражила најпогоднија форма рада ових органа и њихова организацијска структура. Ту је било разних предлога. Али се дефинитивно ништа није решило. Одлучено је да се привремено овим органима не даје никакав званичан назив — одборника или томе слично, али да се њихова делатност ипак прошири. Решено је било да се на терену образују магазини у које би се прикупљала војна опрема, одећа, обућа и наоружање и неки прехранбени артикли. Одлучено је да се предузме економска блокада немачких гарнizona. Да би се ово спровело у дело, требало је да се у селима, која се граниче са Тополом и Аранђеловцем, образују страже од мештана, а у села да се упуте командири страже са два до три наоружана борца који би организовали и контролисали њихов рад. Процењена је новонастала ситуација са појавом Косте Пећанца и о овоме је поднео извештај Мика Милосављевић. Одлучено је да се прикупе подробније информације о делатности Пећанца и приступи политичком раскринавању његове политike у народу.

Најважнија тачка дневног реда на овом састанку био је предлог команданта одреда о формирању батаљона. У образложењу предлога командант је истакао да постоје сви услови за велико проширење оружаног устанка, а да су чете већ толико јаке да су постале гломазне и непогодне за меневрисања, те би их било потребно делити. Чете су у августу бројале 30—50 људи. Прилив бораца сваким даном постојао је већи. Истакнуто је да је потребно на време створити штабове који би били у стању да прихвате ново људство, да га обуче и воде у борбу. Овај предлог је прихваћен. У то време одред је имао око 140 бораца са 210 пушака, 11 пушкомитраљеза, 120 бомби, 11.000 метака и 40 револвера.⁷² Одлучено је да се од постојеће четири чете формира девет чета, распоређених у три батаљона (Први, Други и Трећи). На овом састанку одређено је

⁷² Према извештају штаба 1. шумадијског одреда од 3. септембра 1941. године. (Зборник I/2 стр. 105.)

руководство јединица, закључно са четама.⁷³ Такође су одређене основне зоне дејства за сваки батаљон. Првом батаљону је додељен источни део одредског подручја, територија бившег опленачког среза са основном оријентацијом дејства на интернационални пут између Тополе и Крагујевца. Другом батаљону — северозападна зона; његово дејство требало је оријентисати према Лазаревцу и колубарским рудницима. Трећи батаљон имао је задатак да усмири своја главна дејства на комуникацијама Топола — Рудник и Топола — Аранђеловац. 7. чета овог батаљона предвиђена је да се формира искључиво од омладинаца. Објекти дејства ове чете били су комуникација и железничка пруга Аранђеловац — Младеновац. Поред тога ова чета требало је да развије политичкопропагандну делатност на терену — организовање зборова на којима је требало да иступају чланови штаба одреда.

Командант је предложио да се формирању батаљона прида свечани карактер, да се скupи на једном месту цео одред и да се пред стројем прочита наредба штаба одреда о наименовању нових руководилаца јединица. Овај предлог је усвојен.

На основу извршене анализе досадањег морално-политичког стања у појединим четама, а посебно анализе руководећег кадра, заменик комесара одреда Душан Петровић Шане предложио је да се изврши извесно мешање људства и то не само борачког већ и руководилачког састава. Као разлог томе он је навео неке појаве фамилијарности, понегде нетрпљивости између појединих бораца. Овај предлог је, такође, био усвојен.

⁷³ За команданта 1. батаљона Душан Дугалић, досадашњи пушкомитральезац 2. чете, а за комесара Дача Станковић, комесар исте чете; за команданта 2. батаљона — Раца Терзић, командир 1. чете, а за комесара Веља Герасимовић; за команданта 3. батаљона Живадин Миловановић, сељак из Трешњевице, досадашњи борац Треће чете, а за комесара Берберски Лала, студент права.

Двадесет седмог августа у дворишту основне школе у Маслошеву скучио се цео одред.⁷⁴ У школском дво-ришту било је врло весело. Борци су се забављали разним играма и песмом. Негде пред подне одред је постројен по четама. Командант је одржао кратак говор. Објаснио је значај формирања батаљона.

— Наши батаљони ће постати таква ударна снага да ће од њих дрхтати окупатор. Са њима ћемо кренути на градове.

Комесар је прочитao наредбу о формирању батаљона. Новоформирани штабови и команде чета иступали су из строја. Дугалић је свој пушкомитраљез предао помоћнику Миловану Живановићу, шеснаестогодишњем гимназијалцу, коме су очи блистале од узбуђења. У њима се читала и одлучност. Пушкомитраљез је прешао у сигурне руке.

Извршена је подела бораца по четама. Право је комплетирана Седма чета и у њу су одређени најмлађи борци из одреда. За командира ове чете одређен је Благоје Филиповић, досадашњи командир 4. чете а за комесара Светолик Младеновић Сеља, обућарски радник. Комплетиране су и остale четe. Сада је већина чета добила само по један пушкомитраљез.

После обилног ручка који је спремио народ Маслошева, штаб одреда одржао је састанак са новоформираним штабовима батаљона. Комесар одреда их је упознао са закључцима са састанка Окружног поверенства, а затим су уследиле још неке директиве. Штабовима је сада дата већа слобода дејства него што су раније имале команде чета. Команданти батаљона могли су се директно ослањати на обавештајне центре на

⁷⁴ Неопходно је посебно истаћи чињеницу да је 1. шумадијски одред међу првима у Југославији прешао на батаљонску формацију. Врховни штаб је тек крајем септембра, па саветовању у Столицама, дао директиву за формирање батаљона. Остали одреди су ишли на формирање већег броја самосталних чета. Формирањем батаљона желедо се да се обезбеди лакше и ефикасније командовање. Са друге стране величина зоне у којој је одред дејствовао и разноврсност задатака најчешће су потребу да батаљони у својим зонама дејствују самоницијативно.

терену и на основу њихових података усклађивати своја дејства. Штабу одреда требало је слати писмене извештаје.

Било је запажено деловање неких „дивљих“ група на терену које су самостално вршљале често се представљајући као припадници одреда. Била је свима већ позната „Чаругина“ разбојничка банда која је опери-сала по селима између Космаја и Букуље. Око Наталинаца неко наоружано лице скупљало је војничку опрему од људи па је још и новац тражило, а око Шаторње су се појавила разбојништва. Штабовима батаљона је наређено да овакве групе ликвидирају.

Батаљони су из масловачке школе кренули у три различита правца. Дугалић је са својим батаљоном одлучно закорачио испред својих чета у правцу Овсишта. Убрзо ће се његово име прочути широм Шумадије.

„ВОЈВОДА ОПЛЕНАЧКИ“ У АКЦИЈИ

Дугалић је два дана провео у Влакчи и Овсишту. По једну чету је слао у заседу на комуникацију Топола — Крагујевац, али тих дана није прошло ни једно возило.

Двадесет деветог августа 1. батаљон је залогоровао више села Горовић. Било му је наређено да нападне Наталинце, и разоружа жандармеријску посаду и спали општинску архиву. Штаб батаљона је у току дана прикупљао податке о броју жандарма, њиховом наоружању и расположењу. Међутим, неки догађаји су изменили план акције. Из штаба одреда стигло је обавештење да је тог дана (29. августа) објављен декрет о образовању владе Милана Недића. У поподневним часовима Радио-Београд је емитовао поруку „оца Србије“. Неколицина комуниста из батаљона, специјално послатих у село, слушали су радио. Храпави глас Недићев је одјекивао „Срби и Српкиње, браћо и сестре“!

„У овим тешким данима искушења, ја, армијски ћенерал, син Шумадије, ваш отац и брат, решио сам да примим на своја старачка плећа тешку одговорност пред богом и историјом . . .“

Окружно поверенство није сматрало да је проглас о формирању Недићеве владе беззначајан догађај. У договору са штабом одреда одлучило је да се по селима одрже зборови на којима би говорили чланови Окружног поверенства и политички руководиоци из одреда. Требало је објаснити народу карактер Недићеве владе и прави лик овог издајника. Свим батаљонима је било наређено да организују одржавање оваквих зборова. Чете су неколико дана ишли по селима, певале борбене — револуционарне песме и одржавале зборове.

План о припреми народа за прихваташа Недићеве владе, који је, према директиви генерала Штала, разрадио капетан Конопацки, ступио је у дејство. Конопацки је намеравао да максимално искористи мајора Милованчевића кога је интимно звао „војводом“. Сујетном мајору је то годило. За први већи мајоров наступ изабрани су Наталинци. Наталинци су, по неким подацима којима је располагала полиција у Тополи, према броју комуниста били на првом месту у срезу.⁷⁵ Конопацки је зато и решио да „змију туче у главу“, како је имао обичај да каже. За обезбеђење мајора, а у циљу придавања већег значаја његовом наступу, у Наталинце је кренуо цео вод жандармерије који је предводио капетан Кордић лично.

О овом плану Конопацког био је обавештен штаб одреда. Дугалићу је било наређено да са батаљоном нападне жандарме у касарни, да ухвати мајора на збору и да обезбеди збор на коме ће говорити један члан Окружног поверенства.

Тридесетог августа, око 11 часова, пред зградом општине у Наталинцима скupио се велики број људи. По наређењу жандарма збор је сазвао председник општине. Милованчевић је почeo да говори. Рекао је да формирање владе „српског спаса“, како се тада званично звала Недићева влада, „представља догађај од велике историјске важности“ и како ће сада Србија постати савезник велике Немачке, „чиме се исправљају

⁷⁵ У ствари, они су све напредне људе из околине Наталинаца убрајали у комунисте и рачунали да они заједно чине једну организацију.

грешке које су направили авантуристи априлским пучем, гурнувши Југославију у рат против Немачке". На збору је требало говорити о „тајној мисији Косте Пећанца". Али је мајор то све побркао. О Пећанцу је рекао само то да је стигао са великим војском да побије комунисте у Шумадији јер они „трују срце Србије".

— Међу вама има 12 комуниста — викао је мајор
— Ви нам морате помоћи да их похватамо и побијемо,
јер су они велика опасност за вас и Српство уопште.

— Има нас овде више — добацио је неко.

Мајор је, избезумљен од страха, ућутао.

Са сељацима који су присуствовали збору помешали су се наоружани партизани. Једна чета Дугалићевог батаљона стигла је на место збора. Предводио ју је комесар Дача. Изненадна појава партизана преплашила је Милованчевића. Више није био у стању да проговори ни реч. Слушао је о партизанима, чуо и борбе које су водили са Немцима и жандармима, али сада су они били ту. Комесар батаљона био је испред њега.

Испео се на степениште где је стајао мајор, држећи у руци кратку немачку машинку.

— Ко си ти? — питао га је.

Мајор од страха није могао да одговори.

— Ко је овај? — обратио се комесар Дача сељацима.

— Неки из Тополе — чуо се један глас.

Комесар чете Жика већ се био информисао о личности Милованчевића, па је пришао Дачи и саопштио му, а Зеки је дао знак да добро мотри на њега. Зека је зграбио мајора и одвео са степеништа на траву.

— Седи ти, дасо, овде и не лудуј — рекао му је.

— Видиш ово, показујући на митраљез, стиже и птицу у лету.

Мајор је ћутао и бленуо у Зеку. Код жандармеријске станице чули су се пуцњи. Људи су се ускомешали.

— Не плашите се ништа — умиравао их је комесар.

— Наши су опколили жандарме и сад они разгоне страх.

Жандармеријски капетан Кордић приметио је партизане тек када су у стрељачком строју избили у непосредну близину касарне. Он је викнуо: „К оружју“ и своје људство повукао из дворишта у зграду. Наредио је нареднику Скукалу да упозори партизане да се не приближавају, јер ће пущати. Кордић се плашио да започне борбу па је настојао да прође без борбе, али да се и не преда.

Скукало је викао са прозора:

— Хеј, комунисти, не примичите нам се више, иначе ћемо отворити ватру. Нас је много и имамо митраљезе! Боље вам је оставите нас на миру!

Скукало се још сећао борбе у Трешњевици. Подилазили су га жмарци при помисли на то.

Дугалић је осматрао касарну. Прозори су били начицани пушчаним цевима, а на три су стршале цеви пушкомитраљеза. Наредио је стрељачком строју да залегне и викнуо:

— Хеј жандарми, предајте се. Биће вам боље него да вас похватамо у току борбе. Тада вам нећемо опростити.

На прозору се појавио Кордић.

— Ја сам капетан Кордић, моја официрска част ми не дозвољава да се предам и то не тражите. Боље је да одете. Ако не одете, спремни смо да прихватимо борбу и да се боримо до последњег.

— А где ти је част била када си се уписивао у издајнике? — довикну му Дугалић.

— Напред! — нареди Дугалић — али још не пуштајте. Нека они отпочну први.

Стрељачки строј крену напред. Али се поново чуо снажни Скукалов глас.

— Не прилазите, пущамо!

Само што су борци направили још неколико корака из касарне су одјекнули митраљески рафали. Куршуми су се забадали испред стрељачког строја. Напад у овим условима није гарантовао успех, те је командант на-

редио да се касарна опколи и спречи жандармима излазак из ње, а сам је пошао према општинској згради. Био је обавештен о иступању Милованчевића.

Дугалић је поздравио окупљени народ. Његова висока фигура у новој официрској униформи увек је на масу деловало импресивно. Људи су се притајили да га чују.

Дугалић је наредио да му приведу Милованчевића.

Милованчевић је једва корачао, погнут од страха.

— Усправи се! — Довикнуо му је Дугалић. — Погледајте га људи, а некакав вајни мајор. Зато смо тако брзо и пропали, што су нам мајори били такви јунаци. А сада да се упознамо. Ја сам Дугалић, командант 1. батаљона Шумадијског партизанског одреда.

Милованчевић заузе став мирно и пружи руку Дугалићу.

— Рекао си да хоћеш да побијеш комунисте? Погледај овога Зеку, може да те цео дан у зубима носи.

Људи су се смејали.

Дугалић је рекао људима:

— Видите, ми смо пошли голоруки да се боримо за слободу. Отимамо од Немаца пушке да би их њима убијали и претерали из наше земље, а ови што су се ставили у њихову службу, сада говоре како судбу нашег народа треба везати за судбу Немаца. Никада се ми у историји нисмо мирили са туђином који је газио нашу земљу. Наша судбина је била вековна борба за слободу. То чинимо и данас. Знајте да је и данас једини пут којим треба ићи — борба са пушком у руци против окупатора до његовог претеривања из земље. Све друге приче које вам је причао и које ће вам неко причати, само су лажи које иду у корист Немаца. Недић и Пећанац, о којима вам је овде говорено, гнусне су слуге окупатора.

После Дугалића је говорио секретар Окружног поверенства Сремчевић.

— Окупатори су раскомадали нашу земљу. Бугари су окупирали део источне Србије и Македонију, Талијани Црну Гору, Косово и Метохију, Херцеговину и део Словеније, Мађари Војводину; у Хрватској је формирана усташка издајничка влада на челу за злочинцем

Павелићем. Немци иду и даље. Сада жеље да разбију јединство нашега народа, да створе домаћу издајничку војску која би се борила против устаничких снага у земљи. И док би се српски народ, завађен братоубилачком борбом давио у сопственој крви, Немци би своје дивизије слали у рат против наших савезника. Права улога генерала Недића у Србији је да регрутује војску ради држава у ропској покорности сопственог народа, како би његови господари могли лакше да остварују своје паклене планове освајања света. Ето и овај овде — показујући на Милованчевића — жељео је да вас припреми да прихватите ово што су Немци помоћу Недића сковали. Српски народ је презирао издајнике и строго их кажњавао.

— Доле издајници! — чули су се повици.

— Шта ћемо са овим? — узео је поново реч Дугалић показујући на Милованчевића. — Ми бисмо хтели да му ви судите.

— Убијте скота, — повикала је неколицина омладинаца.

— Немојте ме браћо убити — почeo је да моли мајор.

— Немојте га убити, већ неколико по туру па га пустите — рече један старији човек.

— Слажемо се — повикаше присутни.

— Такве казне ми не примењујемо — рече Дугалић. — Ако сматрате да га не треба убити, онда ћемо га пустити. Видиш, мајоре, ти си тражио да ти ови људи помогну да омогућиш окупатору да побије дванаест људи из њиховог села. Вероватно да су неки од тих које ти намераваш да убијеш присутни. Они ти ишак опроштају. Ми ћемо те сада пустити, али знај, ако наставиш са оваквом работом, ми ћемо те пронаћи, а онда те чека метак.

Милованчевић се захваљивао сваком и скоро трчећи напустио Наталинце.

Завршио се овај први јавни наступ „војводе опленачког“. Из овога није извукао поуку. Све је ово схваталио као партизанску слабост. Сада ће он још активније да ради за Немце, али ће се и поново срести са Дугалићем.

Дугалић није успео да овог дана у Наталинцима разоружа жандарме. После завршеног збора, предузео је препад на касарну. Ватра из пушкомитраљеза и пушака сасрећена је по прозорима одакле су жандарми дејствовали, док се једна група бораца, коју је предводио десетар Николић из Овсишта, приближавала згради са циљем да убаци бомбе кроз прозор. Али су жандарми, бодрени Кордићем, издржали овај препад. Бомбаши нису успели од јаке противничке ватре да се приближе касарни. Било је још неколико покушаја, али успеха није било.

У поподневним часовима Немци су из Паланке упутили једну моторизовану чету у Наталинце. Услови није било да се са Немцима прихвати борба и 1. батальон се повукао. Немци су остали све до пред сам мрак, а онда су се повукли. Капетану Кордићу било је наређено да ојача станицу у Наталинцима и да је ни по коју цену не напушта. Немцима је било стало до комуникације Топола — Паланка, а Наталинци су на половини пута, па је помоћу жандарма требало обезбедити контролу комуникације. Отуда је и била поново успостављена жандармеријска станица. После најновијих догађаја, проблем обезбеђења комуникације постао је још актуелнији за Немце. Тако је Кордић сада морао да задржи у Наталинцима скоро цео свој вод са два пушкомитраљеза.

ОСЛОБОЂЕЊЕ РУДНИКА И СТРАГАРА

У варошици Рудник налазило се начелство среза качерског и вод жандармерије. Немци у овом месту нису имали своје јединице. Полицијски писар био је агент Гестапоа. Он је био повезан са официром Гестапоа из Горњег Милановца у коме се налазила једна чета Немаца.

Штаб одреда је на дан формирања батальона у Ма-слошеву донео одлуку да нападне Рудник. Општинске окупаторске власти на територији одреда биле су углав-

ном ликвидиране. Само је још у Страгарима функционисала и то под заштитом једне десетине жандарма и Немаца која је узалуд покушавала да покрене експлатацију рудника азбеста. Штаб је одлучио да једновремено ликвидира оба ова непријатељска упоришта. Ликвидација жандармеријске станице у Руднику и спаљивање архиве срског начелства требало је да има и велики политички значај. То је био почетак рушења окупаторских срских органа власти.

Напад на Рудник поверен је 3. батаљону, коме је ово био први задатак. Са батаљоном кренуо је комесар одреда и Чича Илић, заменик команданта. Другог септембра батаљон се улогорио у Војковцима, неколико километара од варошице Рудник. Сељаке из Војковца било је тешко покренути у партизане. Због тога је Чича Илић имао намеру да нападом на Рудник раздрма Војковце, као и остала села око Рудника која су раније била јака упоришта радикала и која су се слабо одазивала позиву на устанак.⁷⁶

Следећег дана командант батаљона, преобучен у сељачко одело, са још једним борцем отишао је у Рудник да лично испита ситуацију. За то време Чича Илић, Жакула и комесар батаљона Берберски конферирали су са Војковчанима објашњавајући им циљеве борбе. Чича није крио од сељака да им каже да ће напasti Рудник. Сељаци му нису веровали.

3. септембра је у Руднику био пијачни дан и вашар. Командант је незапажено ушао у варошицу. Са њим је ишао Савић „Ђаћа“. Прошли су поред зграде срског начелства. Начелник и полицијски писар стајали су пред улазом зграде и посматрали пијачну гужву. Жандармеријска патрола шетала је улицом пробијајући се кроз гомилу жена и људи док су остали жандарми седели у дворишту касарне без оружја. Командант и Савић свратили су у кафана и преко кафеније сазнали да у месту има око двадесет пет жандарма, а да Немци скоро никако не навраћају. То је било доволно да се донесе коначна одлука за напад.

⁷⁶ У ово време из овог краја у одреду се налазио врло мали број бораца.

Живадин се око подне вратио у Војковце и обавестио Чичу о стању у Руднику. Требало је одлучити о времену напада. Чича је био мишљења да се напад изведе одмах тј. око два сата после подне када жандарми ручају. Са тим су се сложили и остали. Напад се имао извести са три правца. Дуж белановичког друма нападале су главне снаге батаљона, а у захвату комуникације које из Јарменовца и Милановца воде у Рудник нападала је по једна десетина. Њихов задатак је био да пресеку телефонску везу између Рудника и осталих места (Шаторње и Милановца).

Али, док се батаљон приближавао Руднику настојећи да се незапажено приближи и развије у стрелце, један сељак из Војковца, отишао је у Рудник и обавестио полицијског писара о предстојећем нападу. Међу сриским чиновницима настала је паника, јер им је било познато да су партизани својим прогласом окарактерисали службу у окупаторској администрацији као издају. Полицијски писар није веровао сељаку, али када су му са поште јавили да је веза са Шаторњом прекинута, ухватила је и њега паника. Отрао је у жандармеријску касарну. Жандарми су се припремали да ручају. Он је с врата викнуо: „К оружју! Комунисти!“ Међу жандармима се већ дуже говорило да комунисти разоружавају и пуштају оне који нису пуцали. Отуда је код њих владало уверење да је најбоље у сукобу са партизанима не употребљавати оружје. Али од како се прочуло да је наредник Мартиновић пришао партизанима, говорило се да он стреља сваког заробљеног жандарма. Сви су сматрали да је најсигурније бежати. Сада су дограбили оружје и истрчали из касарне. Полицијски писар је захтевао од командира вода да поседне положај и прихвати борбу, али су се у то време партизани појавили на брдима северно и западно од варошице. Жандарми су без команде јурнули у супротном правцу, према планини Руднику. Сматрали су да им је шума једини спас. И нису се преварили. Са те стране није било партизана. Чича је сматрао да ће жандарми пружити отпор, па је намеравао да их набаци ка планини у коју они обично нису смели да залазе. Снага није било да се опколи цела варошица. Жандарми

су успели да побегну у шуму не опаливши ни метка. Полицијски писар је викао да стану. Нико га није слушао. Он је звао Милановац телефоном. Јавио је о наладу партизана. Десетина из 3. батаљона није успела да прекине ову телефонску линију. Командант места из Милановца јављао је да треба да се држе и да ће им он послати појачање. Али сада је већ све било касно. Последњи жандарм је нестао. Није било другог излаза него да и он бежи за њима. Полицијски писар, срески начелник и остали чиновници побегли су у истом правцу.

3. батаљон је ушао у варошицу Рудник. У жандармеријској касарни нађено је неколико пари униформи, већа количина муниције и разни документи. Архива среског начелства нашла се на гомили испред зграде. Полицијски писар је оставио све поверљиве документе — спискове „сумњивих људи“, план о хапшењу и изручењу Немцима неких људи из места, па чак и документе који су га откривали као агента Гестапа. Архива се губила у пламену. Као и обично, људи су се скучили око ватре и постицали је да брже гори. У томе се нарочито истицао човек у масном комбинезону, који је ватру поливао бензином. Та архива је као паук својим нитима везивала за себе свакога човека у срезу преко којих су текле разноразне дажбине држави. Сада су се те нити кидале, инструменти бирократије су сагоревали.

Телефон на столу полицијског писара упорно је звонио. Комесар Жакула је подигао слушалицу. Јављао се полицијски писар из Милановца.

— Шта има ново, где су комунисти?

— Ето, ту су — одговорио је комесар мирно.

— Немојте се неозбиљно шалити молим вас — чуо се нервозан глас полицијца са друге стране жице.

— Немци траже хитан извештај о јачини комуниста и линији на коју су избили.

— Много ви тражите, најбоље би било да дођете па ће вам све бити јасно — рекао је комесар и спустио слушалицу.

Телефон је убрзо поново зазвонио.

— Рудник, тражи вас немачка команда — чуо се глас.

Жакула је позвао Ђолета. На супротној страни жице чуо се разговор на немачком језику.

— Господин командант се интересује где су комунисти.

— Дај ми лично команданта — рекао је Ђоле. — Овде ађутант команданта 3. батаљона, Првог шумадијског партизанског одреда.

— Was? was? — викао је Немац. Ко се то шали дођавола?

— Нико се не шали, — одговорио је Ђоле. Ми смо овде засада. Спалили смо архиву и растерали жандарме, а убрзо крећемо за Милановац. Спремите се. Немојте после рећи да вам на време нисмо јавили.

Док је архива догоревала, Чича је одржао кратак говор окупљеном народу. Истакао је решеност партизана да се одлучно боре до краја за слободу и нагласио да се народни устанак муњевитом брзином шири на територији целе Југославије. „Формирање Недићеве владе знак је немоћи и страха окупатора од народног гнева, те зато тражи савезнике међу издајницима народа који су га заштитили од побуњеног народа“ — завршио је Чича свој говор.

Партизани су напустили Рудник са песмом. При повратку срели су се са једном патролом жандарма која се враћала са терена из Заграђа. Плануло је неколико пушака. Један жандарм је ухваћен, остала двојица су успели да побегну. То су били и једини пуцњи у овој акцији.

*

Скоро у исто време када је 3. батаљон кренуо према Руднику, 1. батаљон је стигао у Влакчу да нападне жандармеријско-немачко упориште у Страгарима. Жандармеријска касарна је сазидана од камена. Имала је подрум, приземље и један спрат. Представљала је сигуран заклон од пушчане и митраљеске ватре. У њој се налазило десетак жандарма и седам Немаца, који су ретко излазили из касарне, али и тада се нису много

удаљавали. Дугалић је знао да се оваква зграда може ликвидирати само препадом и изненађењем, па је због тога донео одлуку да напад изведе ноћу. Са северне стране нападала је једна чета. Њен задатак био је да се привуче касарни на једно двеста метара, заузме погодне заклоне и отвори ватру тежећи да у првом плотуну ликвидирају стражара. Са југа је нападала Друга чета. Она је имала задатак да се у моменту када Прва чета са севера отвори ватру, приближи до саме касарне и кроз прозор убаци бомбе унутра. Истовремено је требало запалити приземље. Припремљен је бензин и слама. Трећа чета се приближавала касарни са истока, али је служила као резерва и у почетку није отварала ватру.

Акција се одвијала по плану. Користећи се мраком који је испод крошњастих липа био још гушћи, Прва чета се незапажено привукла касарни. Одјекнули су митраљески рафали и плотуни пушака. Немац који је био на стражи пао је покошен. Рушила су се стакла на прозорима северне стране касарне. Сањиви Немци и жандарми скакали су из својих кревета и прихватали се оружја. Потрчали су према северној страни зграде и отворили ватру са прозора. На јужну страну нико није ни обраћао пажњу. Али су се убрзо затим сручила стакла и на прозорима јужнога зида. Одјекнуло је неколико заглушујућих експлозија. Противтенковске „крагујевке“, које је витлала сигурна Зекина рука уздрмале су камену масивну зграду. Одмах затим у унутрашњост касарне покуљао је густ загушљив дим. Бремена сламе и сена пламсала су на прозорима у приземљу. Убрзо је ватра захватила прозоре, а затим под и сламарице. Жандарме је захватила паника. Почекли су да дозивају и траже помоћ. Нападаче нису видели, али су осећали њихово присуство. Страх од неизвесности којом је претила ноћ спречавао их је да напусте касарну. Али бојећи се смрти у пламену која се нездрживо приближавала један се одлучио да изиђе:

— Не пуцајте, браћо комунисти, предајем се! — викнуо је и скочио кроз прозор.

Убрзо су и остали поискали. Побацали су пушке, држали руке увис и упорно понављали:

— Не убијајте нас, ми нисмо криви, ми имамо децу.

Зграда је горела. Пламен је обасјавао гарава и пре-планула лица жандарма. Немци су и даље пуцали из запаљене зграде, али већ ређе. Убрзо су и они почели један по један да скачу кроз прозор. Немци су се сврстали позади жандарма, положили пушке и дигли руке увис. Ово је био крај отпора. Прва чета је имала само једног лакше рањеног. Заплењено је двадесет пушака, један пушкомитралез, доста муниције и неколико бомби. Немцима и жандармима одузета је војничка опрема, а затим су пуштени. У зору је Дугалић са батаљоном напустио Страгаре.

НАПАД НЕМАЦА НА КУЋУ МИЛИЋА РАДОВАНОВИЋА

Док су се батаљони припремали за извршење раније поменутих акција, Немци су изненадно упали у Винчу. Као што је напоменуто, у његовој кући била је смештена одредска техника за умножавање пропагандног материјала и вести. Поред Милића на умножавању вести радили су Јосип Шнерсон, студент, и Бранка Петровић гимназијалка из Аранђеловца. Преко Зоренских достављача Немци су били о овоме обавештени. Штал је наредио да се изврши напад на Милићеву кућу.

У зору 2. септембра Немци су кренули у Винчу. Један батаљон пешадије нечујно је напустио Опленац и, штићен мраком, незапажено се спустио у долину Јасенице, јужније од Божурње.

Ова немачка колона скренула је у Лajковачки поток и ушла са истока у Винчу. Дан је био магловит. Падала је ситна јесења киша. Немци су прошли незапажено држећи се потока и избили испод Лакића кућа, одатле се развили у стрелце и приступили опкољавању групе кућа у којој се налазила и Милићева. Један вод је кренуо право у двориште. Кад је стигао у близину, командант немачког батаљона обавестио је о томе преко радио-станице свог команданта пука. Тада је још један

батаљон Немаца кренуо у Винчу на камионима како би што пре стигао. Штал је био врло опрезан. Очекивао је напад па је привлачењем још једног батаљона хтео да се потпуно обезбеди.

Наши људи из Тополе овога пута ништа нису могли да сазнају о немачком плану, па су се Немци тако и могли изненадно појавити пред капијом Милићевог дворишта. Капија је била затворена. Војници су покушали да је отворе, а када им није пошло за руком, почели су да лупају. Милић тада није био код куће. Пре један дан био је отишао у Брезовац. У Винчи су остали Шнерсон и Бранка. Као и обично, Шнерсон се налазио у скровишту на тавану магазе и куцао на машини. Милићева цела породица налазила се у кући. Његов отац Милутин први је чуо Немце. Истрчао је изненађен из куће. Немци су и даље лупали. Милутин се брзо снашао. Рекао је деци и жени да беже, а он пошао према капији.

— Отворите, шта чекате, — чуо се глас неког фолксдојчера са оне стране.

— Одмах, одмах, господине — одазвао се Милутин и пришао капији.

И уместо да отвори капију, он је помоћу једног коца још боље подупирао. Хтео је да Немце дуже задржи и омогући својима и Шнерсону да се удаље. Немци су ово осетили. Одјекнуо је дуг митральески рафал са оне стране. Чамове даске биле су изрешетане и груди Милутинове. Пустио је колац и пошао тетурајући се према кући. Пао је мртав на степеништу. Немци су упали у двориште. Милићева мајка, сестра и Бранка бежале су према суседним кућама. Немци су их стигли. Браћа Ненад и Предраг кренули су према потоку, па су налетели на немачки стрељачки строј који је вршио опкољавање овог дела села. Немци су отворили ватру и обојицу тешко ранили. Шнерсон није одмах покушао да побегне. Он је хтео да спали материјал. Док је он то радио, Немци су упали у двориште. Са пиштолjem у руци Шнерсон је скочио са тавана право пред немачког официра и опалио неколико метака. Ранио је официра, али један подофицир је цео рафал из машинке сручио у Шнерсонове груди. На тавану магазе остало је

машина на којој је он, често и ноћу, крај шкиљаве лампе куцао вести и летке. Немци су запленили технику. Материјал је био спаљен. Када је пламен захватио кров Милићеве куће, Немци су напустили двориште и кренули низа село. Преплашен народ бежао је на све стране. Немци су отворили ватру. Ранили су још неколико дечака. Успут су покушали да запале још неколико кућа, али су сељаци брзо угасили пожар. Само је Милићева кућа изгорела до краја.

Овога дана се и Милић нашао у тешкој ситуацији. Враћајући се из Брезовца наишао је на дугачку колону паркираних камиона. Код камиона налазио се само мали број војника, док се читав стрељачки строј Немаца развио дуж сеоског пута који води у Винчу. Милић је појурио према једној штали да се сакрије. Тамо је наишао на изненађење. Била је пуна Немаца и то подофицира и официра. Киша је падала, па су се овде склонили. Тако је Милић, трчећи, улетео међу Немце. Био је у грађанском оделу. Од оружја је, имао само пиштолј. Успео је да очува присебност.

— Добар дан, — рекао је на немачком. — Знате, ја сам учитељ у Брезовцу па сам пошао у Тополу на пошту. Киша ме натерала да се овде склоним. Али ако вам не сметам, остао бих мало.

Немцима се Милићева појава учинила сасвим обичном. Његов добар изговор на немачком био је и симпатичан. Повели су разговор. Један официр питао га је да ли се виђа са комунистима.

„Не бавим се политиком“ — био је одговор. Питао је Немце где су кренули по овој киши. Официр му је рекао да су дошли у Винчу да „ликвидирају неког Милића и његову комунистичку групу“. И овога пута Милић се ничим није одао. Замолио је немачког официра да му да војника и да га проведе кроз стрељачки строј. Милић је стигао у двориште своје куће убрзо после одласка Немаца. Поред згаришта куће нашао је мртвог оца и друга Шнерсона. Крај њих је седео стриц Миладин.

Немци су тога дана повели у Тополу већи број сељака из Винче. Желели су да се помоћу њих заштите,

ако би их партизани напали. Винчи се овога дана није могло помоћи. 1. батаљон се налазио у Овсишту а 3. у Војковцима.

Док је штаб одреда био обавештен о појави Немаца, већ је било касно да се било шта предузме. Благојевић је ипак наредио Дугалићу да са батаљоном крене у Винчу и нападне Немце. Дугалић је одлучио да им направи заседу између Винче и Тополе када се буду враћали. Али док је он стигао у Божурњу, Немци су већ били на Метеризама.⁷⁷

ЛИКВИДАЦИЈА ТЕЛЕРА И ПОНОВНИ НАПАД НА НАТАЛИНЦЕ

12. септембра команданту 1. батаљона било је наређено да поново нападне жандармеријску станицу у Наталинцима и да је ликвидира. У ствари то је сада била једина жандармеријска станица ван немачких гарнизона на целом овом подручју, па је и из политичких разлога њено постојање било непожељно.

1. батаљон је ујутро 13. септембра осванио у шумарку између Божурње и Овсишта. Дугалић је одлучио да остане у истом логору све до подне да контролише комуникацију између Тополе и Крагујевца, а тек пред вече да крене у Наталинце и из покрета нападне жандарме те тако постигне изненађење.

До 15 часова комуникацијом није прошло ни једно возило. Тада је осматрач из Друге чете јавио да од Тополе долази један аутобус. Дугалић није знао да ли се ради о војном или цивилном возилу, али је веровао да је војно, пошто је редован аутобуски саобраћај између Крагујевца и Београда био прекинут. Покренуо је Другу чету која је била најближа у правцу Ракичевице у намери да заустави или нападне аутобус. Командиру Лази је наредио да распореди људство у заседу, а на

⁷⁷ У извештају службе безбедности за септембар (ВИИ док. бр. 17/1-2, к. 26) говори се о догађају у Винчи, као и о нападу на Рудник и Страгаре.

пут постави препеку од камена.⁷⁸ Требало је дејствујати опрезно, јер се претпостављало да се у аутобусу могу налазити наоружана лица.

Аутобус се приближио заседи. Шофер је зауставио нагло кола испред гомиле камења. Неколико тренутака владала је тишина. Партизани су ћутали. Очекивала се реакција путника. Када је Дугалић утврдио да су у аутобусу само цивили, наредио је борцима да изађу из заседе.

Путници су почели да излазе. Били су то ситни и крупни крагујевачки трговци и други пословни људи, разни шпекуланти и неке жене сумњивих професија. Дугалић је већину од њих познавао, а и они њега. Послови, којима су се бавили у ово време, нису били свсим чисти. Хватао их је страх. Њихова лица постала су жутозелена а погледи су им немирно лутали. Поздрављали су Дугалића и остале Крагујевчане које су познавали са крајњом снисходљивошћу.

Једини човек који је имао крупних разлога да се плаши био је Телер, власник мале галантеријске радње. Али, он ничим није давао узбуђење. Осмехивао се безазлено. Овај дугогодишњи немачки обавештајац није први пут био у тешкој ситуацији. Телер, капетан Гестапоа, био је неколико година у Крагујевцу шеф обавештајног центра, и после окупације није се легализовао. Гестапо је сматрао да ће он више користити ако и даље остане „власник“ галантеријске радње. Отуда многи Крагујевчани нису знали ко је Телер. Познаници су га сматрали добрым пословним човеком и „доброћудним Швабом“. Без обзира што је био чисти Немац, он се издавао за Аустријанца, који је своју земљу напустио после аншлуса „јер се не слаже са нацизмом“. Када су Немци окупирали Крагујевац, јавно је испољавао „нездовољство“. Неки су га сматрали и антифашистом. Дугалић је добро загледао сваког путника. Некима је говорио да се ближи час обрачуна са разним

⁷⁸ У Дугалићевом батаљону били су командир чета: Лаза Буђошки (раније поменут), ваздухопловни наредник Малишић, Мартиновић који је био водник у Првој чети пре формирања батаљона. Комесари чета били су: Жика Томић, Миладин Јовичић, студент из Забара, Драгић, студент из Гараша.

лихварима и зеленашима. Али Телер је прошао поред Дугалића незапажено. И у моменту када је мислио да је све свршено, наступио је кобни час за њега. Борац Цајлас, келнер из Крагујевца, на неколико дана пред долазак у одред имао је прилику да се упозна са правим Телеровим ликом. У кафани „Гушић“ где је Цајлас радио, једне вечери се Телер попео у једну од соба. У ходнику се срео са младим немачким официром који га је оштро поздравио. Нешто су кратко разговарали. Цајлас је чуо како млади официр неколико пута понавља: „ja vohll her Kaufman“ (дабоме господине капетане). Тада је схватио ко је Телер. Када је угледао Телера међу путницима који се враћају поново ка аутобусу, Цајласу је стао дах од изненађења. Пришао је комесару Дачи и рекао му ко је Телер.

Дача је притрчао Телеру.

— Ви мало причекајте — рекао му је благо, премда је цев од машинке подигао према његовим грудима.

Телер је стао. Рука је кренула ка револверу, који је био скривен испод левог пазуха. Савладао се и поново почeo да се осмехује.

— Та ви ме познајете?! — ја сам трговац.

Бора „Доктор“, који је сада „аванзовао“ и важио као неки батаљонски обавештајац и истражник, саслушао је Телера. Зека му је у томе помагао. Његов ланац који је недељама висио на чакширама и због кога је морао да трпи много пецања, нарочито, свога колеге Милована, пушкомитраљесца 2. чете, сада је стварно везао руке Немца. Код Телера су нађене забелешке са састанака са шефом Гестапоа за Србију. Биле су то нове директиве за борбу против НОП-а. То је било довољно. Плитка рака крај пута у туђој земљи — без војничких почасти и дирљивих говора — значила је крај капетана Телера.

Дугалићу се журило и није хтео да се бакће са Телером да га шаље у штаб одреда, јер му се учинио сасвим зрео за најстрожу казну. Али је погрешио. Од Телера су се могли добити многи драгоценi подаци. Благојевић је замерио Дугалићу због брзоплетости.

У аутобусу је пажњу Дугалића привукла једна жена, супруга озлоглашеног агента специјалне полиције

Јеремије. У потаји се бавила разним сумњивим пословима. Држала се охоло. При сусрету са Дугалићем осмехнула се презиво.

— Па зар сте ви вођа ове банде, господине Дугалићу?

— Ово је народна војска, а не банда — вриснуо је Дугалић.

Потргао је револвер у намери да је одмах стреља на лицу места. Али се комесар Дача усprotивио.

— Не можемо је убити само зато што је жена полицијског агента — рекао је Дача.

Штаб батаљона је одлучио да се ова жена пусти.

Дугалић је наредио да се аутобус спали. Шофер је тражио да му се да писмена потврда. Путници су тихо гунђали, али када је викнуо да купе ствари, они су убрзо узели свој пртљаг и отишли према селу Божурњи да траже преноћиште.

*

После овог догађаја Дугалић је продужио са батаљоном у Наталинце. Успут је размислио о плану за напад. Одлучио је да се батаљон изненадно појави испред саме касарне у четним колонама и сконцентрише ватру целокупног наоружања на прозоре. За то време из сваке чете по једна група бомбаша требало је да се приближи згради и кроз прозоре убаци унутра бомбе, а затим да развале врата.

Чете су стигле пред касарну око 21 час. Дејствовале се према командантовом плану. Али, жандарми су имали на прозорима цакове с песком, па се нису могле убацити унутра и бомбе. Бомбе су бачене, али су експлодирале напољу. Изненадна митральеска ватра и експлозија бомбе деловале су разорно на морал жандарма. Унутра је настала пометња. Чуло се и запомагање. Изненађење је донекле било постигнуто, али се у касарну није могло. Врата зграде била су затворена. Жандарми су се некако средили и отворили ватру из два пушкомитралјеза. Дугалић је наредио да се помоћу митральеске ватре и бомби развале врата. Али, то је ишло врло споро. Жандарми су осетили намеру партизана. Па-

ника је расла. Никоме се није чекала ноћ. Поједини жандарми су махали белим марамама у знак предаје, али су старешине продужавале да дају отпор. Време је пролазило.

Око 19 часова у Наталинце је стигла од Паланке немачка моторизована колона у помоћ жандармима. Дугалић није очекивао овакву брзу интервенцију Немца, па је све снаге батальона ангажовао против жандарма. На обезбеђењу према Тополи и Паланци налазио се по један вод. Ово је била једва довольна снага да привремено заустави Немце и омогући батальону повлачење. Тако је и овога пута Дугалић био принуђен да одступи и то у време кад је победа била на домаку. Било је потребно само још мало времена па би жандарми капитулирали. Немци су прихватили жандарме, али ови више нису желели да остану у Наталинцима. Противно жељама Немца, они су напустили касарну и одступили заједно са њима. Кордић више није био у стању да формира ову станицу, без обзира што су Немци инсистирали.⁷⁹

ЛОВЦИ У МУТНОМ

Поред ретких издајника који су Немцима достављали податке о кретању партизана, било је људи који су покушали да ову ситуацију искористе за лично богаћење. Они су се бавили разбојништвом и уценама и представљали се као органи партизанског одреда па би скупљали „добровољне прилоге“, одузимали војничке униформе и обућу и све то за себе присвајали.

⁷⁹ У прегледу догађаја за септембар 1941. године одељење државне заштите бележи оба ова догађаја (архив ВИИ, док. бр. 3/2-1, к. 51 и док. 31/1-1, к. 26). У свом извештају командант жандармерије Радовановић (генерал) описује напад на Наталинце и признаје да је морао да евакуише ову станицу јачине вода.

Према извештају штаба одреда (Зборник ВИИ том I, књ. 2, стр. 110) напад је изведен ноћу. Дугалићу је било сугерирано од штаба одреда да ноћу напада. Како је напад изведен према његовој одлуци пред сам мрак, највероватније је да је нека грешка у том времену (часу) напада.

Око Космаја вршљала је таква једна банда од десетак добро наоружаних криминалаца које су предводили Кандић и Чаруга.⁸⁰ Ова банда је долазила у село, наређивала да јој се припреми добра храна и пиће. У селу би остали неколико дана, а затим би прелазили у друго. Чаруга није говорио сељацима о својим војним и политичким циљевима јер их није ни имао. Ако би му се неко и најмање супротставио у погледу давања хране или новца, Чаруга би наредио да га избатинају. Батине и псовке су му биле једина средства којима је одржавао „везу“ са народом. Они који су познавали партизане одмах су посумњали у Чаругу. По селима се шапутало да они нису партизани већ нека пљачкашка банда. Нико се у почетку није усуђивао да о томе обавести партизане. Али је штаб одреда ипак брзо успео да добије податке. Било је ситних пљачки и крађа и од појединача.

*

30. септембра у штаб одреда стигло је обавештење да ће Чаругина дружина сутрашњи дан да проведе у Мисачи. Чаруга је већ био издао наређење председнику општине да му припреме ручак и вечеру за тридесет људи. Благојевић је одлучио да нападне Чаругу у Мисачи и да га ликвидира. О саставу и наоружању Чаругине банде штаб одреда није довољно знао. Према подацима са терена рачунало се да он има око 20—30 људи, наоружаних са 5—6 пушкомитраљеза. С обзиром на овако велики број аутоматског оружја, командант одреда је рачунао да за ову акцију треба ангажовати цео батаљон.

Задатак је повериен 3. батаљону. Команданту батаљона Живадину Миловановићу дати су подаци о непријатељу — о његовој јачини и наоружању. Миловановић је решио да 8. и 9. чета изврше овај задатак. Чете су стигле у Мисачу негде око подне. Банда је била

⁸⁰ Чаруга, сељак из Лисовића. Пред рат је убио председника општине који му је избио једно око те је због тога лежао на робији. Кандић је био власник опанчарске радње у Аранђеловцу, раније је организовао провале.

у дворишту куће једног богатог сељака у центру села. Ту се спремао обилат ручак. Чаруга и Кандић седели су у гостинској соби. Живадин је прошао кроз село са 8. четом све до куће у којој је била банда, нагло отворио капију и са упереном пушком јурилу према банди вичући: „Руке увис“!, „предајте се“. Они су у нереду појурили ка оружју тражећи заклоне, док је већина скакала преко тарабе тражећи у бекству спас. Један бандит, који је са пушкомитраљезом чувао стражу, успео је да притисне обарац. Кратак митраљески рафал расекао је команданта 3. батаљона и он је пао мртав. Борци, који су ушли за Живадином, отворили су ватру. Банда се брзо разбежала бацајући оружје. Неколико их је било рањено и један погинуо. Чаруга је искочио кроз прозор и побегао док Кандић, кога су преплашили звиждаци куршума, није смeo да бежи, скочио је кроз прозор и сакрио се у пласт сламе. Пронашао га је заменик комесара чете.

Осма чета се вратила из ове акције носећи мртвог команданта батаљона. Чаругина банда била је разбијена, али не и уништена. Запљењена су два пушкомитраљеза и неколико пушака. Штаб одреда, а нарочито командант, нису били задовољни изведеном акцијом. Командант одреда је са командантима батаљона и штабом одреда извршио критичку анализу ове акције и скренуо им пажњу да доследно извршавају наређења штаба одреда. За команданта 3. батаљона постављен је Милорад Лабудовић, командир 4. чете 2. батаљона.

После разбијања Чаругине банде престало је разбојништво на територији 1. шумадијског одреда. Чаруга је прикупљао остатке своје дружине и са њима се повукао на Космај.

БОРБА НА СВЕТИЊИ

Поручник Борнер, командир вода, из заштитне чете штаба 12. немачке армије враћао се из Берлина преко Београда за Солун. У четири велика камиона одвезао је поклоне Фиреру, Герингу и Кајтелу које је ревносни фелдмаршал Лист упутио својим шефовима. Пору-

чник је провео двадесет дана на одсуству код своје куће. Већина његових војника, узорних есесоваца, такође су провели по неколико дана на одсуству и посетили рођаке. Двадесет дана је брзо прохујало и поручник се морао вратити у своју јединицу. Вод је за то време оправио камионе и утоварио нови материјал. Сада је био спреман за покрет. То је била елитна „СС“ јединица коју је сачињавало око шездесет младих војника, наоружаних са шест пушкомитраљеза и четири „машингевера“. Борнеров вод имао је специјалну формацију и више је лично на чету. Он је њиме био поносан. Знао је кад га преместе из ове јединице да ће добити чету и чин капетана. Сада се враћао са камионима, пуним наоружања и друге опреме. Ту су биле комплетне униформе за официре, двогледи, пушкомитраљези, машинке, ручни сатови, неколико стотина хиљада марака и неколико килограма златног новца, намењеног за специјалне сврхе. Врховна команда Вермахта слала је команданту 12. армије део онога што је он учтиво тражио редовним путем преко свога помоћника за позадину. На поласку су Борнеру рекли да се њему поверава овај драгоцен транспорт јер се верује да ће га он успешно и брзо провести кроз немирну Србију. Борнер је био поносан.

И тако једног прохладног октобарског јутра четири велика камиона и један луксузан „опел“, у коме се возио задовољни Борнер, кренули су од Берлина преко Лайпцига, Прага и Будимпеште за Београд. Борнер је унапред одредио дужине дневних марш-рута и коначишта. До Београда се све одвијало по плану. Ту је требало да остане један дан и одмори људство. Али ту су му забринуто рекли да пут између Младеновца и Крагујевца није „сигуран“, услед појаве „одметника“. Борнер се томе смејао. Зар њему и његовим одабраним војницима који су знали само за победе и који су због истицања на европским војиштима доспели у заштитну чету штаба армије, могу нешто „српски хајдуци“ о којима је нешто још у Солуну читao. Из Београда је кренуо тек у поподневним часовима следећег дана. Речено му је да је пут после подне сигурнији и да је такво наређење команданта корпуса. Борнер је гунђао што му се

кваре планови, али се морао повиновати наређењима старијих. Начелник штаба корпуса му је лично дао инструкције како треба да организује марш, да држи велика одстојања између возила и да људство буде у сталној приправности.

Генерал Штал добио је из Београда радио-депешу у којој му је командант корпуса саопштавао да кроз распоред његове дивизије пролази специјални ауто-транспорт који је из Врховне команде упућен у штаб 12. армије. Штала је ова вест мало узбудила. Он није жељео да му се понови оно што се десило са групом официра који су долазили на Опленец. Борнер још није био кренуо ни из Београда а Штал је позвао Конопацког и мајора Функеа на саветовање. Шталу је било познато да се комуникација између Младеновца и Крагујевца тренутно не може потпуно обезбедити. За тако нешто није било ни људства а ни времена. Штал је сматрао да је најцелисходније да се пролазак транспорта сачува у строгој тајности. Обавештајци Конопацког и Функеа извештавали су да партизани обично у току ноћи организују заседу и у јутарњим часовима је напуштају. На основу ових података решено је да транспорт не креће из Тополе пре 10 часова.

Борнер је стигао у Тополу у сумрак 1. октобра. Марш-руту између Младеновца и Тополе прошао је мирно. Смејао се оном што је чуо у Београду о партизанима. Смех га је још више хватао док је био код мајора Функеа. Функе му је саветовао да до Крагујевца мора бити врло опрезан и да у Тополи преноћи и крене тек сутрадан у 10 часова. Он се тада озбиљно наљутио. Све мере предострожности према поручничковој оцени биле су бесмислене. Поручник је због задржавања енергично протестовао и претио да ће се жалити команданту армије. Захтевао је да продужи марш до Јагодине и да тамо одмори. Штал је категорички забранио ноћни марш, али се поручник Борнер бунио да чека 10 часова и тако изгуби неколико драгоценних јутарњих часова. На крају је решено да се Борнеру да ојачање. Према плану мајора Функеа, Борнеров вод је ојачан са још 20 војника који су ишли на челу колоне. Мајор Функе је још сугерирао да се камиони

крећу на међусобном одстојању од 50 до 100 м и да се на сваком камиону поставе по четири стална „осматача простора“, а да сва аутоматска оружја буду постављена на кабине и каросерију спремна за дејство. Борнер је поступио према овим упутствима, премда није схватио да је то неопходно.

Исте вечери командант Првог шумадијског одреда, који се тада налазио у Винчи, примио је из Тополе обавештење о кретању Борнеровог конвоја. Штаб одреда одлучио је да Првим батаљоном нападне конвој. Командант одреда испољавао је бојазност да Дугалић са својих стотину бораца неће бити у стању да савлада овако снажну немачку колону. Али се ништа није могло учинити. Остале батаљоне било је немогуће прикупити тако брзо. 2. батаљон био је код Лазаревца, а 3. северно од Венчаца.

Било је негде око пола ноћи када је заменик комесара одреда стигао у Први батаљон. Борци су спавали. Само су стражари и дежурни били будни. Команданта батаљона пробудио је дежурни.

Шане је пренео инструкције Дугалићу да заседу организује у рејону од Божурње до Чумића наглашавајући да је немачка колона јака око 50 људи и да је задатак врло озбиљан.

Дугалић је био узбуђен. То је био први озбиљан сусрет са Немцима који је одавно очекивао. Сада је дошао и тај очекивани моменат. Осећао је неодољиву жељу да што пре крене у акцију, али се истовремено плашио и резултата. Знао је да је пред њим и целим батаљоном тежак испит. Наредио је дежурном да батаљон построји у дворишту. Док су се чете постројавале, Дугалић се консултовао са Шанетом, као представником штаба одреда, и члановима свога штаба. Предложио је да се крене у Влакчу у шире рејон брда Калуђерица, који је био најпогоднији за организацију заседе, јер пружа најбоље услове за организацију осматрања према Тополи и према Крагујевцу. Дугалић је према светlosti карбидне лампе извршио смотру оружја и муниције. Борцима није говорио о предстојећој

акцији али је пажљиво прегледао сваки затварач и сваки оквир муниције. Оружје је било у добром стању.

Батаљон се издужио на друму за Страгаре. Чуо се само бат ногу и повремено звецкање опреме. Још није почело да свиће када је батаљон стигао у рејон Калуђерице. Наређено је командирима чета да распореде људство у једном шумарку за одмор и да поставе страже. Командант батаљона кренуо је са командирима чета и два курира да тражи место за заседу.

Још у току марша командант батаљона је размишљао какав би начин дејства био најбољи. Разматрао је две могућности организације заседе. Према првој заседа се могла организовати само са једне стране пута и то на удаљењу од 150 до 200 метара, па да се са овог одстојања отвори ватра на камионе, оштете мотори и нанесу извесни губици људству. А затим, под заштитом пушкомитраљеза, да се изврши јуриш. Овакав начин организације заседе Благојевић је само теоретски разматрао, али га није препоручивао. Говорио је да би овакав начин дејства био оправдан, ако земљиште то захтева и ако се заседа организује помоћу неке веће јединице у циљу напада на јачу непријатељску колону. Овако се могао разбити непријатељ, али не и уништити, била би заступљена већа сигурност сопствене јединице, односно могуће је у жељеном моменту извршити успешно повлачење. Али са друге стране, требало је имати доста муниције и добре стрелце, а такође ножеве на пушкама и ручне бомбе. Бомби је било, али ножева мало. Дугалић је знао да његови борци нису били још постали вешти стрелци.

Други вид заседе који је већ практикован и који је и Благојевић препоручивао био је: распоред људства непосредно уз саму комуникацију и отварање ватре са близког одстојања — са свега неколико метара. Овај начин му се учинио у овом случају сувише рисканским. Изаки напосредно на комуникацију значило је ухватити се у коштац са Немцима и борити се на живот и смрт. Јер овде се није радило о малим непријатељским снагама, већ о скоро целој чети есесонаца. Непријатеља је требало напасти. Али „напасти“

је био сувише растегљив појам. Напасти се може и са неколико пушака, али шта би се тиме постигло? Дугалић је хтео победу. То се могло постићи уништењем непријатеља.

Дугалић се коначно одлучио: првенствено постићи потпуно изненађење наметањем непријатељу близке борбе, коју одмах у почетку распламсати до максимума и завршити је у што краћем времену. Знао је да ће тако ватра његовог наоружања бити најефикаснија.

Приликом коначног одређивања места заседа, Дугалић је пошао на један смео подухват. Зауставио се на заравни званој Светиња, где је пут у врло благом нагибу падао према Тополи. Са обе стране пута била је доста ниска и не тако густа ограда од купина и трња и позади такође мали и редак кукуруз. У целини је ово место пружало врло слабе услове маскирања, а заклона од пушчане и митраљеске ватре уопште није било. Услови за повлачење су такође били слаби. Ово место није било погодно за организацију заседе, али са друге стране, оно није побуђивало сумњу.

Одређен је распоред за сваку чету и сваки пушкомитраљез. Зека би са својим митраљезом легао на свако место и вршио проверу услова дејства. Очекивало се да ће се немачки камиони кретати на већем међусобном одстојању, па су и чете добиле шири распоред. Чете су поселе западну страну пута с тим што је Прва чета која је била на врху заседе имала део снага с обе стране пута. Она је имала три пушкомитраљеза. Један од њих — Зекин, Дугалић је задржао да дејствује под његовом непосредном командом.

Већ је почело да свиће. Командант је наредио да батаљон поседне положаје. Одређене су две патроле са пушкомитраљезом и упућене правцем према Тополи и Крагујевцу. Патроле су имале задатак да извиде терен, да се на погодном месту маскирају и остану док не буду позване. Командирима чета је наређено да организују систем ватре у оба правца, али са тежиштем према Тополи, да обрате пажњу на маскирање људства и дисциплину ватре. Наредио је да се ватра отвори када он опали из свог пиштолја.

Прво је требало ватру отворити на челни и зачелни камион, како би се непријатељу спречило маневрисање. Командри су тек сада схватили да се очекује нека већа колона камиона, те им се није много свиђало место заседе. Командир Лаза је тихо гунђао:

— Могло се, Дуле, наћи и неко боље место — рекао је Дугалићу.

— Само на посао и не брини — одговорио је самоуверено Дугалић.

Командри су довели чете на одређена им места. Борци су се ужурбано маскирали. Пушкомитраљесци су правили заклоне за своје пушкомитраљезе. Већ се било потпуно разданило. Дан је био ведар. Само је долину Јасенице притискала густа магла, али се и она лагано пела уз падине Рудника и његових огранака. Дугалић се налазио на јужном kraју заседе према Крагујевцу. Лежао је крај Зекиног пушкомитраљеза. Чекао је да га командри известе да је људство спремно за дејство. Убрзо су га известили да је са организацијом заседе готово. Наредио је да се патроле повуку и да њихово људство заузме распоред у заседи.

Настало је ишчекивање, оно што нико није волео а што је било најнепријатније код оваквог начина дејства. Борци су већином ћутали и покушавали да мисле на нешто друго, док су неки тихо шапутали о нечemu што би им прво пало на памет, само да би тако скратили време. Сви су имали једну заједничку жељу: да се чекање што пре заврши.

Ускоро је Дугалић био обавештен да се од Чумића комуникацијом приближавају једна кола са коњском запрегом. Сељак педесетих година терао је коња лаким касом. У колима се видео плуг. Очигледно је било да иде на орање. Дугалић је изашао испред заседе и изненадно се појавио пред сељаком.

— Здраво пријатељу — одјекнуо је изненадно оштар Дугалићев глас.

Сељак се уплашио и нагло зауставио коње. Пред њим је стајао наоружани висок снажан човек у официрској униформи.

— Где идеш? — питao је Дугалић.

— У њиву на орање.

— Где ти је њива?

— Тамо крај Вукичинах забрана — и показа руком према истоку.

— Хоћеш мало да ме повезеш?

— Изволите само, господине — одговорио је сељак збуњено.

Дугалић се попео у кола и остао у стојећем ставу.

— Терај лагано — добацио је сељаку.

Кола су ушла у заседу. Коњи су узнемирено фрктали. Сељак се окретао, а страх га све више хватао. Дугалић је мирно стајао и гледао лево и десно. Када су кола изашла из заседе, Дугалић је искочио.

— Довиђења и хвала. Ником ни речи, иначе оде глава.

— Боже сачувај, господине, ни на памет ми не пада да ма шта говорим.

Сељак скрену са друма на сеоски пут и ошину коње који у галопу одјурише према њиви.

*

Било је око 9 часова када су осматрачи јавили да се од Тополе приближава моторизована колона. Вест о наиласку Немаца борце је узнемирила. Заседа је оживела. Чули су се појачани шапати и звецкање оружја. Многи борци су хтели да промене своја ранија места. Командири су опомињали на тишину и на маскирање. Командант је двогледом посматрао немачку колону која се пела уз Трнаву. Дошао је на средину заседе и рекао гласно:

— Напашћемо колону која долази од Тополе, оријентишите се у том правцу. Пуцањ из муга пиштолја биће знак за отварање ватре.

Борнеров одред се приближавао заседи. Немачки војници су од Тополе осматрали лево и десно око пута. По шумарцима испод Бокање отварали су и митраљеску ватру. Ништа сумњиво нису примећивали у близини комуникације, па их је та непрекидна пажња замарала. Топло сунце их је успављивало. Борнеру је сметала спора вожња. Једва је чекао да прође ту Ђаволску „опасну зону“ коју су му натурили у Тополи.

Сам је понекад погледао лево и десно, али ништа није осетио сумњиво, чак ни оно место где се налазила за-седа. Прошао је на неколико метара поред митраљесца Милована Живановића не примећујући ништа. Када је мали аутобио на ивици јужног дела заседе, пети камион је већ био испред Миловановог митраљеза. Клечећи крај Зекиног митраљеза, командант је нани-шанио на прву лимузину и притискао ороз маузера. Одјекнуо је његов глас:

— Пали!

Заштектао је прво Зекин митраљез па затим и остали. Зека је цео први рафал сручио у лимузину. Кола су скренула у канал. Мотор је и даље бректао. Из резервоара је истицао бензин и мешао се са крвљу, која је текла из каросерије. Немачки капетан, један подофицир и шофер били су пресечени. На аутомобил Борнера отворена је ватра из пушака. Први меци су погодили шофера и кола су скренула у канал, али Борнер је успео да искочи и заузме заклон у каналу. У руци је држао „парабелум“ из кога је пуцао лево и десно. Овај врли есесовац први пут у својој војничкој каријери осетио је страх. Све му се чинило као ружан сан и сувише језив.

Пушчана и митраљеска зрна секла су моторе и каросерије камиона. Из првом камиона, у коме су се налазили Словаци, искакали су са подигнутим рукама увис. Они нису од страха могли да употребе оружје.

Есесовци из осталих камиона спремно су дочекали напад. Они су искакали из камиона у канал крај пута и отварали ватру. Падали су мртви. Војници који су на-викли да побеђују сада су се гушили у сопственој крви. У узани канал Немци су скакали један за другим по-кушавајући да се што боље заклоне. Челични шлемови нису помагали. Митраљесци су кратким рафалима се-кли нагомилане немачке војнике. Канал се пунио ле-шевима, а крв је текла и по асфалтном путу. Жестока митраљеска и пушчана пальба трајале су око 20 ми-нута. Отпор Немаца је био све слабији. Са чета заседе одјекнуо је заповеднички командантов глас:

— Јуриш!

Команданту се учинило да борба траје сувише дуго, па је настојао да је што пре заврши. У борбеном заносу, уз повике „ура“ борци су се дигли из својих за-клона. Неколико бомби је бачено у канал. Са пушкама на готовс, ускочили су међу Немце и ударали их кундацима. Неколицина преосталих који су и даље пружали отпор, били су ликвидирани. Поручник Борнер пао је међу последњима. Он се упорно борио. Када су партизани прешли на јуриш, он више није имао метака. Остао је још само један. Комесар батаљона Дача, прилазио је Борнеру са упереном машинком.

— Gewehr obligen, довикнуо је Дача једину научену немачку реченицу.

Поручник није испуштао револвер. Држао га је у висини своје главе. Дача је притискао окидач машинке. Одјекнуо је само тихи ударац затварача. Није било више муниције. Борнер је притиснуо цев револвера уз слепоочницу и опалио. Пао је под точкове аутомобила и остао непомичан. Десна рука му је стезала дршку револвера из чије цеви је излазио слаби плавичasti дим. То је био последњи пуцањ на боишту.

— Скините сав материјал из камиона, покупите оружје — наредио је командант.

Бора Нешковић „Доктор“ руководио је евакуацијом опреме. Он је имао задатак да запали возила. Заробљених 20 војника од којих су већина били Чеси и Словаци употребљено је за извлачење немачких лешева.

58 немачких војника и два официра лежало је поређано на Светињи на ивици асфалтног пута. Један борац је са бензинском кантом поливао камионе и лаке аутомобиле. Бора је ишао за њим и кресао шибицу. Плануло је седам буктиња, а густи дим се подигао високо и заклонио сунце. Камион су горели одајући последњу почаст Фиреровим гренадирима и телесној гарди фелдмаршала Листа.

Овај окршај трајао је свега 42 минута. Батаљон се еврстао у колону и кренуо низ Влакчу према Страгарима. Заробљеници су носили пакете са униформама. Скоро сваки борац носио је по две пушке, пушкомитраљез или машинку. Код страгарске школе извршено је преbroјавање плена:

- 16 пушкомитраљеза, од којих је половина била упакована у сандуцима,
- три машинке,
- око 40 револвера,
- 120 опасача са ножевима и фишеклијама,
- 50 пушака,
- 120 нових комплетних униформи, највише по-дофицирских и официрских,
- велики број ручних бомби.

Поред наоружања било је неколико килограма злата, доста новца, чоколаде, цигарета и осталог. Командант је био усхићен својим успехом. Његови губици били су: два лакше рањена.

Командант одреда сутрадан је дошао у Страгаре да лично честита борцима. У школском дворишту био је постројен батаљон у новим немачким униформама и са шлемовима на главама на којима су биле нацртане огромне петокраке звезде. Командант одреда је сваком борцу честитao успех који није био само највећи успех батаљона, већ један од највећих успеха ослободилачке војске у Србији у то време.

Заробљене немачке војнике одвела је једна патрола за Горњи Милановац који је био ослобођен. Са овом патролом је кренуо и курир Аврамовић који је однео извештај Врховном штабу у Ужице.

*

Борбу на Светињи слушао је народ оближњих села и дивио се партизанском јунаштву. Многима су текле сузе радоснице кад би чули како штекћу партизански митраљези.

- Ала туку наши! — чули су се радосни повици.
- Прави рат.
- Тамо се гине.
- Нека се гине, гину Немци више.
- Нека Шваба осети тврдо.

Када је посукљао густ дим и омотао Светињу, већ је било јасно да су партизани победили. Народ је био

радостан. Људи су се грлили. Шумадија је славила победу. Догађај се препричавао и вишеструко увеличавао. Вест се брзо ширила по селима.

*

И Немци из Тополе слушали су борбу.

Мајор Функе је сматрао да ће транспорт проћи без потешкоћа. Његов план као и ојачање које је дато још га је више уверавало у то. И Штал је био безбрежан. Све док се није чуо прасак бомби и штектање митраљеза.

Од тада Штал ни Функе нису мировали. Са групом официра изашли су на југоисточне падине Опленца да би боље чули борбу. Минути су пролазили, а ватра није слабила. Долина Јасенице је хучала од непрекидне и јаке митраљеске палјбе.

— Жестоко — рече Штал.

Он се сети једне борбе код Гдањска у Пољској у којој је његова дивизија савлађивала отпор 2.000 пољских морнара који су се бранили до последњег човека.

Ватра је затим нагло престала.

— Прошли су — рече Штал са олакшањем.

— Дим!, нешто гори — рекао је неко од присутних.

Сви су се згледали у недоумици. Штал је пребледео.

— Шта то гори, мајоре? — обрећнуо се на Функеа, као да је он био кривац за све.

— Не знам, господине генерале — процеди овај кроз зубе.

Штал је одмах наредио Функеу да се ангажују сва расположива возила и у њих утовари што већи број војника, да се ангажује и једна батерија артиљерије и са свим тим снагама да се крене према Кремењачи. Команданту 749. пука у Крагујевцу послан је радиотелеграм да помоћу својих возила упути одред војника путем за Тополу. Док је одред комплетиран, прошло је скоро два сата. На крају је кренула колона од 20 камиона са близу 300 војника и 4 хаубице 105 mm. Ге-

нерал Штал са мајором Функеом и командантом 724. пуком сео је у један оклопни аутомобил и кренуо на зачелју колоне.⁸¹

Колона се кретала по маршевским правилима када се предвиђа борба у сусрету са истурањем снажне претходнице. Из претходничких камиона одјекивали су чести митраљески рафали. Претходница се зауставила на неколико стотина метара испред места где се одиграла борба. Командант је наредио војницима да сиђу са камиона и крену напред у стрељачком строју. После извесног времена командант претходнице рапортирао је Шталу:

— Господине генерале, армијски транспорт је уништен — 58 војника и подофицира и 2 официра су мртви, остали војници су нестали; сва возила су изгројела, а о непријатељу нема никаквог трага.

Штал је немо саслушао рапорт. Изашао је из оклопних кола и пошао према попришту.

Поређан у једну линију лежао је непомично одред есесоваца у униформама које нису биле ни такнute. Кrv се већ била осушила. Војници Трећег Рајха само су били разоружани. На путу и по каналима биле су огромне локве усирене крви.

Немо, са руком на поздрав, генерал Штал је дуго посматрао колону мртвих војника. Ретко је од почетка овога рата виђао овотико мртвих немачких војника, а сложених на једном месту и овако поређаних — никада.

Каква је то несаломљива снага народа у земљи чија је регуларна војска капитулирала за свега неколико дана!? Откуда му таква необуздана сила и префињена вештина да тако брзо и тотално уништава непобедиву и одабрану војску Немачке!? Каква је то ратничка етика ових балканских хајдука да у оваквом реду оставе боиште и поређају побијене непријатељске војнике? Да ли је то израз пијетета према мртвим ратницима или иронија? О свему томе размишљао је

⁸¹ Из Тополе био је упућен ојачани 2. батаљон 724. пук, који је привремено био потчињен 714. див. а из Крагујевца ојачани 3. батаљон 749. пук. (Подаци из оперативног дневника 65. корпуса. Архив ВИИ, док. бр. 1, фасц. 19, кут. 9).

генерал Штал. Он је са официрима обишао места где су били распоређени партизани. Нашли су само на два места мало крви. То је говорило да је непријатељ имао незнатне губитке. Та чињеница је запањујуће деловала на генерала.

Доласком борбене групе из Крагујевца на Светињу се слегло око 500 немачких војника са преко 20 минобаџача и 8 хаубица. Претражили су целу близу околину. Артиљерија и минобаџачи тукли су непрестано Кремењачу и падине Рамаћког виса. Група Немаца сишла је до првих кућа у Влакчи и почела да их пали. Једна партизанска патрола са пушкомитраљезом, била је остала више Влакче, да пази на поступке Немаца. Милован Живановић, пушкомитраљезац, отворио је ватру на Немце и они су се брзо повукли. Нису смели дубље да се увлаче у село.

Али раздражени Немци у свом бесу нису могли да се не свете. Похватали су тридесет људи из Тринаве који су се тог момента враћали из Шења вукући креч. Када су сељаци стигли до каменолома под Кремењачом, били су опколjeni од Немаца. Немци су их сврстали у два реда и повели путем ка Светињи. На путу су остали запрегнути волови. Немачки официр је рапортирао Шталу да је ухватио 30 „бандита“. Штал је погледао групу сељака. Били су то скоро све старији људи.

— Зар су ови побили наше војнике, мајоре? — питао је Штал Функеа, са изразом јеткости и среће.

Мајор слеже раменима:

— Нисам сигуран, господине генерале.

— Зар су то комунисти? — питао је генерал са призвуком сумње.

— Јесу.

— А где им је оружје?

Официр се ушепртља:

— Директни сарадници, господине генерале, па нису наоружани.

Овај официр, командант једног батаљона, извршавао је наређење свог команданта пука. Генерал Штал је желео одмазду, желео је да се свети за смрт својих супародника, да српском крвљу спере германску крв

— желео је да се свирепо свети комунистима. Он је наредио команданту пука да одмах пронађе непријатеља и да му приведе комунисте живе или мртве. Командант пука је знао да се генерал неће умирити нити ће се ово бесомучно тражење завршити све дотле док се не пролије крв противничке стране. Зато је био у издавању наређења својим потчињеним нешто практичнији него што је обичај код Немаца. Наредио је да му приведу сваког мушкарца, способног да носи пушку. Војници су сатима претраживали шуму и јаруге испод Кремењаче и Калуђерице. Артиљерија и минобацачи су непрекидно гађали. Официри су били изгубили сваку наду да ће икога наћи и почели су да размишљају о томе како ће се све ово свршити. Тада су нашли на сељаке. Појурили су им као крвожедне звери, као ловци који би после дугог узалудног лутања изненадно нашли на дивљач. Обрадовали су се. Био је то за њих крај узалудних напора, а и ноћ се близила. Плашили су се ноћи. Сељака је било мало. Унижавајуће је за „изабрану нацију“ ако се за два мртва Немца стреља један Србин. Али с тим су се сада морали задовољити.

— То су комунисти и то сви? — питао је генерал команданта пука.

— Сви, господине генерале.

Штал је знао да ово нису партизани. Осећао је грижу савести према изгинулим војницима и официрима што их достојније не може да освети. Био је бесан, али и немоћан. Наредио је да се похватани сељаци без саслушања стрељају. Користећи се сумраком и кукурузизма, неколико људи је побегло са стрељања.

Исте вечери, по повратку у Тополу, Штал је послao извештај команди армије.

Сутрадан је стигла на Светињу специјална комисија из немачке команде за Србију да испита случај. Комисију је предводио један генерал, а и Штал је био укључен у њу. Дошли су оклопним аутомобилима. Један одред немачке војске обезбеђивао је рад комисије.

Тако се завршио овај пораз Немаца у Шумадији који је одјекнуо целом Србијом па и изван њених граница. Име Дугалића прочуло се надалеко, а изговарали

су га са усхићењем. Многи омладинци су одмах похитали у његов батаљон. О Дугалићу су почели да причају и Немци. Када би чули његово име, хватала их је језа.⁸²

ШТАЛ ТРАЖИ ПРЕГОВОРЕ

Пораз Немаца на Светињи примљен је у свим немачким војним круговима на Балкану са великим узнемирењем. Ово је био само још један доказ да се у Србији не ради ни о каквом „бандитизму“ — како се то обично истицало у неким немачким извештајима, већ да је народ објавио рат Немачкој и њеним савезницима. Првих дана октобра су устаничке снаге у западној Србији ослободиле неколико градова, међу којима Ужице и Чачак. Немачка команда за Србију и команда 12. армије, са забринутошћу је пратила развој ситуације.

Командант 12. армије тражио је опширан извештај о свим последњим догађајима. Генералу Шталу било је наређено да изврши анализу војно-политичке ситуације на подручју своје дивизије и да је достави.

Догађај на Светињи дубоко је потресао Штала. Он је написао у извештају: „Крајње је време да се звони на узбуну, Шумадију је захватио устанак који се шири као пожар ношен ветром“. Штал није имао довољно снага да се супротстави устанку. Раније је већ добио извештај од команданта пуковника из Крагујевца да су устаници заробили гарнизон у Горњем Милановцу — целу чету војника и да су успели да побегну само официри са мањим бројем људства.

Сада је следио нови ударац. Генерал је био свестан чињенице да је са снагама своје дивизије овако распо-

⁸² У операцијском дневнику 65. корпуса специјалне намене (документ бр. 1, фасц. 19, кут. 9, Архив ВИИ ЈНА) Немци описују ову борбу, наводе исти датум али не и исте губитке. У документима Недићеве администрације борба се помиње, али без детаља. У партијској документацији, која је претежно мемоарског карактера, постоје различити подаци о висини немачких губитака, али углавном су или исти као што је у материјалу изнесено, или већи. На основу упоредне анализе, као и консултације са преживелим учесницима, наведени губици су тачни.

ређеним, врло опасно напустити гарнизоне и да тако доводи у опасност губљење тих истих гарнизона ако из њих изведе људство. Све што је могао да учизи то је да скупи 500 људи на Светињи. Ово је било мало за предузимање офанзиве против устаника. Раније је имао извесне илузије о слабости устаничке војске, али Светиња га је убедила у супротно. Искусни војник знао је да би и ово људство брзо изгубио само ако би га више удаљио од гарнизона. Инстинктивно се код њега појавио респект према устаницима, почeo их је називати „побуњеничке снаге“, наместо ранијег термина „комунистичка банда“. Осећај војничке немоћи преио се и на психу генерала. Почек је да се осећа лично немоћним и угроженим. Страховао је за сопствени живот. Он више није господарио ситуацијом, већ су му се догађаји наметали. Иницијатива је изгубљена — говорио му је војнички разум. То га је још више уплашило. Он је из искуства знао да у рату после губљења иницијативе брзо и неминовно долази до пораза. То је закон рата.

Што се више удубљивао у ситуацију генерал је долазио до јачег убеђења о немоћи своје дивизије. Сва упоређивања и анализе поједињих елемената ситуације ишла су у прилог противника. Устанак је требало локализовати, а затим разбити и уништити. То је била општепозната формула, али она је овде звучала сумише апстрактно. Расположивом војном силом се устанак не може угушити — то су знале све више немачке команде. То је и Шталу било јасно. Због тога му је препоручено да предузме мере разбијања побуне дејством „изнутра“ а да у те сврхе максимално користи Косту Пећанца. Такође му је речено да ће у овај крај убрзо стићи и један одред Јоцићевих добровољаца. То није било баш много утешно. Генерал је и даље појачавао страже око своје виле. Сигурност комуникације била је његова болна тачка. Сопственим снагама није могао да је потпуно обезбеди. А саобраћај се морао одвијати. Као саобраћајница ова комуникација имала је за Немце стратегијски значај. Да би бар привремено решио проблем, Штал се послужио лукавством. Без обзира што је тиме доводио у питање углед Вермахта

и свој сопствени, Штал је наредио Функеу да некако успостави контакт са руководством 1. шумадијског одреда и позове га на преговоре. Немци су желели да испитају под каквим условима би партизани одустали од напада на комуникацији. Помоћу Зоренца и Конопацког пронађен је човек који је однео понуде Немаца партизанима. Овај човек је пронашао штаб 1. батаљона у селу Влакчи код школе и предао Дугалићу поруку. Рекао је да ће Немци овога пута да одустану од извршења одмазде, али да захтевају да партизани убудуће одустану од напада на немачке транспорте. Дугалић је отпустио овог човека са поруком да партизани са Немцима неће другачије преговарати него преко нишана.

На одговор Штал је био бесан. То је било понижавајуће за њега, немачког генерала. Циљ је био промашен. Рачунао је да ће његова порука поласкати „једном побуњеничком воји“, да ће га навести на преговоре и неактивност, бар за извесно време, а Немцима је било то потребно. Говорило се да ће за два месеца Русија бити бачена на колена, а онда ће стићи елитне дивизије са источног фронта које ће „задавити“ балканске побуњенике. Штал је чекао тај дан. Два месеца је већ било прошло од почетка рата на Истоку. Стално се говорило о брзом паду Москве. Генерал је био нестрпљив. Москва је била далеко, а овде је горело под ногама.

После ових догађаја Штал је наредио Конопацком да форсира опремање четничких одреда Косте Пећанца, чија се делатност све до тада није осећала.

Конопацки је настојао да што пре опреми „војску“ војводе „опленачког“, због својих интереса, и интереса 714. дивизије. Милованчевић, „војвода опленачки“, сада је сматрао да и он представља неку личност. Његове су амбиције биле задовољене. Неуморно је крстарио по селима скупљајући добровољце. Величао је Косту Пећанца и његову војску, причао је о „светој мисији борбе против комунизма“. Али су људи са неповерењем гледали на Милованчевића. Већ се увеличо причало како су га партизани отерали са збора у Наталинцима и ударили ногом у тур. То је до краја расклимало његов иначе лабав ауторитет. Сви они који су одлазили у Аранђеловац и видели четнике како шетају по вароши,

сусрећу се са Немцима и поздрављају, изгубили су илузије о добронамерности старог војводе — Пећанца. Све приче о „тајном плану Пећанчевом да надмудри Швабе“, нису звучале убедљиво.

Милованчевић у целом срезу опленачком није нашао много ватрених присталица које би одушевљено прихватиле његов позив. Почеко је да нуди новац. Ни са тим није ишло тако глатко. Поштени људи нису хтели да зараде на прљавом послу. Ипак се нашло њих неколико који су ступили у ову војску. 15. октобра Милованчевић је имао „на лицу“ 18 људи међу којима и једну жену, а на списку нешто преко 40. На Торовима крај Тополе Милованчевић је постројио своју војску, капетан Конопацки је извршио смотру и закључио да их треба наоружати. Према уговору са Пећанцем „Опленачком одреду“ требало је издати из магацина у Тополи 30 пушкомитраљеза, 300 пушака и неколико сандука бомби. Конопацки није унапред смео да изда овога наоружање, али је на интервенције Милованчевића и уз сагласност Штала издао 8 пушкомитраљеза и 10 пушака, тако да је сваки други Милованчевићев човек имао пушкомитраљез. Немци су желели да ове прве Пећанчеве јединице оставе на становништво јак утисак. То је била идеја генерала Штала, па је њу прихватила и виша команда.

Поред Пећанчевих четника које је собом довео од Ниша на територији Шумадије сада су оформљени: Милованчевићев Опленачки одред, Колубарски четнички одред, под командом Никчевића, и Качерски четнички одред, под командом Гордића.

Никчевић је уживао известан углед у Колубари па је успео да формира у неколико села чете и да их организацијски учврсти. Његов је одред убрзо постао главни ослонац Пећанчевих четника.

Гордић је био врло спретан човек. Он је успео да искористи околност што је утицај Партије у неким селима око Белановице био слаб, па је у њима, помоћу новца и пропаганде успео да окупи близу стотину људи. То је било све што је постигнуто „великим подухватом“ Пећанца у Шумадији.

Остале војводе су затајиле. Наредник Света из Маслошева кога је Пећанац поставио за војводу рудничког започео је агитацију по селима испод Рудника. У Маслошеву је партизанска патрола нашла „војводу“ са неколико четника. Четнике је разоружала а „војводу“ одвела Дугалићу.

Поп буковички — „војвода од Букуље“ — био је скучио неколико људи који су се убрзо разишли кухама. Поп је остао сам, па га је Пећанац презрео. Време је пролазило. Резултати Пећанчевог подухвата били су мали. Шумадија није прихватила издају. Остале је верна својој традицији и Комунистичкој партији. Због тога су сви били разочарани: Немци, Пећанац и зеленаши.

Аранђеловачка реакција на челу са Илијом Михаиловићем и Думовићем долазак Пећанца схватила је као гаранцију успешне борбе против комунизма. Она се убрзо разочарала у „војводу“ и почела га напуштати те се поново окреће према Недићу. Ни у генерала Новаковића није имала нарочите наде. Од њега је очекивала да створи „велику војску“ па му је у ту сврху слала и новчану помоћ. Дани су пролазили, а генералова војска се није повећавала. Уништити комунисте то је био њихов циљ и жеља. Ко буде њих уништио томе ће дати све и њему ће служити. Помагали су свакога ко се бори против комуниста.

Тако је једном приликом у Аранђеловац дошао адвокат Аца Лазаревић. Посетио је све истакнутије богаташе. Рекао им је да прикупља „добровољачку војску“ за борбу против комуниста. Тражио је новац и помоћ у врбовању добровољаца. Они су знали да је Аца Љотићев човек. Љотић у овом крају није био популаран. Аранђеловачка реакција није се са њим хтела да повезује па се Лазаревић вратио у Смедерево без резултата.

У Аранђеловцу је тих дана формиран „Одбор народног спаса“ на чијем се челу налазио Илија Михаиловић. Одбор је имао задатак да прикупља новчана средства за Недићеву „пољску стражу“ — о којој се причало да је главна антикомунистичка оружана снага. Овај одбор је развио широку акцију прикупљања до-

бровољног прилога. Убрзо је прикупљено неколико милиона динара. Народ није давао новац. Зеленashi су га дали. Свега неколико људи из овога краја пошло је у Недићеву војску, и то они који су желели да лако дођу до новца.

Наши симпатизери из Аранђеловца будно су практили рад „Одбора народног спаса“, а нарочито акцију прикупљања новчане помоћи и врбовања добровољаца. О свему је био обавештен штаб Првог шумадијског одреда. Сазнало се и то да ће Думовић кренути у Београд да преда новац Недићу. Он као истакнути члан Одбора требало је на свечан и симболичан начин да преда новац и злато „оцу Србије“ као знак „велике привржености народа орашачког среза“, одакле је и он родом, њему и његовој ствари — „спасавању српства“.

Командант одреда наредио је команданту 3. батаљона да контролише комуникацију Аранђеловац — Младеновац и да ухвати Думовића. Командант батаљона дао је задатак својој 7. чети да блокира Аранђеловац и контролише комуницирање са Аранђеловцем. 7. чета се сместила у Копљарима и сваки дан организовала заседу на Балковици.

Немци нису седели скрштених руку. Један немачки обавештајац налазио се у 7. чети. Он је често био са комесаром Младеновићем. Измишљао је приче о својим тешкоћама за време илегалног рада у Београду и због тога упорно инсистирао да буде примљен у СКОЈ. Као борац се истицао, добровољно се јављао у патролу, заседу и свуда где је било тешко. У чети су га почели сматрати добрым борцем. Био је сувише претенциозан. Неки борци су га називали лакташем, мада комесар то није прихватао. Он се једаред понудио да оде у Аранђеловац, да види „како је тамо“. Рекао је да он то може лако да учини јер зна немачки, а има и искуства из рада у Београду. Сви су овај његов предлог оценили као смео подвиг. Дали су му најбољи револвер из чете, окитили га бомбама. Тада је он отишao на састанак немачком обавештајцу и испричао му све о 7. чети, па чак и њеном задатку да чека Думовића. Тада

је са њим тачно утврдио начин слања обавештења. Њему је било наређено да шаље честе писмене извештаје које је требало да оставља на тачно одређеним местима на прузи Аранђеловац — Младеновац. Вратио се из Аранђеловца, донео новине и пола цака цигарета. Причао је о својим подвизима у вароши, о сусретима са немачким војницима и вештом маневрисању да га не легитимишу. Сви су му се дивили и хвалили га. Једино је Лида Маринковић, који је тада био водник, седео по страни. Остао је и даље скептик.

— Није то тачно — рекао је он.

Неколико дана чета је узалудно чекала у заседи. Нико се није појављивао. Једног октобарског јутра, када је чета излазила на Мађарево брдо у заседу срела се са два камиона Немаца. Немци су од Орашца журили, јер су знали где се партизани налазе. 7. чета се још није ни развила за борбу, а Немци су искочили из камиона и у стрељачком строју кренули ка месту заседе. Развила се кратка борба у сусрету. Партизани су били изненађени појавом Немаца. Командир је наредио повлачење. Чета се повукла у село Бању. У чети су почели да сумњају да је неко дао Немцима обавештење и да у чети постоји шпијун.

Да би онемогућио шпијуна, командир чете је прибегао лукавству. По подне истога дана напустио је Бању и упутио се на југ. Борцима је рекао да ће за извесно време да напусте овај крај. У међувремену команданту батаљона је предложено да упути у заседу на Бальковици неку другу чету. Следеће ноћи штаб батаљона са 8. и 9. четом пребацио се у Копљаре.

8. чета је следећег јутра стигла на Бальковицу и заузела један од већ познатих положаја на којима је и раније организована заседа. Борци су лежали све до подне. Из Младеновца је прошао један камион са сандуцима пића. Пропустили су га. Већ је било два сата после подне. Борци, гладни и уморни, почели су да гунђају. Командир је већ хтео да нареди напуштање заседе, када је осматрач са правца Аранђеловац јавио да

долази лимузина. Ауто је ушао у заседу са прилично малом брзином. Поред шофера налазио се још један путник. Био је то дуго очекивани Таска Думовић. Митраљезац Ђаћа искочио је на пут, дао знак шоферу да стане. Уместо да стане шофер је дао гас и јурнуо. Кратак рафал из митраљеза, пресекао је гуму и кола су стала. Шофер је почeo да запомаже и преклиње како ништа није крив. Из кола је изашао Думовић. Грашке зноја су му избиле по лицу. У једној руци је држао револвер, а у другој торбу. Ђаћа је једним покретом руке истргао револвер. У торби су се налазиле и хиљадарке — и близу килограм златног новца. Ту је било и писмо, адресовано на „Председника владе народног спаса“. На специјалној белој хартији, исписаној калиграфски у стилу повеља, „одани угледни грађани Аранђеловца“ захваљивали су се њему „храбром и одважном генералу што се решио да уразуми неодговорне елементе и спасе народ од насиља“. У писму је стајало да „угледни грађанин Думовић изражава жељу свих њих доле потписаних. Следио је потпис десеторице зеленаша из „Одбора народног спаса“.

Думовић је саслушан. Иако уплашен, није могао да скрије своју мржњу према комунистима. Изјавио је да као велетрговац и банкар мора да се бори против комуниста. Када му је комесар рекао да ће га стрељати, јер је народни издајник, он се уплашио и почeo да плаче. Нестало је велетрговачке надмености. Думовић је спроведен у Копљаре. Тамо се налазио командант батаљона. Думовић је детаљно саслушан од стране штаба батаљона, а затим му је суђено. Осуђен је на смрт и стрељан. Шофер је пуштен.

Ово је уплашило аранђеловачке зеленаше. Они су његов одлазак организовали у договору са немачким шефом Гестапа, који им је обећао пуну безбедност. Чак је лично одредио и време поласка. Немци, направно, нису ни намеравали да упуне Думовићу оружану пратњу јер за то није било снага ни средстава, али су се ослањали на њиховог обавештајца који их је уверавао да је пут сигуран и до Младеновца чист. Шеф Гестапа је беснео у немоји.

Немачки обавештајац у 7. чети није мировао. Настојао је да се свети за свој неуспех. Следећег дана, чим је чета стигла у Копљаре, његов извештај је стигао у Аранђеловац да ће чета заноћити у Копљарима. Те вечери је кренула једна батерија из 220. дивизиона у Копљаре. Немци су се надали великим успеху. Командант дивизиона је лично руководио. Немци су још у току дана незапажено изашли из Аранђеловца и продолжили према Копљарима. Негде око пола ноћи стигли су на одређено место и почели да стежу обруч. Пси су их први осетили и узнемирујуће лајали. Али, партизана више није било у селу. Одмах по паду мрака командир 7. чете је наредио покрет и чета се изгубила у правцу Бање. На јужној ивици села остала је само једна патрола са пушкомитраљезом, која је отворила ватру на Немце. Ноћна пуцњава трајала је неколико сати. Заморени Немци су се вратили у Аранђеловац без резултата. Гестапо је поново претрпео неуспех.

После неколико дана обавештајац је ипак успео да напакости чети. Благојче је био обавештен да ће из Младеновца бити упућен железнички транспорт за Аранђеловац са материјалом за немачки гарнизон. Команда чете је одлучила да поруши пругу и нападне транспорт. Претпостављало се да ће Немци са композицијом упутити оружану пратњу, те је требало радити опрезно и обезбедити пуно изненађења. Време проласка воза између села Марковца и Бање, где је једино било могуће извршити напад, није било познато. То је отежавало организацију заседе. Припрема ове акције чувана је у строгој тајности. За њу је знао само командир чете и водници водова. Чета је тих дана пре акције осталала на територији села Липовца мењајући сваке вечери преноћиште, али се држала даље од железничке пруге. И поред тога што је командир добро познавао пругу, јер су на њој раније вршили рушење, он је ипак морао да предузме претходно извиђање места за заседу. Извиђање је извршено у строгој тајности. Са командиром чете су ишли још само водници водова. Ни један борац није присуствовао. Али је обавештајац

осетио да се нешто спрема. Обилазио је око команде чете, започињао разговоре и настојао да сазна нешто о припреманој акцији.

Тих дана у чету је стигао један радник, члан Партије, из Београда. Кретао се дosta тешко због једне краће ноге. Овај новоприспели борац постављен је за политичког делегата Лидиног вода. Обавештајац је увек ишао уз њега. Помагао му је при ноћним маршевима, прелазима преко разних препрека, носио торбу пуну књига коју је овај донео собом из Београда. Рачунао је да ће преко политичког делегата сазнати за припреману акцију. Делегат је преко комесара чете сазнао за акцију. У једном разговору са обавештајцем испричао му је, премда је био упозорен да је то тајна. Обавештајац је дознао да ће се заседа организовати између села Бање и Копљара и то у једном шумарку где пруга прави велики лук. Сада је само требало то обавештење пренети Немцима. А то није ишло лако.

У праскозорје чета је кренула у акцију. Командир је био сигуран да је сачувао план дејства у тајности. Лида је мотрио на „осумњиченог“. Али када је чета избила код железничке станице у селу Бањи, командир је био изненађен, јер је очекивао да ће воз да нађе тек кроз два сата или још и касније, а од шефа станице је сазнао да је воз већ стигао у Грабовац. Командир је сада радио брзо. Требало је поставити заседу, распоредити људство и порушити пругу, и то на два места. У овој општој брзини Лида је изгубио контролу над „осумњиченим“ а и сматрао је да је већ касно да он нешто предузме. Али овај је ипак „одиграо“ своју улогу. Једно кратко време га није било у чети, па је на неки начин обавестио Немце.

Сада се на обе стране радило брзо. Немачка команда у Аранђеловцу није рачунала да ће партизани сазнати за долазак транспорта, па се нису припремали да га обезбеде. Транспорт је имао малу пратњу од десетак Немаца старијих годишта. На њих се није много рачунало. Сада су Немци алармирали цео гарнизон, скрпили на брзину око 100 војника и жандарма и кренули у сусрет транспорту. Чета је за то време стигла у шумарак, предвиђен за заседу. Воз се већ приближа-

вао од Копљара. Шине су подрхтавале док су партизани покушавали слабим алатом да их раставе. Пруга је била оштећена. Композиција од четири вагона упала је у заседу. Мала локомотива, брекћући, налетела је на растављене шине и један вагон се преврнуо, док су други остали на шинама. Већ се било потпуно разданило, али су Немци — прatioци воза — ипак још спавали. Нагло заустављање вагона их је пробудило. Неки су искочили док су други, буновни од сна, почели да пуцају. Командир 7. чете је дао знак за отварање ватре. Куршуми су запарали по вагонима. Потекло је уље из канти, а задњи вагон, у коме је било машинско уље и бензин, запалио се. Немци су искочили из вагона и, хватајући заклоне иза насипа, прихватили борбу. Али од првих плотуна скоро половина их је изгинуло или теже рањено. Њихов отпор је био слаб, тако да су неки борци, не осврћући се на ватру Немаца, почели да ваде шећер из разбијених сандука. Неко је открио и сандук са чоколадом. И поред командирове опомене да се не прилази возу док се не савлада отпор непријатеља, борци су почели да се часте шећером и чоколадом. Сматрали су да је акција завршена.

Тада је дошло до изненађења које нико осим шпијуна није очекивао. Делегат Лидиног вода које је стајао иза једног храста на око двадесетак метара позади стрељачког строја одједаред се окренуо према северу и почeo да пуца.

— Немци! — викнуо је.

Командир је истрачао на брежуљак и видео стрељачки строј Немаца који је излазио из једног багрењака. Од заседе их је делило око 300 метара. Немци и мања група недићеваца су мислили да су партизани послали обезбеђење у правцу Аранђеловца, и да се оно налази на прузи. Зато су и изашли из воза на неколико километара од заседе и кренули пешке заобилазећи заседу са севера тако да их обезбеђење 7. чете није ни запазило. Да није било делегата, који због своје ноге није могао да сиђе на пругу, Немци би избили на брежуљак изнад прузе и 7. чети би био крај.

— Брзо овамо! Немци нас опкољавају — пала је оштра команда командира.

Чим су чули прве пуцње, борци су схватили озбиљност ситуације. За трен ока су се нашли на брежуљку где се Лидин делегат сам борио против чете Немаца. Немци су отварали ватру, а затим убрзано кренули према брежуљку. Борци 7. чете излазећи на брежуљак отварали су ватру. Митраљесци су избили међу првима и засули немачки стрељачки строј рафалима. Одстојање између ова два стрељачка строја износило је нешто више од 100 метара.

— Издао нас је неко — рекао је Лида гласно и окренуо се око себе.

Тражио је погледом онога у кога је сумњао. Њега није било. Притиснут ватром, немачки стрељачки строј се почeo колебати. Већина Немаца је залегла, а неки су почели да беже назад тражећи боље заклоне. Пушкомитраљезац Жировница бацио је бомбу. Иако још далеко од њих, бомба је натерала најистуреније немачке војнике, да залегну. Занесен борбом делегат Лидиног вода је гађао иза свог храста и непрестано узвикујао:

— Храбро! Напред момци!

Затим је уследила команда:

— Јуриш, ено их беже.

Жировница је скочио први, бацио још једну бомбу, а затим, тукући из свог митраљеза, јурнуо према Немцима. Остали су га следили. Чуо се узвик: „Ура!“

Партизани су јуришали. Пао је Тихомир Чолић и још четворица. Али енергичан јуриш потпуно је збунио Немце. Они нису издржали налет. Брзо су се и ужурбano повлачили, а касније су се надали у бекство. Борци 7. чете су их гонили. Лида је приметио да је борац на кога је сумњао, кријући се иза једног жбуна, бацио пушку, а затим се надао у бекство за Немцима. Почеко је да пуца за њим. Убрзо га је сустигао. Ударцем кундака оборио га је на земљу, а затим довукао у чету. Шпијун је признао читаву своју издајничку улогу. Он је већ одавно припадао Немцима и специјалној полицији. Стрељан је на једном пропланку више Бањског забрана.

7. чета је покупила своје мртве другове и однела их у село Бању. Одатле су их колима отпратили у

родна места. Тихомир Чолић је свечано сахрањен на Винчанској гробљу. Лидин вод га је пратио. Хроми делегат вода одржао је на гробу храброг борца дирљив говор. Људи и жене су плакали и дивили се храбости овог младог партизана, који је на позив Партије пошао да се бори за ослобођење земље.⁶³

НЕМЦИ ТРАЖЕ ПАРТИЗАНСКУ БАЗУ У ВИНЧИ

Генерала Штала и његове сараднике из дана у дан све више је забрињавала ситуација. Штал је наредио начелнику штаба да, поред велике карте Европе и Африке на којима је пратио развој ратне ситуације, стави и оперативну карту фронта у Шумадији и западној Србији. Заставицама су била означена места која држе партизани. Једна заставица била је на северној ивици села Винче — само 3 км од виле у којој се налазио Шталов штаб. Очигледно је било да у Шумадији постоји фронт и да Топола више није никакво место у позадини.

Немачке јединице, гарнизониране на Опленцу, држане су у непрекидној приправности. Војници и официри спавали су под пуном ратном спремом.

Ноћу су одјекивали узнемирајући митраљески рафали предстража. У непрекидном очекивању напада војници су већ били изгубили нерве. Отварали су ватру на сваки шум. После рафала следила би серија ракета која је упозоравала на опасност. Дежурни пука је наређивао трубачу да свира за узбуну. Санђиви војници су скакали са својих лежаја и јурили на означена места. Официри су их прихватали и одводили на положај — на јужну и југозападну ивицу Опленца. То се понављало из ноћи у ноћ. Сан војника се прекидао — спавало се свега по неколико сати.

Генерал Штал више није могао да подноси ову неизвесност. Његов офанзивни борбени дух није му до-

⁶³ Немци и Недићева администрација бележе ове борбе (док. бр. 1, фасц. 19, к. 9 и док. 49/1-1, к. 51). Недићевци признају да им је рањен поручник Милошевић. Немци не говоре о својим губицима (датуми се овде не слажу. Вероватно је нека случајна грешка).

звољавао да се држи пасивно. Требало је нападати. Генерал је био склон да рескира. Он више није гајио илузије о стварању јаке вазалне војске која ће се борити. Од четништва Косте Пећанца неће бити ништа. Одред „опленачког војводе Милованчевића“ врзмао се по селима око Тополе. Сусрет са партизанима су избегавали. Штал је наредио начелнику штаба Функеу да Милованчевићевој групи не даје више новац ни оружје, и да му се нареди да иде у борбу против партизана.

Функе је позвао Милованчевића и наредио му да крене у Винчу и да му прикупи податке о партизанима. Том приликом Функе је замерио Милованчевићу због неактивности и изразио дубоко незадовољство генерала према акцијама четника.

Увређен и љут, Милованчевић је већ сутрадан решио да крене у Винчу. Претходно је послao у извидницу војника Радишу Миловановића, родом из Винче, да испита прилике у селу и да код Милованчевићевог и немачког пријатеља Миладина Миливојевића обезбеди ручак за одред. У сељачком оделу, без оружја Радиша је успео да незапажено уђе у село. Он је добио информације од своје жене и Миладина Миливојевића. Речено му је да у селу нема наоружаних партизана, те да Милованчевићева „војска“ може несметано да дође. Радиша је одмах пренео „војводи“ радосну вест и одред је кренуо у Винчу.

Да би могли рећи Немцима како су прокрстарили цело село, Милованчевић је дошао у Винчу од правца Јасенице. На самом уласку у село четници су извршили „борбени“ задатак. Нашли су на Бранка Станковића који се са колима враћао кући из њиве. Бранко је имао на себи нову подофицирску униформу бивше војске и на ногама војничке цокуле. „Војводина“ секретарица „Цујка“ одмах је запазила униформу и предложила да је конфискују. На Милованчевићев знак четници су ухватили Бранка и почели да га свлаче. Бранко није знао ко су ови наоружани људи. Мислио је да су можда неки непознати партизани па им је и рекао да га не дирају говорећи да је и његов син с њима.

— А мајку ти комунистичку — повикали су четници — није он с нама већ са комунистима!

Бранко до тада није ни знао да постоји нека друга „српска“ војска сем партизанска. Занемео је од чуда док су га четници песничали и черупали. Остао је у гађама и кошуљи. Војвода је хтео да поведе Бранка са собом као заробљеника-партизана, али није могао овако разголићеног. Четници су оставили Бранка на путу и упутили се кући Миладина Миливојевића. Миладин је са радошћу примио четнике и богато их угостио. Милованчевић је преко Миладина скупљао информације о партизанима. Али ни он није много знао. Чуо је да се партизани често скупљају код школе. То је било све. Милованчевић је Миладину рекао како ће он, „док се момци мало одморе“, да крене школи и похвата комунисте. Али ситуација се одвијала другачије. У Винчи су се тога дана налазила два партизана, који су ту на терену обављали неке послове. Чим су четници дошли Миладиновој кући један омладинац из његовог комшијука отишao је Милићевој кући и обавестио Милића да су четници у селу. Милић је од наоружања имао само револвер и неколико бомби, али ипак није хтео да остави четнике на миру. Пронашао је у селу ова два партизана и заједно с њима упутио се према Миладиновој кући. Омладинац је известио Милића да четници имају много пушкомитраљеза. Два партизана са брда, више Живановића куће, отворили су ватру по Миладиновом дворишту. Меци су запраштали по крову и тараби. Четници су прихватили оружје. Настала је пометња и пуцњава. Плашећи се да му се кући нешто не дододи, Миладин је почeo да виче како партизани врше опкољавање. То је унело панику међу четнике. Побегли су према Тополи непрекидно пуцајући.

Милованчевић је известио Немце да је имао жесток сукоб са партизанима чија се база налазила у региону школе и да се пред надмоћнијим непријатељем повукао.

Немци су Милованчевићевом упаду у Винчу придавали далеко већи значај него што је имао. Штал је то оценио као „појаву динамичног духа“ у табору антикомунистичких снага. Драго му је било да чује пуц-

њаву у којој не учествују немачке снаге. Чинило му се да су ипак то неки плодови његовог напорног рада на разбијању устанка. Сад су му приче о доласку Љотићевих и Недићевих трупа, које је чуо од претпостављене команде из Београда, изгледале више вероватним. Али, Штал је истовремено желео да предузме нешто и сопственим снагама. Одлучио је да уништи „партизанску базу“ код школе у Винчи и тако помери фронт даље на југ.

Генерал је тражио од Функеа исцрпне податке о „бази“ у Винчи. Функе је овај задатак пренео на Конопацког, а Конопацки на своја два достављача из Винче — Миливојевића и Качаревића, и наредио им да прикупљају податке о партизанима. Качаревић је из дана у дан седео у дворишту куће Миленка Станковића, где је била смештена кројачка радионица Љубе Живановића, која је углавном радила за партизане. И Миладин је често навраћао.

Међутим, све што је представљало „комунистичку базу“ код школе била је кућа Марка Станковића у којој се налазила породица Милана Благојевића. Јединице су овде ретко навраћале и нису се задржавале.

Једнога дана пред вече вод из 7. чете, који је био са Душаном Петровићем Шанетом на збору у Пласковцу, свратио је у Винчу и задржао се код школе. Борце је требало нахранити, а Шане је свратио да обиђе команданта (био је болестан и лежао код своје породице) да се с њим договори о даљем раду. Тих дана је Покрајински комитет Партије озбиљно замерао партијском руководству аранђеловачког округа што је део партијских кадар послало у одред, а на терену није скоро никога оставило. Сада је требало ову грешку исправити и створити нови кадар за рад на терену. Овим проблемом се бавио, поред Партијског поверилиштва и штаб одреда.⁸⁴

⁸⁴ У свом извештају од 7. октобра 1941. год. Партијско поверилиште за Аранђеловац прави критички осврт на свој рад и износи основну слабост то што је фактички читаву партијску организацију пребацило у одред (мобилисало је). (Зборник, 1/2, стр. 150.)

Вод је остао код школе све до пада мрака. Немачким шпијунима је лакнуло. Они су имали шта да известе својим наредбодавцима. Сутрадан рано Миливојевић и Качаревић отишли су у Тополу и обавестили Конопацког да се код школе у Винчи налази логор партизана и да их има око 30. Овоме је одмах био обавештен Штал. Генерал је са начелником штаба проценио ситуацију и израдио план напада на „побуњенички логор“, а затим издао наређење за напад. За извршење напада одређен је један батаљон из 741. пук, јачине око 200 војника. Једној батерији хаубица 105 mm из састава дивизијске артиљерије било је наређено да поседне положаје на Метеризама и припреми елементе за школу у Винчи. Напад је требало почети сутрадан.

Немци су стигли у Винчу негде око 10 часова 18. октобра. Долазили су у три колоне свака јачине чете. Једна чета је извршила обухват с југа и од Живановића кућа избила у рејон школе; друга је дошла из Великог поља и са истока затворила обруч и трећа од Александровића кућа и затворила обруч са северозапада. Тако се шири рејон школе одједаред нашао окружен Немцима. Они су методично наступали стежући обруч.

Вод 7. чете није био код школе. Он је још исте ноћи отишао за Бању. Али се у обручу нашао командант одреда Милан Благојевић и Димовић, начелник штаба. Немце су приметили када су се у стрељачком строју приближавали кући у којој су се налазили. Ништа се није могло предузети. Благојевић и Димовић имали су само по револвер и неколико бомби. У кући се налазила и Димовићева жена, Роса Станковић, иначе професор немачког језика. Благојевић је наредио Роси да са децом напусти кућу. Њих двојица су били одлучили да сачекају Немце да уђу у предсобље па да на њих баце бомбе. Роса је једнога сина који је имао само неколико месеци узела у наручје, а другога од две године за руку и изашла на кућна врата. Немци су већ били пред кућом. Роса је успела да сачува присебност. Поздравила је Немце са „добар дан“ и упитала да ли нешто желе. Један официр се пробио напред, учтиво се

поздравио, извинио се што мора да узнемираша, али је обавештен да се овде налазе комунисти те да има задатак да изврши претрес свих кућа. Роса се осмехнула и рекла официру да ту нема комуниста. Жалила је што им мора показати неспремљену кућу. Њен течан изговор и правилан немачки нагласак збунили су официра. Спонтано се упустио са Росом у дужи разговор. Војници су у недоумици стајали, сада већ мање расположени за борбу.

Тада се из суседног дворишта појавио Миленко Станковић. Овај боем и први човек који је напустио одред показао је овога пута изванредну сналажљивост и велику храброст. Поздравио је Немце доста бучно и весело и то све пропратио неком веселом бечком досетком, што је код Немаца изазвало смех. Представио им се као бивши бечки ђак и банкарски чиновник. Миленко је знао да је Милан Благојевић у кући и зато је настојао да одведе Немце из дворишта. Правећи се предусретљивим, саопштио им је да су партизани пре две вечери били у дворишту школе, кратко време, а онда некуда отишли. Рекао им је да кроз ово село партизани врло ретко пролазе и да се скоро никада не задржавају. Понудио је Немце да пођу у његово двориште и да ће их почастити ракијом. Немци су прешли у Миленково двориште. Официр се учтиво извинио Роси. Извршен је само претрес школе.

Немци су отишли у Тополу. Штал је био обавештен да се у Винчи не налази никаква стална партизанска база, већ да партизани пролазе кроз ово село као кроз свако друго. Командант батаљона који је састављао извештај посебно је поменуо „културне и предусретљиве грађане“ — Росу и Миленку који су „благонаклоно“ примили Немце и понудили им своје услуге.

Штал је замерио Функеу и Којопацком што га нетачно информишу. Миленко је уверио Немце да је Милованчевић сам инсценирао пуцњаву и да ту уопште није било ни једног партизана. Штал је сазнање да у Винчи нема партизана осетио као велику олакшицу.

Ове вечери Милан Благојевић је напустио Винчу. Роси и Миленку се захвалио на великој сналажљивости и храбrosti.